IZA ŠENOE

ČETVRT VIJEKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

NAPISAO

MILAN MARJANOVIĆ.

ZADAR

NAKLADA „HRVATSKE KNJIŽARNICE“

IZA ŠENOE

ČETVRT VIJEKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

NAPISAO

MILAN MARJANOVIĆ.

NAKLADA „HRVATSKE KNJIŽARNICE“ U ZADRU.

UVOD.

U nas se dosta često opetovala stara fraza, da nakon Šenoe nema više prave lijepe literature, pa su time naši ljudi opravdavali nemar za hrvatsku knjigu.

Ovakova tvrdnja postala je kod mnogih modom a da se pri tom njesu potrudili zagledati u tu našu noviju knjigu. Kada ih pitaš: A jeste li čitali što, god od pisaca, koji su došli iza Šenoe, odgovorit će ti: pa šta da i čitamo, kada i onako ne ima ništa vrijedna. Drugi opet kažu, da se naša novija knjiga ne može nikako da stavi o bok tudjim velikim literaturama i to, ne samo po svojoj vrijednosti, nego ni po predmetu, koga obradjuje, ni po idejama, koje iznosi, pa da zato oni radje čitaju strane pisce. A treći napokon kažu, da naša knjiga iza Šenoe nije narodna, da se ne bavi domaćim životom i da se slijepo povodi za tudjinom. I jedno i drugo i treće mnijenje je skroz krivo i nije drugo nego isprika. Ali moramo opet priznati, da su meogo kriva i naša javna glasila, koja nisu pobudila razumijevanja za našu noviju knjigu, pa zato naša šira javnost, a osobito naša mladež (koja se još najviše zanima za knjigu), mnogo puta i ne poznaje njene važnosti i vrijednosti, a često jedva pozna imena naših novijih pisaca. Kritika je u našim listovima bila dosta dugo ili nikakva ili strančarska, a o novijim se piscima malo što pisalo, a još ih se je manje tumačilo. Ipak bi bio red, da učinimo bilancu o našoj novijoj knjizi. Ako bi i vrlo površno pregledali tu knjigu vidjeli bi, da ne stoji ni jedan od gornjih prigovora, da je knjiga nakon Šeuoe u velikoj mjeri napredovala i po broju i po vrsti, da se je sa narodnim životom jače i organički povezala, i da se je uspješno primaknula

velikim svjetskim književnostima. Ako se pako potanje zadubimo u proučavanje te književnosti naći ćemo i to, da je ona dala krasnih i literarno vrijednih djela, da je u njoj sadržana čitava riznica novih i korisnih misli i da je iznijela nekoliko snažnih i izrazitih literarnih ličnosti. Sva naša neplodnost u političkom životu bila je nadoknadjena je plodnošću na književnom polju, te su naši književnici pokazali daleko više zrelosti u prosudjivanju i liječenju našegu života od naših političara. Ali ćemo opaziti i to, da je i književnike i književnost naš jadni život utukao i potisnuo iz društvenoga polja.

Za to hoću da u kratko prikažem tu noviju knjigu, njene pisce, njihova djela i misli, njihov razvoj, te njihovo znamenovanje u našem životu.

Ističem odmah ovdje, da podpunu literarnu historiju onoga doba nisam nakanio napisati i da je više valjanih pisaca možda manje istaknuto, te da će mnogi možda suditi o cielom tom razdoblju drugačije. Ali sve mi i nije bilo od potrebe spomenuti, kad sam imao samo da markiram glavne crte i smjerove razvoja naše literature. Iz istoga razloga se i nisam zaustavljao kod ocjene pojedinih pisaca nego u toliko — koliko je to iziskivala gornja svrha. Ovo, molim, da imadu i pisci i ocjenitelji na umu.

Što se tiče pako mojeg stanovišta i suda pogledom na pojedinca ili na cielo ovo razdoblje, taj nije improviziran ad hoc, kao što nije ni ciela ova radnja improvizovana. Ona je što se sadržanih misli pogleda i podataka tiče posliedak desetgodišnjega proučavanja hrvatske literature plod desetgodišnjeg neprestanog proučavanja predmeta. Kroz ovih deset godina sam priobćio niz prikaza, ocjena i članaka iz naše novije literature, pa je ova radnja u neku ruku sustavna i dopunjena rekapitulacija kroz ovo doba u kojih 15 listova razasutih misli, pogleda i specialnih studija.

I. Dio.

Od smrti A. Šenoe do polovice devetog decenija.

I. Razdoblja naše novije književnosti.

Ako bi u kratko htjeli označiti razdoblja naše knjige u prošlom stoljeću. onda bi našli tri poglavita razdoblja i to: Ilirsko, Šenoino i ono iza Šenoe. Ilirska je knjiga probudila naš narod. Šenoa je stvorio čitaću publiku, a književnici iza njega su stvorili našu književnost. To se nema shvatiti tako, kao da nebi za ilirizma bilo velikih književnika ili da takovim nije bio sam Šenoa. Mi dapače vidimo, da nam ilirska epoha daje prvoga potpunog književnika, to jest Vraza, pravoga diva i klasika: Mažuranića, te dubokoga pjesnika i mislioca: Preradovića. Ali kao što jedna lasta ne čini proljeća, isto tako su ovi veliki pjesnici više manje pojave osamljene, koje nikako ne dostizavaju ostali pisci. Osim toga su ovi pjesnici u glavnom ipak samo buditelji naroda, te su po svojim *težnjama* (ne po vrijednosti) književnici istom u drugome redu. Isto tako je Šenoa, taj veliki panj, na kome se kroz dugi niz godina ogrijevala naša literatura i naša publika i sa čisto književnoga gledišta velik, važan pojav, a uza to nije ni on osamljen, jer se uz njega javlja i Marković i Botić. A i Martić pjeva još u njegovo doba. Ali uza sve to ostaju Ilirci u

prvom redu probuditelji narodne svijesti, a Šenoa je po svim svojim sposobnostima i značajkama stvaratelj literarne publike. Ako on i označuje cijelo jedno razdoblje u našoj novijoj knjizi, tek iza njega stupa naša književnost u normalnu kolotečinu. Do Šenoine je smrti književnost ili budilačka ili odgojna, većinom diletantska, a što je glavno, ona je gotovo umjetno podržavana od pojedinaca. To je i naravno: preduvjeti svakoga samostalnog razvoja literature jesu: budna narodna svijest i dobra čitaća publika. Zato je istom nakon Šenoe naša knjiga postala organičkim udom narodnoga života, pa se je istom od to doba počela naravno i organički razvijati. Ili, drugim riječima: istom nakon Šenoe su naše prilike bile u toliko sazrele, da se literatura uzmogne razvijati dalje kao samostalna grana života.

Ovaj dalnji korak učinili su književni radnici iz osamdesetih godina prošloga stoljeća, a to je omogućilo književnicima devedesetih godina (osobito onima iz druge polovice), da napokon pokušaju dostignuti savremenu evropsku knjigu, (dakako ne u vrijednosti njenih predstavnika, nego u njenim glavním strujama i smjerovima). Sve ovo shvatili su i sami književnici, pa u tome shvaćanju nužnoga daljnjeg razvoja imademo tražiti uzrok obim književnim pokretima, od kojih se je jedan javio na početku godina osamdesetih kao otpor proti Šenoinoj školi, a drugi u drugoj polovici devedesetih godina kao pokret za slobodu stvaranja. Prvi pokret išao je za tim, da literaturu veže što uže sa socialnim životom, te je urodio našim literarnim realizmom, a drugi je išao za tim, da učini knjigu našu slobodnom, te je urodio nasim „modernizmom“.

II. Književni pokret iza smrti Šenoe.

Šenoa je do svoje smrti gotovo neograničeno vladao u literaturi. Novelistika je ostalih pisaca gotovo iščezavala pred njegovim popularnim pripovijestima. Novih pisaca se amo tamo javljalo, ali

svi su bili nekako pritisnuti i više manje puki odraz Šenoe. U zadnjem tečaju „Vienca“, što ga je Šenoa uredjivao (god. 1881.) imade tek 8 novela (od Krambergera, F. Becića, Vj. Livadića, Tomaja i Afrića-Riečanina) i to sve slabih stvari, koje kao orao prekriljuje Šenoina „Branka“. Prevedenih imade pako 20 pripovijesti. Vladala je dakle neka suša. Ali to ipak ne znači, da mladih talenata nije bilo. Bilo ih je, ali ti su talenti bili nezadovoljni sa Šenoinom samovladom, pa su kušali, da se samostalno okupe. Najprije su izdavali almanake „Velebit“ i „Hrvatski Dom“ (od g. 1876.—1880.) a onda (g. 1880.—1881.) se je mladež pocijepala prema političkim strankama u obzoraše i pravaše, te su ovi potonji počeli izdavati „Hrvatsku“. I tu se sada susrećemo sa novim silama. Zanimivo je i ovo: dočim ima „H. Dom“ u prosjeku svaki put po 3 pripovijesti, „Hrvatska“ ih ima već po 9. (Medju inima je izašla u „Hrvatskoj“ god. 1880. snažna Kovačevićeva novela „Ladanjska sekta“. A uz to je u Hrvatskoj od g. 1881. važan, krasno i iscrpivo pisan članak o „razvoju ruskoga društva i literature“, što ga je napisao Milarov, današnji bugarski pisac).

I baš taj dio mladeži, koji pokreće „Hrvatsku“, uz ovaj almanak pokreće od sada i nekoje listove, te vodi literaturu u krilo realizma. Odmah se osjeća novi, svježiji duh, a osobito novelistika nabuja. Već g. 1882. preuzima (prelazno) redakciju „Vienca“ Fr. Folnegović, pa je zanimivo promotriti sadržaj toga tečaja. Medju pripovijestima vidimo zastupane: Draženovića, Sisolskoga (Kumičića) i Kokotovića, dakle same „nove ljude“. U poeziji je zastupano 18 pjesnika (g. 1881. samo 8) medju inima: Harambašić, A. Kovačić, H. Badalić, A. Palmović, D. Operman, M. Sabić, I. Kamenar, Kozarac, dakle sva imena kasnije dobro poznata. Prevodi se n. pr. Zola i Bret Harte, a piše se o Zoli, Ch. Darvinu, Renanu i t. d. I od sada se razbujava naša knjiga. Do dvadesetak mladjih ljudi počinje literarno raditi i hoće, da budu samostalni.

Propaguje se najprije francuski naturalizam, a kasnije se uvodi ruski realizam. Folnegović odstupi nakon godine dana, a „Vienac" pod redakcijom Klaića i Maravića počinje da ustaje proti novoj struji (g. 1883. članak „Hoćemo li naturalizam"?), ali joj se oteti ne može. U njega pišu Harambašić, Kumičić, Draženović, Nooak, god. 1883.) kasnije (g. 1884.) Kovačić, Kozarac, Kranjčević, Gjalski, Turić, pa (od g. 1885.) Tordinac i drugi, a prevode se (g. 1883.) veriste i realiste D. Annunzio, Björnson, Gogolj, Daudet pa (g. 1884.) M. Bjelinski, Ciampoli, Dieckens, Dostojevski i dr., a već g. 1884. piše M. Špregl o „Impresijonizmu".

Ali sve to ide presporo, pa mladji radikalci, koji su izdavali kroz dvije godine almanak „Hrvatsku, izlaze g. 1882. sa mjesečnikom „Hrvatska Vila" (na Sušaku). Iz prva imade samo 5—6 izvornih pripovijesti (glavni pisci su B. Krčmarić, Draženović i Gržetić) u poeziji se javljaju Kranjčević, Milaković i K. Ostojić. Ali se zato prevadja dosta. Francuzi prevladjaju, Talijani su takodjer zastupani, Rusi manje, a Nijemci nikako. Piše se mnogo o kazalištu, donose se češći referati iz svijeta, a imade i većih kritika. Vidi se nastojanje, da se naša knjiga oslobodi stare estetske i dogmatske kritike. Ipak još neprodire sasma prava moderna kritika. Ali več u II. tečaju naviješta E Kumičić svojim članovom „O romanu" rat dotadanjoj staromodnoj novelistici, a u ime francuskoga naturalizma, osobito Zole.

Dojduće godine (1883. i 1884.) opaža se kod lista upravo vanredan napredak. List postaje *tjednikom.* Imade ništa manje nego *33 izvorne pripovijesti,* broj, koga nije ni jedan list do tada dostigao. A mora se reći, da su to pripovijesti, u prosjeku dobre i gotovo sve pisane novom, realističkom metodom. U tom su tečaju već novi smjer i novi talenti u punome jeku. Turić (Pod kabanicom", „Sni bogojavljenja", — „Prerano u proljeće", „U mraku"), Draženović („Uspomena" „Ruža"), Gjalski („Na groblju"), Novak („Mlinarov jedinac" i „Marko Finderlić"), Vj. Livadić („Mračnjaci"), pa I. K. Ostojić, Hranilović, Kokotović (sa mnogo malih realističkih crtica) i Devčić — sve su to pripovijedači, od kojih nekoji pokazuju znatnu originalnost i snažan talenat. Ako uvažimo, da ti isti pisci i njihovi sumišljenici istodobno pišu u „Vienac" (g, 1883. Draženović: „Martinova oporuka", „Ludjak Marko", „Mužev povratak", Kumičić: „Začudjeni svatovi", Novak: „„Baba Marta", a g. 1884. Draženović: „Nekoliko večeri iz jalovoga života" „Hajdukov ponor", „Cinik", Kovačić: „Smetanje posjeda", Novak: „Poštenjak" „Putem", Gjalski: „Batorić", „Maričon", Turić: „Razvitak"), pa pribrojimo ovamo još izdanja „Matice Hrvatske" (Od Kumičića „Gospodja Sabina", od Vojnovića „Perom i olovkom" i t. d.) onda možemo reći punim pravom, da se je ovih godina rascvala naša pripovijest *kao nikada do tada* i to isto tako po mnoštini, kao što i po vrijednosti. Nekoja djela Draženovića, Turića, Novaka, a napose Gjalskoga sačuvala su svoju socijalnu i literarnu vrijednost do danas, a sačuvati će je još dugo.

III. Razmah pokreta.

Ovaj rascvat ne može da bude slučajan, jer su nekoji od tih pisaca radili i prije i kasnije. Taj rascvat imademo pripisati tome, što se ovih godina najbolje razmahao i književni *pokret.* Da je tako, svjedoči najbolje ta činjenica, što ćemo naći razmjerno malo velikih, monumentalnih radnja, a takove radnje u istinu ni jedan pokret u svom početku ne radja; one dolaze istom onda, kada se pokret staloži.

Da je u istinu ova velika produkcija manjih, prosječno dobrih stvari, u istinu plod nabujaloga pokreta, svjedoči još i to, da se u tim godinama razmahala u znatnijoj mjeri i literarna kritika i digao interes za ovu noviju knjigu u publici. Uredništvo se „Hrv. Vile" n. pr. hvali, da list imade oblo 3.000 pretplatnika. Ovo je broj, koga nije ni

jedan književni list do danas ni dostigao, a kamo li prestigao. U isto doba šire se Kumičićevi romani, za naše prilike upravo rapidno. Ovo doduše nemože biti mjerilom literarne cijene, kako se to onda pisalo, ali može i mora biti mjerilom velikoga interesa publike za smionije i socijalnije radnje.

U drugu ruku se očituje razmah nove struje i u prijevodima i u kritici, te u referatima. „Hrv. Vila" prevodi poglavito iz ruskoga, osobito Turgenjeva, Garšina i Dostojevskoga („Netoća Nezvanova", „Lukerija", „Jakov Pasnikov"). Prevodi se i Daudetova „Sapho", nešto iz Zole, te od talijanskih verista, premda su prijevodi iz romanskih literatura manje birani. Prijevoda je *preko 60*. I „Vienac" prevodi n. p. g. 1884. već M. Bjelinskoga, Ciampolia, Dieksensa uz Turgenjeva i Sienkiewicza. Uz to donaša originalnu dramu „Anarhiste" od Vl. Mažuranića, a „Hrv. Vila" Derenčinova „Tri braka" komediju za onda u istinu briljantna. Uz to je dosta značajan prijevod Gutzkovljevoga „Uriela Akoste". U kazalištu se iste godine prikazuje u modernom francuskom stilu pisana Roranerova „Olinta".

Zanimivo je pogledati i poučni dio „Hrvatske Vile". Prevladava Desiderius (Janko Ibler), koji se vratio u ono doba iz Biograda i udario u dosta radikalne žice. On je ujedljiv, polemizuje sa „Viencem", piše mnogo — n. pr. o Miličeviću, o kazalištu (značajna je satira, „Dramaturško pitanje", u kojoj se izrugava šablonskoj dotadanjoj dramatici). Javlja se još i Galac studijom o modernom romanu, te ocjenom Kumičićeve: „Gospodje Sabine". Listak je pun kulturnih i književnih vijesti; a počimlje se opažati sve veći interes za rusku literaturu. Već tada se piše opširno o literarnoj kritici u Rusiji, o Taineu, prevodi se Castelar („Narodni ljudi"), Mantegazza („O ljubavi") i De Amicis. Vidi se uopće težnja, da se knjiga što više poveže sa zbiljskim životom. Kritika već sudi sa evropejskoga stanovišta, a u njoj se okušava, tko samo može. Pisci pokazuju više slobode u kretanju i daju slobodnijega maha temperamentu. Ali na dvije stvari

treba osobito upozoriti. Prvo je to, da je sada već jasno, da u našoj literaturi nije mogao uhvatiti korjena po Kumičiću „u teoriji" propagovani francuski (a osobito Zolin) naturalizam, nego je prevladao blaži i samilosni ruski realizam. Naglasio sam ono „u teoriji" jer Kumičić nije baš u praksi uveo naturalizam u našu knjigu, pošto je kod njega tendencija i romantika uz nešto veću smionost za opisivanje pikantnih i brutalnih prizora bila u neskladu sa zahtjevima naturalističke teorije. A on ima baš svojoj praksi a ne teoriji da zahvali svoj uspjeh.

Drugo, što je dosta značajno je to, da je poezija po izrazitosti, a donjekle i po vrijednosti zaostajala za pripovješću, te je bila u svojoj ljubavnoj i rodoljubnoj grani većinom ultra romantična, uza sve to, što su u ovo doba pjevali dobri pjesnici, kao što su Harambašić, Vukelić, Palmović, Kovačić i dr. Moglo bi se to pričiniti čudnim pojavom, ali ako bolje promotrimo stvar, uvidjet ćemo, da je i taj pojav skroz naravan.

Misao, da valja knjigu spojiti sa društvenim životom, koja je pripovijest dovela do realizma, ta je ista misao dovela poeziju do radikalne romantike.

I onda, kao što je to u svako vrijeme, bilo je duhova trjeznijih, objektivnijih, analitičnih, a bilo je duhova zanesenih i subjektivnih. Misao o spoju literature sa životom, svela je prve na pripovjedaštvo, a druge na poeziju. Oni prvi su život proučavali, za to su njihove radnje realistične i trijeznije. Oni drugi su reagirali i bunili su se, pa su zato njihove pjesme subjektivnije i radikalnije. Život se opaža onakovim, kakav jest u svoj njegovoj grubosti, pa dočim su ga jedni takovimi i prikazivali, drugi su se proti takovom životu bunili. Prvi kao mirniji promatrači zalazili su dublje, tražili uzroke savremenih društvenih pojava i postajali na taj način socijalni, a drugi su stali kod površine, pa su zato tim pojavima nalazili tek vanjski uzrok i tako postajali političkim pjesnicima, (u koliko nijesu bili ljubavnim pjesnicima).

Osim toga se je pravaštvo u onim godinama smatralo u neku ruku revolucijonarnom strankom pa zato vidimo, da i ti mladji pjesnici pjevaju — vješalima, krvi i t. d. Prototip te poezije je „bard stranke prave“ A. Harambašić.

Da se je u istinu htio tako tijesno spojiti dnevni život sa literaturom svjedoči medju inim i ovo: „Hrv. Vila“ je donašala na omotu u šest stupaca sijaset „dnevnih pitanja“, „svaštica“, pa čak i „službenih vijesti“. To znači, da se onda jedan književni list nije hotio, da ni u kojem pogledu izolira od dnevnoga života.

Sve nam ovo jasno pokazuje, kako je onih godina bio u istinu književni razmak velik, kako je zavladao u pravom smislu riječi književni pokret, bujan i nadobudan, pokret, koji će i u budućnosti da donose obilnih plodova.

IV. Stišavanje pokreta.

Neki pokret možemo prispodobiti pljusku kiše, koja iščisti zrak i putove; nabujaju potoci, preliju se preko polja, te ga natope, — a onda se oluja stiša. U čistom i svježem zraku, iz natopljenih njiva niču i razvijaju se sredjeniji i tvorniji talenti, te stupaju po pročišćenim stazama, da stvaraju opsegom i vrijednošću velika djela, ona djela, u kojima pokret sazrije i odbacivši vanjski radikalizam postane u svemu protivniji. Pojedinci stupaju na mjesto skupine i rade svaki o sebi. Ovaj momenat je nastupio od prilike oko g. 1885. Isticati su se počeli i stvarati ponajviše oni, koji nijesu bili prije u pokretu izravno angažirani, a nekoji od angažiranih su počeli da se laćaju većih zadataka. Od te godine počinje da sve više izbijaju medju inima: Šrepel (u kritici), Gjalski, Kozarac, Novak (u noveli), te Palmović i Kranjčević (u poeziji), a javlja se i Tordinac (kao zastupnik seoske novele).

„Hrv. Vila“ se doduše drži i te godine. Od Grünhuta je preuzima Albrecht u Zagrebu. A kad ona propadne, javi se „Balkan“, ali i on prestaje

(g. 1886.). Ali od sada „Vienac“ sve više i više plovi novom strujom. Šrepel preuzimlje vodstvo u kritici, a Gjalski u noveli. Kod „Hrv. Vile“ zavlada oskudica na novelistici. Javlja se Devčić (sa manjim ličkim pripovjestima), Kokotović (s malim crticama), Novak („Mile Ratković“) i Draženović („Jel' de dušo“, „Iz prirode“, „Triufin“). Ali se vidi, da bolje stvari kupi „Vienac“ (n. pr. g. 1885. od Gjalskoga „U novom dvoru“, od Novaka „Berta“, „Majka“, „Posestrima“, od Draženovića „S pločnika“, „Oni su divanili“, „Napuštena“, od Frana Mažuranića krasno: „Lišće“ i od Tordinca „Nekopano i nekovano blago“, „Ružini grijesi“, „Crkveni god“). A isto tako izlaze u „Viencu“ i pjesme od Harambašića, Hranilovića (n. pr. lijepe „Žumberačke elegije“), od Kovačića („Velikom patuljku“, „Sveznalici“, „Mučenik“), od Kranjčevića („Uskočke elegije“ I. i III.), te Kozarca, Palmovića itd. Prijevodi su manje važni. Kod „Vile“ Ohnet i Dumas sin, kod „Vienca“ Coppe, Daudet, Turgenjev, više manje sve blijedje stvari donesene baš za širu publiku.

Ali „Vila“ se još drži u kritici, premda i „Vienac“ ima dobrih referata u listku, osobito iz ruske knjige. „Vila“ se baca osobito na kazalište. Ocjene i referati su pisani sa velikom rutinom i poznavanjem svjetske savremene dramatske literature (osobito bečke i pariške). Uprava se kazališta žestoko kritikuje i tu prepoznajemo već onda duhovito pero Stj. Miletića, koji piše i 8 „Kazališnih pisama“. U novom tečaju se prevodi i ruski kritičar Bjelinski (o „pjesništvu“), listak podaje iscrpivu i bogatu sliku savremene svjetske knjige. Ali vidi se, da list hoće da bude i književan i obiteljski — pa zato u ovoj polovičatosti i pada.

„Balkan“, koji dolazi na mjesto „Hrv. Vile“ nastoji da bude i opet literaran list. U noveli se ističu Draženović, Novak, a osobito Turić (krasna veća radnja „Što je krivo?“), te A. Kovačić, koji počinje objelodunjivati svoj na široko zasnovani i sjajno pisani groteskni satirički roman „Medju Žabari“. Ali taj roman prestane izlaziti nakon dese-

toga broja za to, jer su to zahtjevali nekoji pravaški prvaci iz onoga grada, koga je u svom romanu Kovačić karikirao. Kovačić se javlja u ovom tečaju još sa jednom manjom stvarcom.

Prevode se talijanski veriste, a osobito Rusi (n. pr. Dostojevski). Poezija je te godine vrlo romantička i revolucijonarna. Harambašić pjeva svoje „Mučenike", (Zrinjske i Frankopane) i pjesme o bugarskom ustanku. Bugari su u „Balkanu" u opće vrlo obljubljeni i popularni. Kritika je dosta otvorena, ali glavna je kritička radnja Dr. Hranilovića estetska studija o pjesmama Palmovićevim. Listak je pako vanredno pomno uredjivan. Referati iz ruske literature su obilni i iscrpivi. Vrijedno je još napomenuti. da u „Balkanu" piše Lovrenčević o Schopenhauerovom pesimizmu, koji kasnije sve više zahvaća našu književnost.

„Balkan" je iz početka bio i literarno dosta radikalan i ratoboran, ali onda se i on primirio. Harambašić se je, preuzevši kasnije uredništvo, izjavio za kompromis sa tadanjim „Viencevim" smjerom i prema tome uredjivao list. U „Balkanu" se dakle zadnji put javljaju literarne polemike o novi realistični smjer, a kasnije ih više neima.

V. Plodovi.

I „Balkan" pada i sve do početka devedesetih godina ostaje jedini „Vienac". „Vienac" je od sada predstavnikom literarnoga realizma. Značajno je n. pr. to, da već 1884. smatra Klaić nužnim da piše oveći članak: „Novela i roman u Hrvata". To znači, da smo stupili u pravo „novelističko doba". Iste godine u zadnjem broju piše M. Šrepel, o metodi moderne seoske novele, te otvoreno osudjuju staru predrealističku maniru i brani odlučno realizam. I ako je ovo pisano u „Listku", ipak svjedoči, da je novi smjer već potpuno pobijedio i zavladao „Viencem". Ideje, koje razvija i ton, kojim M. Šrepel piše, pokazuju, da je učio kritiku u Rusa, te znače velik napredak prema shvaćanju J.

Hranilovića, koji je u „Hrv. Vili" pisao „Teoriju novele", skroz sa tehničkoga estetskoga stanovišta kao učenik bečkoga estetičara Zimmermana, a i od shvaćanja Klaićevoga u članku „Novela i roman u Hrvata".

Od sada se razvija naša knjiga sve do polovice devedesetih godina mirno, bez bojeva, bez trzavica. Pisci stvaraju i razvijaju se zajedno sa našim životom. U to doba padaju obilni plodovi realističkoga pokreta. To je razdoblje pozitivnoga rada.

Sada počinju da izlaze naši najveći i najvažniji socialni romani, kojima se natječu: Gjalski, Kovačić i Kozarac. G. 1886. se javljaju u „Viencu" Devčić, Lepušić, Lovretić, Mažuranić Fran („Lišće"), Novak („Seoska ljepotica", „Fiškalova ispovijest"), Tordinac („Dj. spasovdan", „Čarobna knjižica") i Turić („Na ovrhi"). Ali sve prekriljuje po zamašnosti i vrijednosti Gjalski sa svojim romanom „U noći". (Izašla je te godine još i njegova novela „Na badnjak") romanom, kojim je zagrabio otvoreno i smiono u naše savremene društveno političke prilike i navijestio i u politici i društvu realizam. Od prijevoda je vrijedno spomenuti Hercenov ruski žestoki roman „Tko je kriv". U poeziji su medju inima ističu Kranjčević i Kovačić. Prvi pjeva „U katakombah", gdje otvoreno ustaje proti askezi i pripovijeda ljubav i život, a drugi šiba sarkazmom i satirom naše društvo u svojim pjesmama „Njekoć i sada", „Zadnja žudnja", „Naši trutovi", „Isprike vremena", „Pokornome kljusetu".

U pouci označuju tendenciju vremena Pasarićeva radnja o „modernom romanu" i Račkoga „Putne uspomene iz Rusije".

I slijedeće godine vlada Gjalski. U „Viencu" izlazi njegov snažni psiholožki roman „Janko Borislavić", a „Matica" izdaje njegove novele „Pod starimi krovovi". Novak je ove godine opet vrlo plodan (u „Viencu": „Sirote", „Za sto godina", „Babino zlato", „Starac Luka", „Pobratim Mirko",

„Simulant Tanasija", „U prosjačkoj kući", „Na uskrs", „Jagica"). Javljaju se medju inima Devčić, Lovretić, Tordinac („Brat Adam"), Franjo Mažuranić („Moj prvi sluga", „Velika voda", „Dva salamandra"), a javlja se sa prvim većim pripovijestima J. Kozarac, koji je do tada gotovo samo pjesme pjevao. „Biser Kata" i „Naš Filip" su te prve stvari, kojima odmah skače pisac u prve redove, da idućih godina dijeli prvenstvo naizmjence sa Kovačićem i Gjalskim. Prevode se stvari Dostojevskoga, Garšina, Saltykov-Ščedrina, Tojstoja (drama „Prvi rakijaš"). Zole i dr. — Šrepl piše o „Najnovijim srpskim pripovijedačima", o Gjalskomu i t. d. Poezija je dosta bujna i šarolika.

Slijedeće godine vlada Kovačić. Te godine (1888.) izadje njegov zadnji plamsaj prije smrti, plamsaj lomače, koja ga je proždrla, njegov silni roman „U registraturi" i pjesma „Roman protuhe". Kozarac se popinje sve dalje sa svojim „Proletarcima" i „Kapetan Gašo". Gjalski se javlja sa junačkom „Najom", a uz njega i drugi kao Fr. Mažuranić (Novo „Lišće", „Krvavi list", „Naš prijatelj kapetan", „Fragmenti", „Golub guče — golubica ne će") Novak („Ružica", „Salamon", „Naš Jovica"), Tordinac („Kožuh"), Turić („Četiri dana", „Turski su I", „Hajduk Ivan"), Matavulj, Devčić.

U poeziji se javlja nov pjesnik — Mosorski guslar (Tresić-Pavičić: „Kod Thegethofovog spomenika". „Boci"). Medju prijevodima počinjemo se susretati sa Korolenkom od Rusa, a Maupassantom od Francuskih naturalista. Ove godine ulazi medju nas i nov duh: H. Ibsen. „Nora" se glumi, a o njoj piše u „Viencu" J. Pasarić; o Ibsenu piše još i Šrepel. Kozarac piše svoju „Slavonsku šumu", pendant Turgenevljevoj „Šuma i stepa", a Šrepel o svemu i svačemu: o Gabrielu Max-u (slikaru), Knjazu Nikoli, Garšinu, Hercenu, a poglavito su značajne njegove radnje: „Schopenhaureova karakteristika života i smrti" — pa „Vraz kao osnivač hrvatske kritike". Rekao sam da je to karakteristično za to, jer je to po drugi put, da se piše o

Schopenchaueru. I mi u istinu vidimo, da polako počinje tih godina naša literatura, da se daje sve više u krilo Schopenchauerovoga pesimizma. Gjalski ide prvi tom stazom već u prvim radnjama, a ponajpače u „Borislaviću", a kasnije uz njega i drugi, (medju pjesnicima n. pr. u nekoj mjeri i Kranjčević, a medju kasnijim pripovjedačima osobito Leskovar). Pesimizam već u prvim godinama devetoga decenija sasma prevladava. Ovo sve sada samo konstatiram, da se mogu kasnije lakše vratiti na tumačenje toga pojava, jer je po našu knjigu i po naše društvo od velike važnosti. Druga radnja Šrepelova, ona o Vrazu, značajna je i ona, jer pokazuje. da se naša kritika razvila već u toliko, da joj je potrebno već tražiti i tradiciju. I u istinu mi vidimo, da se kritika postepeno sve više razvija, ako i ne u onoj mjeri, u kojoj bi to iziskivao napredak novelistike. Pravo doba kritike došlo je istom u drugoj polovici devetoga decenija. Ali već sada se uspješno osim Desideriusa, (koji je nekako zašutio) i Galca, javljaju: Šrepel i Pasarić, pa onda Jakša Čedomil, koji se prvi bavi isključivo književnom kritikom. — On se javlja u „Viencu" g. 1889. sustavno i savjesno napisanom radnjom „Talijanski pjesnici u drugoj polovici našega vijeka", radnjom koja je našla velike hvale i u Italiji. Iste godine je važno zabilježiti još Turićev putopis „Iz Njemačke" pisan veoma napredno i slobodoumno. Iste godine piše Šrepel o Augieru. Izlazi prijevod Tolstojeve „Vojne i mira". „Vienac" prevodi Barancevića. Björnsona, Dickensa, Garšina, Korolenka. Kranjčević pjeva mnogo, Tresić se javlja sa „Otoku Hvaru", „Pegazu", „In misterio requis". U noveli osim Devčića, Juzbašića, Krčmarića, Lovretića, Novaka („Podgorska lutrijašica") i dr. — Piše Gjalski „Gjurdjicu Agićevu" i „Priče". Ali i ako su to važne i krasne radnje, za ovu su godinu najznačajniji Kozarčevi „Mrtvi kapitali", djelo sa još pozitivnijom i realističnijom tendencijom, nego je prije 3 godine bila Gjalskova „U noći" — i ako ne od tolike književne cijene. I tako ovih godina

(od 1885. do 1890.) stoji naš realizam na svom vrhuncu. Ove godine ubiru plod pokreta, koji je počeo početkom, a razmahao se sredinom osmoga decenija.

VI. Uzmicanje književnosti.

Ne može se reći, da nije Šenoa bio znatan realista. Ima u njega mnogo realizma. On i čini prelaz izmedju starije romantičke pripovijesti k novijoj realističnoj. Ali uza sve to ne možemo njega okrstiti pravim realistom, a to možemo još manje reći za ostale pisce njegovoga doba, koji su više manje (osim Jurkovića) obično blijedi romantičari. U osamdesetim godinama, u pripovjestima, te romantike nestaje. Realizam na svim linijama slavi pobjedu. Isprva je taj realizam tek vanjski, te se iscrpljuje u smionisti pisca, da iznese i brutalne momente života, a u jezgri je sadržaj pripovijesti romantičan (Kumičić), ili je pako taj realizam skroz hladan (kao u Vojnovića i Draženovića). I dotle se osjeća upliv Francuskoga naturalizma. Kod Kumičića upliv Zole, ali samo u nagnuću za brutalnošću, kod one druge dvojice upliv Flauberta, a nešto i upliv talijanskih verista. Ali taj upliv se polagano gubi sve to više, što se pripovjedači većma udubljuju u naš domaći život. Istodobno s time prevladava ruski realizam, koji se više bavi pitanjima društva i života, te se ističe svojom humanom i samilosnom tendencijom. I od sada pisci sve više i više razkrivaju vanjski plašt života i zalaze u dubljinu da traže uzroke zlu, (Turić, Gjalski, Kozarac) ili crtaju taj život sa samilošću i ljubavi (Novak). Napokon nalaze taj život i naše prilike tužnima, pa prelaze sve više i više na pitanja psihološka, moralna i filosofska, podajući se pesimizmu. Ovo dovodi našu knjigu u devedesetim godinama do toga, da sve to više uzmiče od crtanja zbiljskog života, te se laća općenitih tema i tako pripravlja tlo „modernističkom“ pokretu, koji se javlja u drugoj polovici devedesetih godina.

Ali ne valja tom postepenom povlačenju literature od zbiljskoga, aktuelnoga života, tražiti uzrok jedino u tom produbljivanju. Same naše prilike su doprinjele u velikoj mjeri toj evoluciji.

U osamdesetim godinama, nakon odstupa Mažuranića, razmahalo se pravaštvo neobičnom brzinom. Ono je udarilo u vrlo radikalne žice i predobilo šire slojeve i mladež. Ovaj sveopći radikalizam je bez sumnje izazvo i veću smionost u književnosti. Pravaštvo je bilo u najvećem sukobu sa Obzoraštvom, a kako je ovo propagovalo tradicije ilirizma i idealizma u knjizi, to je pravaška opozicija pomogla i književnosti da urodi zdravom reakcijom proti šablonskom tradicijonalizmu. I tako su mladji književnici mogli poći svojim putem. Da je tako, svjedoči nam taj fakat, što je velika većina tadanjih mladjih književnika uzgojena u onom radikalizmu. I Gjalski i Kranjčević i sva ona druga četa sa Kumičićem, Harambašićem i Kovačićem na čelu bili sa (i ako nekoji tek na čas) pravaši. Mnogi su simpatizovali samo sa radikalizmom i slobodoumnošću, a za specijalne političke ideje pravaštva nisu se mnogo brinuli. Ostali su za to samostalni. Ali g. 1885. u borbi proti Khuenu, kad su se pravaši uza sav vanjski radikalizam pokazali nedoraslima i doživjeli znatan poraz, prelazi literarno vodstvo i opet na „Vienac“. Pokret prestaje, a nastaje rad pojedinaca. Počima kritika i to ne samo literarna, nego kritika naših prilika (1886. „U noći“) Duhovi se smiruju i otrijeznjuju. Vanjski razmah stranke prava raste sve do g. 1892., ali prava unutarnja snaga stranke, a pogotovo narodna snaga pada sve dublje. Khuenov sustav demoralizuje sve više.

Narod, o kome se toliko govori i deklamuje, u istinu je sve zapušteniji. U to doba počimlju velika iseljivanja, a ujedno rapidno doseljivanje tudjega življa. Novaca je u zemlji sve manje, političke prilike su sve gore. Pravaštvo samo počima da se u devedesetim godinama cijepa i raspada. Život je sve više rastrovan, bolji se duhovi povlače

rádi nesnosnih strančarskih klanja. Slobodne inteligencije sve je manje. I tako napokon zija odasvuda očaj, praznina i malodušnost.

Sve ovo djeluje i na literaturu, koja naš život najprije crta, pa onda ga žigoše, da napokon uvidi, da je njen posao uzaludan, da se neda ništa popraviti. Literatura sada počima da se upušta u lamentiranje, pa onda u filozofiranje i nakopon se povuče sama u sebe. Kako se od knjige tudji javnost, tako se i ona otudjuje od javnoga života. Sve više počima, da se bavi pojedincem, a sve manje cijelim društvom, sve više dušom, a sve manje životom, dok nedodje do simbolizma i dekadentizma.

Jednako je u poeziji i u noveli, samo kod svake grane u drugom obliku. Poezija, koja je prije bila ratoborna i u patriotskoj i ljubavnoj grani (Harambašić sa cijelom četom drugova) postaje refleksivna. (Tresić i Kranjčević). Ujedno se sada javlja i nešto byronizma u našoj poeziji. (Već g. 1890. pjeva Tresić „Hrv. more", „Ivan", „Prolaz misli", a g. 1903. „Na klisuri samoće", te izdaje „Glasove s mora Jadranskoga", a g. 1894. „Nove pjesme). Ovih godina prevodi Milelić Byronovoga „Manfreda", a piše „Boleslava", neku smjesu Manfreda, Hamleta i Fausta. Ovih godina napokon izdaje „Matica" u „crticama iz svjetske književnosti" prikaze romantičara iz početka vijeka. I pojave Byrona, Mickievića, Puškina, Leopardia itd. djeluju, osobito na mladje duhove. Kranjčević je svoje najsnažnije i najizrazitije pjesme spjevao baš u ovoj prvoj polovici devedesetih godina. G. 1891. pjeva on: „Vjetrić vije", „Nevinčetu", „Utjeha", „Jagatanu", „Ah sve je sanja pusta", „Kad mi klone", „Pamet i sreća", „Smrti", „Vili pjesme", „Obična priča", „Vani sniježi", „Gospodskome Kastoru", „Stara slika", pa priče: „Vanitas vanitatum", „Priča iz pradavnih dana", „Demonovo ogledalo", g. 1892. „Ditiramb", „Angelus", „Utjeha", „Ljudske misli", „San", „Iza spuštenih trepavica", „Kako je postala nada", „U badnjoj noći" i priču „Glad". G. 1893. „Mojsije", „Davne želje", „Lucida intervalla", „Što

meglediš" i oratorij „Prvi grijeh", g. 1894. „Uz koljevku kumčeta", „Izgubljeni dani", god. 1895. „Efeta".

Istodobno udara i Harambašić u turobnije žice i maša se općenitijih predmeta, a i ostali pjesnici idu novijim refleksivnim pravcem.

Novela i roman cvatu i dalje samo su sve mračniji. Pišu dalje — Draženović (g. 1891. „Pasja koža", „Meštromo", „Koban savjet", g. 1892. „U dida", „Čam na večer", „Tijesno je", g. 1893. „Na raspuću", „Čobanica", „Nova era", „U bolesti", „Priča o probodenom srcu", g. 1895. „Majorica") Novak (g. 1891. „Spomen" g. 1892. „Klara" g. 1894. „Svetac svoga naroda", „Prva plaća", „Socijaldemokrata", „Nezasitnost i bjeda"). Kozarac (g. 1891. „Ljudi, koji svašta trebaju", pa „Tena", „Tri ljubavi", „Medju svijetlom i tminom"). Turić „Darovi svijeta", g. 1893. „Sebična srca", „Supersko šetalište". g. 1895. „Srce", „Poklade", „Sa dvadeset novčića"). Gjalski izdaje „Osvit", „Na rodjenoj grudi", „Tri pripovijesti bez naslova", „Bijedne priče", „Varamedjinski dani", piše male crtice, baca se na spiritizam, (g. 1893. „Noturno"). Napose se mora zabilježiti njegov „Radmilović" (g. 1894).

Ali sve ovo turobno raspoloženje kao da najbolje karakterizuje novi jedan talenat, tmuran, samotan i beznadan, a to je Leskovar. God. 1891. javlja se prvi put sa „Misao na vječnost", sljedeće godine sa groznom „Katastrofom", a g. 1894. sa „Poslije nesreće".

Javlja se i drugih novelista, ali ti su nekako drugačiji nego su bili pisci iz osamdesetih godina. Blijedji su i nekako se ne bacaju na literaturu svim žarom i svom dušom. Takovi su: Borota, Livadić, Šenoa ml., Ladanjski, Ivanov, Osman Aziz i t. d. Javlja se i novih pjesnika (kao Alaupović, Begović i dr.) ali nekoji spadaju zapravo već medju moderniste. Kritika se za to razvija u većoj mjeri. Ruski kritičari, pa Taine, Brandes, počimaju, da djeluju te se o njima i govori i piše i iz njih prijevodi.

(Tako n. pr. u „Viencu“ od g. 1891. A. Radić prevodi Pipinovu studiju o „Bjelinskom“, g. 1893. već nalazimo prevoda iz Brandesa, a g. 1895. Polić prevede cijelu Taineovu „Filozofiju umjetnosti“). Kritikuju uz Šrepera i Jakšu Čedomila, — Miletić, Pasarić, Politeo, Andrić, Inhof. Ali u to doba je glavni kritičar Jakša Čedomil. Radi u Zadarskoj „Iskri“ (od g. 1891. do 1893.) piše „O talijanskom romanu“ (krasna samostalna radnja), o Taineu, „O seoskoj noveli“, „O Gjalskomu“, „O Kumičiću“ i t. d.

VII. Uvjeti organičkoga razvoja.

Ovo dosadašnje poimenično nabrajanje pričiniti će se možda i odviše suhoparnim. A ipak bez njega bi mogli teško shvatiti svu bujnost onodobne literarne proizvodnje, te crtu literarnoga razvoja. Bez ovoga pregleda bi nam manjkala i okosnica daljnjega razmatranja.

Literatura se razvija mnogo brže nego cjelokupna publika, a prati je samo malen dio publike. Ali ako hoćemo, da se literatura uvjek na solidnoj podlozi razvija i napreduje, onda moraju i njeni temelji biti sve širi i jači. Što drvo više raste i što se više razgranjuje, to više pušta i korjenje na šire i dublje. Kao što treba ovo korjenje, da pod zemljom traži sve više hrane da stablo bolje raste, isto tako treba da i literatura traži, šireći u publici svoje korjenje, hrane za svoj dalnji razvoj. Što je za bilinu zrak, to je za knjigu socijalna i kulturna atmosfera u nekom narodu. Prijaznost mogućnika, slobodoumlje i shvaćanje društva, te materijalna pomoć, to je za literaturu isto, što je za bilinu sunce, zrak i kiša. Ali bez korjenja u zemlji, nema solidnog razvoja biline, a bez korjenja u najširoj pubiici nema danas ni za literaturu pravog organičkog razvoja i stabjliteta. Bez toga je literatura slična u vodi umjetno uzgojenoj biljci, koja će neko vrijeme rasti, ali ploda neće donijeti: bez toga je literatura slična gljivi nametnici.

Zadržimo se kod ove slike. Svaka biljka počne rasti od sjemena. Ona je ponajprije pod zemljom, pa se istom onde pomoli nad nju. Kod literatura, koje su se sasma naravnim putem razvile (kao n. pr. Indijanska ili Grčka) ovo klicanje pod zemljom je razdoblje narodne poezije, koja sve postepeno raste i postaje umjetnom. Druge su literature više manje presadjene ili cijepljene. Naša je i presadjena (dubrovačko-dalmatinska knjiga) i cijepljena (naša novija knjiga). Ali bilo jedno ili drugo ili obadvoje, bez korjenja nema uspjevanja. Oni prvi mali korjenčići debljaju i iz njih rastu isto takovi novi mali korjenčići. Prva mala stabljika se jača i iz nje rastu novu grane. Prenesemo li to na literatura, to znači, da i tu može i mora u svako vrijeme biti onakih radnika, kakovi su bili začetnici literature. Kod nas n. pr. će uvjek u jednom dijelu publike uspjevuti lirika — kakova je bila za ilirizma, te romantika Bogovićeva i Šenoina itd., — samo što će se uvjek pomladjivati, kao oni korjenčići. A to je razumljivo. U onom stupnju duševnoga razvoja i ukusa, u kojem su bili naši stari, — nalaze i nalaziti će se uvjek djeca i široki slojevi publike, koje treba istom privesti čitanju. Ako hoćemo graditi piramidu moramo uvjek počimati kod svake nove stepenice od tla. Šta se ova više diže u visinu, to više joj moramo širiti podlogu.

VIII. Pioniri i epigoni.

Time je ujedno odredjeno i mjesto svim onim literarnim radnicima, koji pišu za širu publiku. Mi n. pr. vidimo za vrijeme Šenoe, kako pišu u stilu starije romantike Becić i Jorgovanić, vidimo, da se oni čitaju vrlo mnogo u osamdesetim godinama, — od publike, koja će istom kasnije sazrijeti za Šenou. Oni se čitaju i danas od onih slojeva, koji istom počimaju čitati. Za vrijeme bujanja realizma se na novo izdaje i čita Šenoa, a danas Kumičić. Dapače vidimo i to, da se danas od najšire publike na jagmu čitaju stvari H. Dragošića, H. Davile i

V. Deželića ml. (kao „Crna kraljica“, „U buri i oluji“, „Zagorska ruža“, „Prvi kralj“), koje su pisane što u stilu predšenoovskom, što u njegovom, a što u Kumičićevom. Isto tako vidimo, da naš realizam, koji je u svom razvoju i u prvobitnoj formi, završen već u prvoj polovici devedesetih godina, vegetira dalje i danas. Ne samo, da piše još većina njegovih predstavnika, nego oni imâdu i nasljednika. U devedesetim godinama nastavljaju realizam: Borota, Livadić, B. Lovretić (nasljednik Tordinca), Ladanjski (naslj. Gjalskoga), Osman-Aziz, Mulabdić, Car (nasljednik Kumičića), Ujević, Devčić itd. Ovo su sve više manje valjani radnici. Ima izmedju njih i velikih talenata (kao Borota), vještih psihologa, oštra oka i solidna suda (kao B. Livadić), pisaca vještih i širega pogleda (kao Car, pa Osman-Aziz), koji hoće da vrše neku misiju u svom narodu, ili u svom kraju. Ali svi ovi radnici su više manje specialiste. Ili obradjuju samo uski krug predmeta ili se drže samo svog kraja. U poeziji imamo slične pojave. Pjesnici osamdesetih godina, u velike su nasljedovali ilirske pjesnike, pa romantičare i Šenou. A u devedesetim godinama imade i Luka Botić u Tug. Alaupovića nasljednika. A i cijela četa lirskih pjesnika ne iznosi, bitno ništa novoga. Možemo razlikovati medju ovima, dvije grupe: Zagrebačku i dalmatinsku.

U prvu idu n, pr. Arnold, Hranilović, Milaković i drugi, a u drugu: Jeretov, Ostojić, Sirovica, Petravić itd. Sve ove i ovakove radnike. nazvao bi popularizatorima. Oni nisu ni pioniri ni reprezentanti. Mogu imati više ili manje talenta, a sa čisto estetske strane, može se u njih naći pravoga biserja. Čitajući ih možemo uživati, jer i ako su epigoni, nije epigonstvo uvjek indentično sa literarnom nevrijednošću.

O svim tim piscima mora literarni historik da vodi računa, svakome mora da odredi mjesto i važnost. Cjelokupne slike jedne literature i literarne dobe ne može se dobiti onda, ako se prikažu i prouče samo reprezentanti i pioniri. Pojam o nekom

drvetu ne može se dobiti samo po najvišim granama i po tom kakva je crta njegove rastnje. Treba uočiti sve grane, cijelu krošnju i cijelo deblo, pa i korjenje. A pogotovo ne može se procijeniti neko stablo, ako se sve to ne uzme u račun. Literarni historik će n. pr. morati odrediti, koliko je koja grupa ili koji pisac riješio ili potaknuo sporednih, specialnih problema, koliko je publike osvojio, u koliko je i kojom srećom i spretnošću popularizovao onu književnu vrstu, što ju zastupa. Ali uza sve to će literarni historik morati držati uvjek na oku glavnu crtu razvoja, pionire i pretstavnike njegove, jer će onda moći najlakše odrediti i smjer i veličinu napretka literature. Ovi epigoni i popularizatori, ovi specialiste i trudbenici napokon ne čine ništa drugo, nego ojačavaju podlogu za taj razvoj. Pa za to i njihova vrijednost — ovisi o tom, u koliko tu svoju zadaću ispunjuju, u koliko razvoj pospješuju ili retardiraju. Ali uvjek će i kritičar i historičar morati da ih svede na pravu mjeru. Dogodi se naime, da se oni ili precjenjuju ili omalovažuju. U borbi izmedju „mladjih“ i „starih“ u drugoj polovici devedesetih godina se dogodilo i jedno i drugo, pa je dovelo do najveće zbrke pojmova i do disorijentacije. Sa strane „starih“ htjelo se je dići ove „popularizatore“ do pretstavništva, a sa strane „mladih“ poricalo im se u opće svako pravo na opstanak. Svemu je tomu uzrokom bilo to, što je za „stare“ bio glavnim kriterijem — tradicija, a za „mlade“ — napredak. Ali borba se napokon stišala i danas se može mirnije suditi. Danas se može već priznati i to, da može biti u radnjama jednoga epigona veće estetske cijene nego u radnjama „pionira“. Ali mora se dozvoliti i to, da će svježine i spontaneiteta biti uvjek više kod „pionira“. Razlika je u tome: hoćemo li dati estetskoj bezpogrješnosti ili svježoj neposrednosti prvenstvo. Ili drugim riječima: hoćemo li prosudjivati literaturu sa statičke ili sa dinamičke strane. Literarni historik će morati, da prosudjuje sa jedne i druge strane, ali uza sve to će morati, da posveti daleko

veću pažnju jednom „pioniru“, nego li jednom „popularizatoru“ i onda, ako je prvi slabije literarne cijene od drugoga.

Pošto ne pišem ovdje literarnu povjest zadnjih decenija, nego sam se ograničio, samo na to, da prikažem razvoj naše literature, razumljivo će biti, da se pozabavim većim dijelom sa pionirima i pretstavnicima. Ovo sam morao reći prije nego podjem dalje, da ne bude s nijedne strane nesporazumljenja.

IX. Pretstavnici našega realizma.

Vidjeli smo da je naša knjiga u petnaest godina od smrti Šenoe u velikoj mjeri koraknula naprijed, te smo mogli razlikovati do tri glavna koraka — kojih je svaki trajao oblo pet godina. Vidjeli smo, da se je novela osobito bujno razvila i da je u njoj zavladao realizam, koji se je postepeno sve više produbljivao i prelazio iz socijalnoga studija na psihoioški, a time i od pozitivizma na sve veći fatalizam. Ovaj razvoj naše novele ne dade se samo konstatirati na temelju navedene kronologije izašlih radova, nego ga vrlo lako markiraju i pojedini predstavnici onodobne naše literature. Mislim, da mi neće nitko moći prigovoriti, da samovoljno izabirem, ako označim najmarkantnijim predstavnicima naše novije pripovijetke Kumičića, Kovačića, Gjalskoga, Kozarca i Leskovara. Ovim redom, kojim sam ih nabrojio oni se i javljaju, ovim istim redom oni i stiču popularitet. Ovim redom oni reprezentiraju razvoj naše novije novelistike. Pa što vidimo? Vidimo, da se u njima prikazuje taj razvoj gotovo po svim pravilima dramatskim. Oni u neku ruku označuju pet činova u razvoju našega realizma. I mi možemo punim pravom taj razvoj smatrati dramatskim, kako ću to pokazati kasnije, govoreći o problemima, kojima se bavila naša novela.

Kumičić u svojim prvim djelima, a uz njega i s njime ostali mladi pisci, prikazuju nam ekspoziciju. On se prvi otvoreno obara na staru školu i

zagovara naturalizam t. j. istinito i objektivno opisivanje. On prvi nosi u literaturu smionost opisivanja i najbrutalnijih strana života. Toj smionosti i zahvaljuje svoj uspjeh. Ali on nam još nedaje pravog naturalističkog romana. Kumičić više navješta nego li provodi. Njegove radnje dobivaju sve više neku stalnu šablonu. Fabula potiskuje vjerno crtanje, a romantike imade na pretek. Naturalizam se iscrpljuje ponajvećma u smionosti iznašanja brutaliteta i pikanterije života, ili jednom riječi u emancipaciji od dotadanje pruderije. A ovo je već znatan korak naprijed. Ali kao uvjek i svagdje, tako se dogagja i ovdje: prvi pronalazač nečega novoga, obuzet nekom divljom radosti, što je otkrio nove predmete za novelističko opisivanje, što je prvi pojeo zabranjeno voće, — jede ga opet i opet, prežvakava i pokazuje svijetu i zaboravi da treba poči i dalje. Pa tako je i Kumičić uza sve usavršenje tehničke strane, ostao više manje uvjek kod početka. Našao je do duše množinu novih i krasnih varijacija, dotjerao svoje početne elemente do virtuoznosti, promjenio kostime svojim osobama, ali u bitnosti su mu elementi uvjek oni, koji su bili u početku.

Ali ipak, ako je naša novela iza njega koraknula dalje, nesmijemo ni časkom omalovaživati njegov rad. On je prvi počeo, a to je već mnogo. A onda je, pustiv drugima neka dalje razvijaju naš roman i novelu, nastavio i ako u drugom duhu rad Šenoin i tako dao hrane onoj publici, koja ne koraca (iz bilo kojih uzroka) uvjek istim korakom, kojim i literatura.

Kumičić vrši danas u svim širim slojevima publike uvjek onu misiju, koju se iz početka vršio samo na uži krug, Kumičić ostaje na istoj visini, ali se jača i širi kao ono deblo, da može nositi težke grane. On uvjek širi osnovku piramide, da joj se može graditi sve viši vršak. Rijetki su, koji se dižu, i razvijaju do smrti dalje, kao što je malo grana, koje idu samo u visinu. Kada jedan književnik sazrije obično se od toga časa samo utvrdjuje

i širi, rijetko ide naprijed. Drugi, mladji rastu dalje kao nova grana i slažu se jedan povrh drugoga kao kamenje na piramidi.

Drugu stepenicu u razvoju, ili drugi čin u drami hrvatskoga realizma označuje Kovačić.

Ante Kovačić, se je već iz početka, javiv se još za cvata Šenoe, pokazao u romanu i u pjesmi samostalnim i jakim. Čitamo li njegove zadnje radnje, frapirati će nas punoća dikcije, neiscrpivost prispodaba, bujnost jezika. Diviti se moramo njegovoj silnoj, tvoračkoj fantaziji, njegovoj na veliko osnovanoj radnji, njegovoj često veličanstvenoj satiri. U tim radnjama ima lica iz seljačkoga ili poluinteligentnoga svijeta, koji te iznenadjuje svojim grubim realizmom, tako su markantno i snažno izraženi, da ćemo toga malo naći u našoj literaturi. Ima dakako i mnogo nevjerojatnosti, romantike, ali ta je romantika u njega znak silne tvorničke snage. Groteskna, brutalna satira i sarkazam, koji često prelazi u karikaturu, odaje ozlojedjeno, sapeto, ali veliko srce. Silna tvornost fantazije i žučljivost pisanja — to su dva elementa Kovačevićeve umjetničke duše. On nije imao prilike, da se smiri, život filistarski ga je preveć razdraživao, te se tako njegova tvornost izrodila u romantiku, a njegovo nezadovoljstvo, još pojačano tom romantikom, prešlo je u rušenje svega. Kovačić bio je kaotična duša: znao je tek što neće, sa svih ga je strana tištilo, a on se je nastojao svega niskoga otresti i nije imao ni vremena ni mira, da odredi što hoće, pa postane pozitivan. Tako je i njegova plodnost služila u negativne svrhe. Bio je dijete borbe, bio je žrtva onodobnoga vrijenja. Njegova satira „Medju žabari“, satira na čitav jedan grad, pisana u feljetonističkoj formi, što se invencije, romantike i bujnosti, kojom se tu sve karikira, tiče — nema u nas premca. Kovačić je bio eruptivan, vulkanički talenat, bio je prvi književnik, koji je stupio u očitu opoziciju proti čitavom našem društvu. U toj borbi je pao. Umro je 1889. u ludnici.

Godine 1884. pojavio se je *Gjalski* (u „Viencu“) sa malom pripovjedkom iz zagorskog plemenitaškog života. Postao je odmah popularan. Počeo je da osvaja duhove sa svojim blagim realizmom, sa dobrom dozom sentimentalnosti. Opisivao je naše plemstvo. Postao je Homerom Zagorja. Onda se bacio na phsihološke, filosofske i socijalne probleme. „Berislavić“ bi imao biti naš „Faust“, a „U noći“, naš „Nov“. Gjalski je prvi počeo da razpravlja sa viših gledišta socijalna pitanja, prvi je unio duboku psihološku analizu, te potaknuo razne filozofske probleme. On je naš prvi savremeni pisac, koji je ujedno evropski i svjetski. A tu je izvor njegovih duševnih borba i nemira. U njem se bori taj patriot, koji zabrinuto gleda na našu nevolju, te joj traži ukroka u našim domaćim družtvenim prilikama, u njem se bori taj patriot, koji bi htio da odgaja narod — sa modernim psihologom i misiocem, koji traži užitaka i slobodnu individualnost. Rad za druge i užitak za sebe, rodoljub i kozmopolit, demokrat i aristokrat, razarajući analitik i impresionistički sintetik, pesimista i optimista, idealista i realista, sve se to bori jedno proti drugomu u Gjalskovoj duši. Sve je te borbe i te probleme on kušao riješiti u svojim djelima. Čas hoće čistu ljubav, čas rafinovani užitak. Žena mu jedanput vjerna družica tješiteljica, drugi put čarobno dijete, kojim se on igra. Njegova je psihološka oštrina često frapantna, dočim je drugi put odveć šablonska, njegov je stil čas nalik na zrake sunca, a čas opet govori iz njega, mračni Schopenhauer. Čovjek impresije — to je Gjalski, ali koji bi htio, da se umiri i ustali. Bori se proti društvu, ali mu često i podlegne. On je u literaturi tipičan dokaz prelaznog stanja naše više inteligencije. Sentimentalno-romantični patriotizam mješa se i bori za visokim europejstvom. Uske i niske se prilike šire i niveau hoće da se digne. Titanska borba Kovačića prama vani, vodi se kod Gjalskoga unutri, u duši. Spiritualni je momenat doduše jači,

te prelazi u mistiku, ali tradicije i krv nedaju se uništiti.

Iz plodne i ravne Slavonije diže se na to zabrinut i ozbiljan *Kozarac.* Vidi plodne zemlje, a neobradjene. Narod gine medju „gospodom" i tu se „proletarizira". A ti proletarci se gadno bore za kruh, dočim u zemlji leže „mrtvi kapitali". I onda ekonom zemlje kliče: izrabite te mrtve kapitale i biti će dobzo. Zlo ga još uvjek zabrinjuje. Gdje je pravi uzrok zlu? I onda piše svoje „Medju svjetlom i tminom',: „Čovjek da unaprijedi svoj narod, treba da bude sluga svoje zemlje. — Krilata riječ, ali kod nas nepoznata i malo cienjena". — Tu se diže cijena čovjeku. Čovjek treba da uporabi svoju snagu. Kozarac je bio najprije ekonom tla, onda ekonom čovjeka, a tad je postao ekonom duše. Ali taj ekonom više analizira, nego li daje uputa. On iznaša zlo, ali tek gdje, gdje spominje kako da ga popravimo. Svoje probleme uvjek veoma duboko zahvaća, a iznaša ih kratko. Radnje njegove nisu velike. Njegov se umjetnički horizont sve više širio i u novije doba ga sve više zanimala generalna pitanja života. Od ekonoma postaje psiholog, a gdje gdje i filozof. Ni zemlja, ni vanjski čovjek nije glavno: duša naša je glavno. I on studuje tu dušu. Njegov razvoj je postepen i sasma organički. Mirnoća je veća nego u Gjalskoga. Kritika nije satirička kao ona Kovačića: on kuša da razrješi čvor, koga je Kovačić htio presjeći. Kozarac je uz to prvi u nas počeo, da dublje proučava ženu.

Zadnje pripovijesti svršavaju se rezignacijom: suza uzajamnoga oproštenja spaja u zadnji čas njegove ljude. Na krutost prirodnih zakona, kojima se ne možemo oteti — ostaje odgovor: suza, samilost.

Literatura se bacila na duševne probleme; socialna strana je postajala sve slabija. Prilike su bile takove, da su se književnici morali povući iz javnoga života: uvukli se u sebe. Psihologija barem ne spada pod cenzuru! Svaki je živio za sebe, radio za sebe, mislio za sebe: doba pustinjaka. I

u literaturi se opazio taj fakt. Izraza je našao u Leskovaru. G. *Leskovar* se javio dosta kasno i napisao je dosta malo pripovijesti. On je skroz moderan, njegovi junaci su moderne senzitivne, rafinirane osamljene duše, koje muči njihova prošlost. Leskovar nije bogat na motivima, dapače je u njima jednoličan, ali je on neiscrpiv u finim nuansama. U prve tri pripovijesti nešto tmurniji, u zadnje tri nešto svjetliji — zadržao je uvjek isti akord: mol-akord. Leskovar je pjesnik duša — koje su pune idealnih tražbina, pa kada ne nadju u životu, ili u sebi absolutnoga savršenstva, bješe život i u osami promatraju ostale dane. Skršene duše, ubijane od misli na prošlost. „Sve ili ništa" — to je rekbi deviza tih dekadentnih ljudi. — „Ništa se neda izbrisati, ništa zaboraviti, i za to trpi za sve tvoje ili tudje prošle čine". — Leskovar je jedan od onih ljudi, koji uživaju u boli, koji si sami stvaraju boli. Nije to onaj Schopenhauerski pesimizam, kako se javlja često kod Gjalskoga, niti je to ona bol radi krutosti prirodnih zakona, kako se javlja u Kozarca, nego je to više neki pesimizam raspoloženja, neka fiksna ideja boli. Leskovarovi junaci nisu aktivni, to su pravi „jesenski cvijetci", sjene koje nevolja ne grize i trapi — nego ih jednolično tišti. — Umjetnička forma Leskovarova je rafinovana, prikazivanje pastelno, kratko, a slikovite prizore ljubi nada sve. Nekoja mjesta (osobito u novijim radnjama) su slike u riječima. — Ženski mu tipovi nisu duboko študirani, te su stereotipni baš kao i muški. Ali Leskovar je već samo po formi realista, on nam nepodaje vanjski nego nutarnji, ne podaje objektivni. tudji, nego svoj, subjektivni svijet. Za to je samo jedna radnja socialne naravi („Katastrofa"), a samo u dvima se dotiče s par riječi socialnih prilika, Leskovar je naš zadnji realista i prvi moderni dekadent. U njemu se je naš realizam produševnio, postao subjektivan, okrenuo se unutar. I tako u literaturi, koja se je jedva bila počela u osamdesetim godinama da sociatizira, nakon manje

od deset godina, nakon borbe socialne sa psihološkom strujom, pobjedjuje ova zadnja. Kovačić je bio socialan ratoboran, ali baš zato jer je bio samo socialan — podlegao je. Društvo neda individualne slobode. Gjalskoga je spasilo od iste sudbine to — što se utekao europskim, općim problemima, i što uz sohialni zadatak nije nikada zaboravio i na to, da je on individuum, koji ima pravo i na individualni užitak. Kozarac se tješi -- općim prirodnim zakonima i nemoćno spušta suzu sažaljenja. A. Leskovar je odbjegao jednostavno socialni život i uvukao se u individualni. Literatura se umjetnički usavršuje, postaje umjetnički čišća, ali socijalni dojam i interes gubi. Socialne se misije odriče.

X. Literatura prama publici.

Ovaj razvoj naše literature od smrti Šenoine, pa do polovice devedesetih godina, koji je najmarkantniji u pripovijetci, nije drugo nego odraz razvoja, što ga je u to doba prošlo cijelo naše društvo od otstupa Mažuranićeve vlade — pa do spaljenja madžarske zastave g. 1895. Razvoj društva prikavao sam drugdje (u knjizi „Hrv. Pokret". Svezak I. i II.), pa netrebam ovdje duljiti. Dosta će biti ako upozorim, na ove analogije: Mažuranić otstupa g, 1879. — za dvije godine umire i Šenoa. G. 1883. dogodila se je poznata afera sa grbovima. Ali ova afera u početku sasma politička, poprimila je u pokrajini (osobito u „Hrv. Zagorju") socialni karakter. Iste godine počne bujati naša socialna realistička novela. Za Pejačevića razvojačenjem Krajine niče cieli niz roialnih problema. Godine 1885. dosegne pravaštvo vrhunac uspjeha.

Te godine vidimo i literarni pokret na vrhuncu. Ali odmah zatim Khuen umije da skrši opoziciju i počima da provodi svoj poznati sistem. I u literaturi vidimo rastepene sile, koje počinju da proučavaju društvo i da trpe s njime. Dogmatski radikalizam u politici nedonosi ploda, isto

tako i hladni realizam u noveli — prelazi sve više u socialni realizam i socialni studij. Ali javni život, a s njime i naše društvo, pada sve dublje, pa i literatura ostaje nemoćna. Kovačić žučljivo prosvjeduje još 1888., ali i nakon šest godina Gjalski prosvjeduje („Radmilović" 1894.) — ali nemože više ni žučljivo — nego nemoćno, plačljivo. —. Uza sve to, što literatura u to doba napušta sve više svoju misiju, ona ipak u cijelo to doba vjerno odrazuje narodne zdrave elemente. Ona je dapače u općem kaosu i mrtvilu jedini znak zdravlja i snage. Naša literatura se je u to doba daleko jače svezala sa našim životom nego prije. Za ilirizma je ona kao buditeljica bila sasma izvan života i nad njim. Kasnije je kao odgojiteljica bila dadiljom svoga naroda. Pričala mu je lijepe priče iz prošlosti, zanosila mu maštu, odgajala ga u idealizmu i pazila, da ga zamata pomnjivo, da ga ne propuše ni najmanji tračak svjetskog vjetra. Za Šenoe je ona ostala i nadalje didaktičnom, ali je već postajala i socialnom, ali još uvjek oprezno i u nevinoj formi. Šenoa je učio svoj narod misliti pomoću povjesti. „Historia vitae magistra" — to je metoda Šenoinoga historizma. Cijelo to doba naličilo je više manje gimnazijalnom odgoju. Sve do smrti Šenoine bila je literatura srednjoškolski profesor, koji izbjegava što moguće više upućivati djaka na svagdanji društveni, zbiljski život — te ga sprema za nj — historijom i filologijom. Literatura je pako smatrala narod djačetom, pa je za to i čuvala svoj dekorum i bila je u najboljem slučaju iz visoka jovijalnom. Kao što profesor ne da da djak zaviri i u njegove privatne misli i život, tako se onda i u nas nije o književnicima pisalo nikada sa one strane, koja je najzanimivija, sa psihološko – privatne strane. Profesor je prema djaku uvjek služben, te ne trpi razjašnjivanja, ni kritike, pa je i tadanja literatura bila ovakova.

Ali u osamdesetim godinama je naša javnost već u toliko sazrela, da je mogla napustiti srednjoškolske klupe i poći u visoku školu. da se

spremi nešto strukovnije i slobodnije za pravi samostalni život. Svjedodžbu zrelosti, dao joj je sam Šenoa, napisav svoje zadnje stvari, osobito „Diogenesa“ i „Branku“. — Odnošaj izmedju literature i publike se mijenja baš kao što se i na univerzi mijenja odnošaj izmedju profesora i djaka. Profesor predaje po svom uvjerenju, a djak izabire predavanja po svom nagnuću. Nema više discipline. I mi možemo u istinu opaziti ove analogije. Mladi docenat dolazi iz stranoga svijeta i donese sa sobom nešto reformatorskoga radikalizma, pa stupa pred djake, osobito mladje sa svijetskom elegancijom i sa bezobzirnošću u iznašanju golih fakata. Ovo djake zadivi i zonese, ta kako nebi — nakon tolikogodišnje školske obzirnosti! I oni hrle na predavanja mladoga docenta. Eto ovakav je bio Kumičić. Drugi opet čovjek salonski, mirno, hladno sredne na katedru, neobazire se ni na koga, živi kao za sebe i predaje sa puno duha i oštrine opažanja, ali nepazi na efekat. Vanjski uspjeh izostaje, ali ono par vjernih slušalaca uživa u sjajnoj formi predavanja i sigurnosti posmatranja. Eto nam Vojnovića. — Treći pako dolazi zamišljen, muče ga razni socialni problemi, nastoji da teškim crtanjem nekojih fakata pokaže slušaocima svu zamašnost svojih opažanja. Upozoruje čas na ovaj čas na onaj pojav života i nuka slušaoce. da i sami razgrebu mravinjak života. I ovaj djeluje na djake, ali kako se sav izgubi u svom predmetu i sebe samoga ne ističe, malo se o njem čuje. Ali da ga bolje pogledate mogli bi u njemu upoznati — Gjuru Turića. Četvrti ulazi u dvoranu sa nonšalonsom, sjeda na katedru dosta suhoparno, pa počne da pripovijeda. Koji put se malo nasmiješi, onda mu se pojavi oko ustana porugljiva srta, ali onda se opet dade na suhoparno kazivanje. Ali kad bi ga bolje poslušaš mogao bi opaziti, kako je to pripovijedanje plastično, kao klesano, mogao bi opaziti, kako ovaj čovjek hotice neće da poda kakove teatralne važnosti svome predmetu, već kao da hoće kazati: eto. ovako vam stvar stoji, a vi kako vam drago.

Ovo vam je Draženović. Peti dolazi skromno i tiho, imade najveći broj sati, marljiv je, sa ljubavlju susreće djake, svatko ga rado slušajući ni ne opaža možda koliko lijepih misli i opažanja izreče u svojih bezbroj predavanja, ovaj profesor, koji doduše imade po svojoj vanjštini, još uvijek nešto od srednjoškolskog profesorstva, ali po svojim sposobnostima spada svakako na ovu stolicu. Kada koga zapitaš, reći će ti, kao da se samo po sebi razumije: idem slušati — Vjenceslava Novaka.

I eto tako ide redom. Vidite tamo svjetskog gentlemana, kako predaje o svim savremenim pitanjima, zanosi se za sve lijepe ideje, govori vrlo rječito, često čuvstveno, često sentimentalno, a često se opet i rastapa u milju i raskoši. Uživa najveći krug inteligentnog slušateljstva, koje hoće da sluša europejca — Šandora Gjalskoga! U drugoj dvorani čuje se snažan glas pun žuči i srdžbe. Predaje robustan čovjek, pun vatre, pun fantazije. Riječi padaju kao pljusak, prispodobe i slike bujaju kao gusta šuma. Predavač ruši, ruga se, gnjevi se i prelazi svaki čas u grotesknost. Prepoznajte A. Kovačića. Tamo dalje, kao u prikrajku, stisnuo se sa svojim slušačima pravi pozitivni radenik. Govori zanosno o ekonomiji, tumači same korisne stvari. I tek onda, kada opazi, da je malo slušatelja, postaje mu glas tugaljivim i on zapada u sjetu. Eto Kozarca. Na drugom kraju opet predaje tajinstvenim glasom jedan samotnik. Vidi se, da se klone društva i buke. Svaki čas stane i izgubi se u mislima. I onda se opet zanese sa kakovom lijepom slikom, pa se na jedanput trgne, namršti i prekine predavanje. Slušaoci ga poznaju. To je J. Leskovar.

Ali čemu ih sve nabrajati? Ima i drugih starih profesora i mladih docenata. A da bogme, da imade još uvijek i srednjih škola i publike, koja njihove klupe puni i učitelja. koji toj publici obzirno i tradicijonalno predaju. A imade i pučkih škola u kojima se literarna publika uči istom književnome alfabetu, kao što i igrališta i dobrih dadilja sa strašnim pripovijestima o razbojnicima i

duhovima, ili sanjarskim pričama o kraljevićima i začaranim kraljevnama! Ali nas zanima u prvom redu to, da smo u osamdesetim godinama došli do domaće književne univerze, koja umjetnost već specializira, na kojoj se predaje slobodnije i aktuelnije. Umjetnost je vezana sa praktičnim, socialnim životom, ona postaje organičkim udom toga života i to relativno najslobodnijim i najzdravijim udom. Ona više ne naučava s visoka postalnom konvencionalnom naukovnom redu, nego je izražajem pojedinaca. Ali ona je još više: Ona je organom narodne savjesti i podžigačem narodne svijesti.

Prvo čini pripovjest, a drugo poezija. Ova potonja, po svojoj naravi reagira na krutu realnost, ali njeno reagiranje i onda kada je slijepo, iskrenije i opravdanije je od sljepoće političkih stranaka. Ta poezija prestaje biti budnicom i uspavankom dadilje i stihovanom didaktičkom formulom, te počima da bude dionikom života i svjesnom reakcijom na njegovo depresivno djelovanje. Sveučilištni djak imade i svoj slobodni djački život. Taj život potiče u nas poezija osamdesetih i devedesetih godina. Najprije je i ta poezija „brucoška", puna razmetljivosti, puna riječi o slobodi, puna radikalizma i romantike, razpojasa kao i brucoš, koji hoće da se u jedan mah osveti svoj onoj školskoj disciplini, koja ga je sapinjala kroz tolike godine. — Ali kasnije počima i ta poezija bivati trijeznijom. Nakon Harambašića i uz njega se javlja satira Kovačićevih pjesama, a javlja se i puna mirne samosvijesti i pouzdanja, poezija Palmovića. Napokon se počima i poezija baviti nekim problemima i nastoji da postane misaona. Kranjčević i Tresić, pa drugi vode ju na tom putu. Isprva cijela ta poezija osamdesetih godina, kao da hoće jedino to da pokaže svoje slobodarstvo, pa je prepuna tih slobodarskih ekscesa. Ona podžiže publiku svim aparatom rapikalne frazeologije i metaforike. Ali kad se prilike promijeniše na gore, onda počima da nijeti dadu i vjeru. I napokon onda kada je već naše društvo ležalo korunpirano i malodušno na tlima, ta poezija unosi

najprije nešto byronizma, a onda sa Kranjčevićem ide za tim, da digne elementarni individualni prkos čovječjeg ponosa, da spasi u općem rasapu barem čovječje dostojanstvo.

Ali uza sve to sve do konca devedesetih godina naša je literatura još uvjek profesorom. Tek pri koncu devedesetih godina, kao da naše društvo svršava i te sveučilištne nauke i stupa samostalno u život, a literatura, će da bude od sada sa družtvom u odnošaju druga, ravnopravna i slobodna prijateljica, ni pod njim, ni nad njim, nego uz njega, članom i djelom života samoga. Realizam, koji je pripovjest osamdesetih godina učinio savješću društvenom prelazi u društvo kao socijalna, a ne više literarna metoda, a isto tako i svijest utvrdjena je i širi se sve više. Literatura zato hoće, da se liši profesorskoga zvanja, pa da sama sebi po volji odabire zadatak, koji je njoj drago. Ove tendencije pokazuje pokret „moderne" u drugoj polovici devedesetih godina.

XI. Odnošaj inteligencije i puka u našoj novelistici.

Predstavnici i pioniri našeg literarnoga realizma, razgledav se po našem životu, opazili su kako se naš narod nalazi u teško doba prelaza i krize. Zaviriv pako dublje u taj život pronašli su i uzroke toj krizi. Uzroka imade dosta; glavni su uzroci nedozrelost inteligencije i zapuštenost puka. I naši su pisci odmah opazili, da je odnošaj inteligencije i puka nezdrav i da u tom odnošaju leži glavni uzrok svemu zlu. Prikazati ću ovdje sumarno kako naša realistička novela obradjuje i shvaća taj odnošaj. Kumičić je odnošaj inteligencije i puka joč vrlo površno shvaćao. Prikazivao je rastrovanost gospode, ali od toga dalje nije išao. Puk njegov, to je istarski politički potlačeni narod. On ga prikazuje u svemu idealno a protivnici su naroda sami crni djavoli. To je Kumičiću ves 1891. predbacio i Č. Jakša (u „Iskri„). Cijelo je shvaćanje patriotsko i tendicijozno a situacije često šablonske. Narodna

gospoda su uz puk, otudjena proti njemu. Jedni su u svemu idealni, drugi odurni. Tu se ne nalazi još pitanja o odnošaju izmedju inteligencije i puka shvaćeno kao problem.

U Kovačića na to već nailazimo. „Ladanjska sekta“ imade već mnogo opažanja u tom pravcu. Ali istom u „Registraturi“ je to pitanje uočeno u svoj svojoj širini i dubini, gotovo tipično. Ovdje je prikazan život seljaka i gospode u svoj svojoj golotinji. Život seljaka vanrednom realistikom, a život gospode ponješto karikirano. Pošto ovaj roman, velik svojim opsegom i važnošću, imade sijaset epizoda, naći ćemo ovdje opisan odnošaj seljaka i gospode u svim fazama: od feudalne do novodobne faze. Odnošaj vlastelina prama kmetu, gradjanina prama seljaku, seoske i gradske nove inteligencije, te napokon — što je ovdje najvažnije, prelaz seljačkog djeteta u gradskog gospodina, prikazao je Kovačić sa svom snagom svoga talenta. Glavni junak romana je seljački sin, koga od milosti odhrane u služinskoj sobi gospodski dobrotvori, te stvaraju iz njega „gospodina“. Ali ovakov „dobrotvorni“ odgoj napokon ubije i one lijepe naravne darove, što ih seosko dijete pokazivalo i gospodin Ivica svršava kao činovnik, kao registrator, svoj život čemerno, utučeno, bez ploda, svršava ga katastrofom. Zar ne vidimo u tome živu sliku one katastrofe, koja čeka cijelo naše pusto i prazno društvo, ovako odgojeno? Zar nisu ovakovi bijedni seljački djaci (slični problem je obradio Norvažanin Arne Garborg u romanu „Seljački djaci“) postajali našim činovnicima zloglasne Khuenove ere, te gušili svaku klicu zdravoga života? Uzrok je Kovačić pokazao jasno: gospoda shvaćaju svoj odnošaj prama narodu ili kao izrabljivači ili kao „dobrotvori“ te bi im narod morao biti zahvalan za svaku mrvicu kruha, što mu ju u služinsku sobu dobace. Ovako se odgaja u narodu slijepa pokornost, zahvalnost prelazi u puzanje i kada ovakov „rob“ dodje do neke vlasti, puzi prama pretpostavljenim, a gazi potčinjene. Njegov je život neplodan, a po tom i cijeli naš narodni život srlja u bezdan, te i nije vrijedan drugo nego da ga proždre plamen, kao što je i proždro registratora i registraturu. Neplodnost toga života najbolje je u Kovačića simbolizirana time, što je sav životni zadatak njegovog junaka iscrpljen u registriranju! Ostali pisci prikazuju isto pitanje.

Mnijenja se baš u načelima ne razilaze, borbe nema — nego obično su rezultati jednakog značenja. Kritika krivoga shvaćanja naroda dade se izraziti riječima Turića („Darovi svijeta“ VIII., 1888.). „Njima (gospodi) je više do mojeg (narodnog) napretka i časti, nego li nutrinje, više „stroj“, nego čovjek — za kojega se slabo brine, kao i da nije vrijedan te brige.“ „Ti si uvjek mislio“ — veli pako Kozarac („Medju svjetlom i tminom 1891. str. 160—1) da samo novac ima neku vrijednost, pa si za taj novac prodavao svoje misli, svoja čuvstva, prodavao samoga sebe, a da bi pošto — nego baš u bezcijene. Zar ti neznaš, da je čovjek najstariji, najsigurniji i najskuplji novac, najviša tražena glavnica!... Ti si živio u krivom mijenju, da vlast i moć podaje čovjeku ugled i snagu, a zaboravio si, da to dvoje radja takodjer isto toliku mržnju: nešto ružnoga ne može nikada roditi nešto lijepoga i plemenitoga. Ja dà tebe žrtvujem sa 10.000 for., a svaka ti godina vrijedi tu svotu“.

Odnošaj inteligencije k narodu donaša sobom pitanja o vrijednosti, valjanosti, — svojstvima inteligencije i naroda i onda o medjusobnim dužnostima. —

Seljak sudi u Turića, da „nije u nas kolara, nije kovača, osim, ako se koji ciganin doklati!... kad nam se zapovijedi, mi *slušamo*, gospodine nadporučniče, pa bilo što mu *drago*“... On je ponosno izgovarao te riječi — dodaje pisac i čekao, da će ga pohvaliti za nje, jer mu se je činilo, da je prema svem onom napredku svjetskom, što je lebdio pred očima nadporučniku, da je on naprama tomu podignuo takodjer nešto velebna, što odgovara barem onom napretku“. — — Zapovjed — pa robstvo, nemoć naroda, to uznemiruje pisce.

„Našim ljudima, kano, da je upravo dato daleko ići, visoko se popeti, jer oni su pravi službenici".

„A mi, koji ostanemo kod kuće, mi nikud dalje od onih kola, koja cvile. Nemamo ni vremena, da na sebe mislimo, a kamo li oni, koji su otišli u tudji svijet. Oni znadu i sigurni su, da smo njihovi u svakoj nevolji, jer tko takne u našeg čovjeka, taj je taknuo i u nas, jer što je on veći i štimaniji u tudjem svijetu, to ga i mi ljubimo više, jer nam je na diku! Neka se podiče tim drugi narodi! Neće borme. Mi svi znamo i u to vjerujemo, da nema sladjega kruha, nego ga zasluži pošten službenik. Ono sve drugo nije nego prostačija i nije dostojno pravoga čovjeka". Eto takovim se iluzijama bavi naš puk! U to on vjeruje! I to ne samo seljak, kojemu je krajiška era ove pojmove utuvila u dušu, nego su tako govorila „sjajna i velika gospoda, u tudjem svijetu". A eto kako se te iluzije krše u zbilji. „Tko god dodje k nama, samo se okesi, odvrne lice od nas i uzdiše za stranim svijetom", gdje da je sve drugčije. „Radite li vi, što bez zapovijedi?" upita nadporučnik. „Radimo zlo!" odgovori mirno seljak. Takav je jaz izmedju inteligencije i seljačtva. Zanimivo je ovo još i mjesto iz Kozarca. („Medju svj. i tm." str. 22).

„Vi ste se velečasni sami potužili, da imadete trogodišnjih dužnika, a to vidite, nije nikako lijepo, da se uopće može dogoditi. Iz toga naime slijedi, kao da su vaši dužnici zaboravili na kršćansku dužnost spram svoga župnika!

„Zaboravili, žalibože zaboravili! Eto vidite u svijetu se obično misli, da su baš svećenici na to pozvani, da uliju svomu puku pojam o dužnosti, ... a trebalo bi, da jedna župnikova riječ više vrijedi, nego sva mašinerija jedne upravne oblasti.

— A tko je kriv, da je tamo tako? Tko je kriv, to se pitam ja i mnogi drugi. Odgovara se svakojako na to pitanje, ali obično se misli, da oni, koji su negda nešto mogli, a sada nemogu, moraju najbolje znati, što je uzrokom tome pojavu. A to nisu samo svećenici vjere s tom srećom, nego i

svećenici naroda u opće." Tako se u razgovoru medjusobno tuže gospoda. A narod? Kakav si je on pojam o „dužnosti", stvorio? Čujmo istog pisca: „A ja opet smišljam, kako bi bilo, da prodam junca, (kaže seljak), pa da kupim ugojenog bravčića, pa da ga otjeram, (načelniku za mito), znam ja dobro, da brat Petar neće sada štediti ni svinjca.

— Radi kako znaš, (odgovara žena) junca smo doduše već odredili za porez, ali ako nam napravi, da dobijemo polovicu zemlje, onda mi nebi žao bilo ni tri ovakova juneta". U to pridje preko puta k njima kum i pozdravi ih: — Dobar večer kume Marko! Bog dao kume Ilija.

— Hajde kume, ako ikako možeš, pa da mi dodjete ogrtati kukuruz, ja moram sutra k sudu, na osam dana zatvora, te dok se ja vratim, moglo bi se okišiti i žega pripeći, pa će ostati neogrnuta.

— E pa dobro, a ti ćeš meni kad ja budem sjeno sušio. A rad šta ćeš, u zatvor?

— Radi šumskog kvara, to mi je već po drugi put, ove godine.

— E pa neka ga! Bar čovjek malko otpočine... Ja sam ti lanjske godine odležao punih trideset dana: četrnajst dana radi šume, tri dana što nisam živice okrčio; dva dana što nisam šljivika od gusjenica očistio; tri dana, što mi dijete nije išlo u školu, jer je moralo za marvom, dok sam sjedio u zatvoru. Čekaj! još sam za nešto bio, da zbilja! Zašto sam na svetak dopeljao vožčić sijena i bacao u štagalj, a naš župnik nije imao prečega posla, već dade mene na kotar, a ja bogme odsjedi! Da je rad šta, već rad ništa.

— Neće mi ove godine vidjeti lukna, duša mu Boga nevidjela, ima on više nego li ja, u mene više puta nema krajcare, da soli kupim. Ako me još jednom iz propovjedaonice opomene radi lukna, onda eno mu i crkva i njegova služba, ja ma više u nju neću stupati. — Tako se umiješa Markova žena".

Mislim, da se nije moglo iscrpljivije i temeljitije i svestranije zbiti cijelu seljačku „mračnost",

kako to reče Tolstoj u „Vlast tmine“. Marić, seljak granice. bez moći pojmiti, kako bi on mogao raditi što god, prepušten sam sebi, jadikuje kod Turića, kad čuje o ukinuću granice: „Neuki samo na dobro, slijepi smo, a neće nas imati tko silom od zla odvraćati, a to je barem do sada bilo“. Nije boljega službenika od našeg čovjeka... Pa pucati kako on zna. tako nezna drugi čovjek. To nas uče, zato nas hvale i kude, pa mi eto to znamo“.

Oslobodimo li taj naš narod jedne forme robstva, on je ostavljen sebi, on je slobodan, — tako mu govorimo, tako ga učimo — pa on zbilja pomisli, da nema zakona. Ali da! Oni ga kažnjuju, a što postizavaju? Pjevajući ide u zatvor, da se odmori. Eto Kozarca: „— Ili Bog ili ljudi su se promijenili. Kad sam prvi put išao u zatvor — bile poklade, pa se mi momci potukli, mislio sam gori zemlja podamnom i nisam od stida ni psu u lice pogledati smio, a sada idem pjevajući iz zatvora. Pa da nije to sramota? „Nitko drugi već nevolja ubi stid u čovjeku“. Pa kuda će seljak? Vidi zlo, ali kako pomoći? Da se brine?

— Bora mi nijesam, već su prošle dvije nedjelje, okusio rakije, da je nje kad kad koja kap, nekako bi čovjek lakše prokuburio.

Pravo veliš kume, — prospava čovjek brigu uz nju. Znaš što, kume, hajdmo k Juli na jednu, dati će Jula na rovaš, kud sve tud i ta litra, neće nas pomoći, niti odmoći.

— Pa ne marim, hajdmo, hajde ženo, da se okvasimo, naradili smo se baš danas dosta. —

— A kamo ćeš s konjima, gladni su!

— Pusti ih, neka idu sami na pašu, ako im je sudjeno, da ih kurjak podere, poderat će ih, pa makar i ja bio uza njih. —

— Istina je! Ako im je sudjeno pa da ih u staklenoj palači čuvaš, Bog im a duša im, neka se čuvaju sami. Vjeruj mi, da je tomu maršetu bolje nego čovjeku; ono radi doduše, ali kad mrak padne, mora dobiti svoj obrok i počinak. A ti, čovječe, pati se po danu, a brini se po noći, namiri

marhu, daj prasetu i piletu, daj psu i mački, a tebi, ako što ostane“.

XII. Analiza naše inteligencije.

Nevolja ubija narod, a što radi inteligencija? Pročitajmo Gjaskoga: „Varmedjinske dane“. — pa zapamtimo njegovu bilježku u Epilogu: „Uvijek isto, uvijek isto! šapću mi ustne. Vrijeme se mijenja, gradi i razgradjuje tek kule, ali ljude — ostavlja netaknute, I ove naše slabosti — naši grijesi — naša svojstva gledaju i stoje kao sfinge u nilskim pustarama, — isto tako strašno-kamenoukočene bez micanja — stalno ustaljeno u našoj jadnoj sredini... Možda i zato „Varmedjinski dani“ ipak bijahu bolji od naših, jer se onda još nismo učili, da je egoizam krijepost i borba za bitak neograničeno na sve ovlaštena“.

Kaki su to ljudi? Imbrica za volju tudjinke Ilone pušta propasti svoje imanje i još pripovijedaju „da na smrtnoj postelji plakao, što mu Ilone nije bilo uz njega“. Cintek propada baš za to, jer se nije htio pokoriti novim zakonima o porezu, a svršava kao — ovrhovoditelj.

— Dali vi znate, da sam ja kraljevski čovjek? — psuje Ermenegildo pl. Cintek seljake i izturuje plahu kravicu. Tko me uvrijedi, čeka ga Lepoglava.

— Neka se znade, da sam u kraljevskoj službi. Pa i narod — ima više poštovanja, kad vidi, tako šta! i pokazuje na carsku kapu.

Zadovoljni su sa mnom. Obećao mi je porezni nadzornik k novoj godini nagradu. I nemoj, da pred kim kažeš, da sam nezadovoljan. Ja sam zadovoljan — pa i gospodi kod nadzorničtva nebi možda pravo bilo, da čuju, da se tužim...“ Čovjeka srsi prolaze, kada pročita ovu novelu, kad se zadube u misli i kad upozna, da imade stotinu Cinteka pl. de Vuczja Goricza širom našeg naroda. Dapače mi imamo i gorih tipova. Eno Kumičićevog Prokana Viktora („Pobjeljeni grobovi“ 1896) čovjeka spremna na sve — samo, da se održi, samo da sebe uzdigne.

Gjalski je pogodio: Ne navlače Darvinovu teoriju tek ljudi naučnjaci — navlači ju i dobričina naš Taković i Onaković, da lukavo savjest svoju, u koliko ju još ima, svakom zgodom utomi doskočicom: „Život je borba", — i mirne duše svoga bližnjega, svoj narod, svoju domovinu pokrade, prevari, prodade." „Ja neznam, što je dobro, što li lijepo" — jadikuje Savo Blinjević („Na rodjenoj grudi 11") što je zlo i gadno, ima li uopće tim pojmovima kakove realnosti, ja ništa ne znam — sve je u nekoj zabuni — smetnji — meni je strašno. Ja nisam optimista, ni idealista, nisam pesimista, nisam materialista. Moj duh u svako od toga ulazi, svagdje nalazi razloga, — ali srce moje nije udovoljeno, pa i duh nije osvojen . . ." Silni nerazmjer vlada izmedju uma i srca, izmedju kozmopolitizma stečenog u tudjini, i pravih domaćih potreba. Ljudi idu u inozemstvo, idu nekoji i na nauke, pa se vraćaju kući, a od kake su koristi?

Možda je ikomu što dobra učinio umni, ali skeptični Janko Borislavić? Bježi iz seminara radi filozofije, trpa se svim znanjem, kano Faust — nije zadovoljan sa tim znanjem, srce mu je prazno, neoduševljava ga ništa. Ubogo djevojče Doricu, pravi pupoljak, zaljubi, zatravi strašću, pa bježi sam pred svojim grijehom . . . i umire, skončav si život u sobama pradjeda alkimiste, Koja sličnost! Alkemija i Borislavićeva filozofija! Jednako bezsmislene, jednako nekorisne. Onaj skup ljudi, što je prikazan „U noći", ne koristi ni sebi i drugima. Lujo Radišić („U novom dvoru") padá pod premoću srca — pa u smrtnim bolima, sav istrošen, piše u zapiske: „Vraćam se kući. Danas nemogu još, jer nemogu na veliku srčbu svog liječnika niti iz sobe, da podjem gore u planinu pod omorike i jele. Ali čemu, meni će moji niski zagorski bregovi i njihove uske šume, sa svojim šapćućim grabrovi i bukvami, više pomoći od ovih grdnih planina i cvilećih jela. Samo kući, kući moram!" Ali jadnik umire na putu, a novine plaču za jednom „od najplemenitijih sila", koji je imao ozbiljnu volju za

rad". Ali uza sve te plemenite sile, uza svu volju — slabo prolazi narod, neuspjeva. Naše se „plemenite sile" — tek kasno sjećaju zanemarenih dužnosti, domovina im tek utočišćem služi, a sile svoje troše u tudjem svijetu beskorisno — u vjetar. U domove dolaze ne čili i krepki, ne puni nauke, svježosti i radnih sila, nego shrvani duševnom i tjelesnom boli, da im dade ona sila, da ih ublaži, da ih ojača. Takove su te dvije struje: jedna se guši u skrajnjem konservatizmu i u „streberstvu" te vuče lozu od „varmedjinski dana", a makinaciju službenu je ponijela sobom iz dobe Bahova absolutizma, a druga, nova generacija je naprednjačka, koja od napretka nedonača ništa u dom, ništa do „lastovne slasti" i talog „napredka". Medju ovakovim ljudima ne može naći uporište pravi napredak. Jasno je, da nakon svih patnja i borba — mora vedri duh Radmilovića, književnika, svećenika narodnoga — klonuti, smutiti se i poluditi . . . Nije čudo, da se radjaju Jakovi Klarići, vjerne sluge vjernih gospodara („Medju svjetlom i tminom"), kojim je načelnićka vlast, samo za to, da si malo polaskaju i da si priberu novaca, a nije im do morala narodnog, pa za to najposlje i pomišljaju na pronevjerenje občinskih novaca. Svi junaci na koncu spoznaju, da valja raditi na „rodjenoj grudi", svi bez razlike, to je jedini ideal književni. Svatko to ćuti, ali ipak kako da se radi? „Stvorite nješto, pa ćemo vam se klanjati, veli Europa. a dotle ste inferiorna rasa" (Kozarac). A mi mjesto toga „još uvjek tumaramo po nekakovoj magli, nijedan cilj, nijedan pojam nije nam jasan. Mi nemamo ni političke ni družtvene jasne zadaće.

Tek nekoji naši mladi zanesenjaci sanjajući o Slavenstvu, tvrde, da je „zapad — gnjila jabuka, koja može pasti", a priznaju, da je „naš život sličan prezreloj krušci", ti dodješ, da subereš slatki plod, kad li tamo, a to polovica ploda — šuplja, izgrizle ga iznutra ose i stršeni i to baš najljepše primjerke."

„Geniji se ne radjaju, u narodu ugnjetenom, u narodu, koji ne smije — ni da kaže svaki put, što vidi.“ — Sve uvidjaju ti „naprednjaci“, sve znaju, a ipak (Ratković) zapuštaju poštene djevojke za volju kojekakvih Malvina, žena — koje igraju dosta dvoličnu ulogu, „akoprem nije svatko ni to znao, je li udovica, djevojka ili žena.“ (str. 30.). Množina ovakvih nestalnih značajeva, namiče nam pitanje: što je tomu uzrok? Što je uzrok, da se naši ljudi ne pouzdaju u svoje sile, da ih ne očituju, da nema u nas energije, da se isti patnik Radmilović pita... „je li u opće potrebna tomu narodu višja književnost i nije li prirodno, da poput vječnoga zakona, gibanja medju svemirskim tjelesima u životu naroda male skupine, mogu biti tek sateliti velikih naroda“. Čini se, da se u Radmiloviću može nazrijeti naš cijeli narod. „Tragičan je veli kritičar Jakša Čedomil („Vienac“ 95, 154.) čovjek taj Radmilović, unesrećio ga nemar njegovoga naroda, a donekle i sama njegova narav i ćud. Onaj njegov nesklad izmedju srca i uma, živa njegova fantacija, fatalizam nekakav, komu se kadkada podavao nihilizam, koji ga spodaše na nejasnost, netočnost u mislima zadojenim vjerom u nešto nepoznato, nikad izgovoreno. Može se reći, da je to čovjek bez čistog izvjesnog cilja, koji uvjek koleba izmedju materije i duha, izmedju potrebe duha i zakona materije, izmedju egoizma i odricanja sama sebe, čežnja za vanjskim svijetom i želja, da bude učenikom evandjelja“. I baš u apliciranju prirodnih zakona moralnom svijetu, nalazi taj kritičar pogriješku, koja radja nerazmjerja u duševnom napredku Radmilovića. U Radmilovićevoj gornjoj karakteristici vidimo povijest svih junaka Gjalskoga. A ljudi su ti, kao i Borislavići i Radmilovići puni sposobnosti!

Dobro je označio tu stranu Novak u „Podgorki“: „Hrvat je po svojoj ćudi i prirodi konservativac nad svim narodima. Kad mravac sretne na svom putu kamen, on ga obidje, ako nemože prevaliti preko njega; Hrvat toga ne umije, on će

pred takovom zaprekom stati, zinuti i prekrstite ruke i što je najgore, vjerovati, da radi pravo“. Hranilović (u „Viencu“ 1895—95. str.) kaže: „Blago slavenske duše, koja ooli da milom nego silom osvoji, te se oduševljuje i zanosi i uživa jedina u tom, da u svačem nalazi nješto, što hvali i slavi i čemu se može klanjati, — to svojstvo uzimlju mnogi mislioci kao ključ za razumjevanje tolikih nedaća, naročito malih slavenskih narodića i pokazuje na nj kao na nešto, što mora da zabrinjuje slavenskog rodoljuba“.

Mi bi sa Gončarom okrstili tu „blagost“ sa nepoetičnim izrazom „lijenost“, kako se čini da sudi i Kozarac: „On (Leon Jungman) nije došao u Slavoniju, da ostane na vjeke u njoj, da bude članom te zemlje, da diže i uzdiže — ne, on je došao, da se okoristi onim, što je u njoj lijepoga i vrijednoga, on je došao, da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, da rekne s Bogom, — ostaj lijepa zemljo, ja te više netrebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da trošim ono, što sam u tebi ubrao! To je isto bila njemu i Tena — („Slavonska djevojka“) (Tena 24.) A naši ljudi naprotiv, što uberu u domu, u tudjini rasiplju. Naši se ljudi podaju tudjici kao jedna Tena, dijete svoje zemlje i društvenoga stanja, koje ju okružuje.., Ona „nije znala prije da živi — a to je vrhunac naše sreće (10) a poslije idealne ljubavi sa vodnikom Čehom — upade u „demimondski“ život kod Leona... „ženska narav ubrzo nadjačala prvu sramežljivost, te je ona bila za koji čas — kao u svomu (16) — ona se je više divila sjaju u Jungmana nego li njemu samomu (17). Ona je bila posve u njegovoj struji; snaga vlastite volje — izgubila se posvema, te ona kao da je tumarala po divnim poljanama slatkoga sna... (17). Bila je odviše zabavljena dojmovima „doživljaja koji su još preveć novi i neobični bili, a da bi dopustili mjesta davnim uspomenama“ — o onom, da ima nešto u čovjeka, što se neda ni zlatom otkupiti, ono nešto božanskoga, čime se srce može samo

jedanput ogrijati (18). Ona nije znala, što ju je bacilo u Leonov naručaj? Da li očevo nagovaranje, da li Leonovo bogatstvo, ili ona neka nepoznata izvjedljivost — izvjedljivost, koja se sakriva u najdubljem dnu ženskog srca — ili sve to skupa? A najposlije razabere „da je nešto jačega što ju naprijed potiskuje, te da se je ona toj nepoznatoj moći podala kano iver laganom talasiću, koji se igra, te ga sad obali, sad od obale prenaša". (19). Ali „njenoj stasitoj junonskoj prikazi ljepše pristaje onaj uzvišeni mir tugaljivosti, nego li bučna radost". (29) i u tom se vara Leon, kad misli, da su Tene „gospodje s kamelijama", da je on „ne u slavonskoj šumi, nego u Naninom budoiru". — (21). Ne, nije taj trulež u naravi naroda. „Slavonija je slična prezreloj voćki, koja je pala sa stabla, pa ju sada grizu i ose i pčele i muhe, sve samo za to, jer je Slavonac lijen bio, da ubere svoju voćku", (46) zato jer se Hrvat plaši naprijedka jer je konservativac prirodom, a naprednjačtvo ne probavlja, već samo lijepo guta, jer se mnogo htjelo, mnogo poduzelo, a ništa ne dovršilo. On (Ratković) je svedjer živio, njem je što više bilo prijekom nuždom, da živi u neprestanom entuzijazmu, a da se taj uzdrži morao se je predmet njegova zanimanja neprestano mijenjati..." (Medju sv. i tm. 53). To je zlo u Hrvata.

Ali velik dio našega zla dolazi od toga, jer „prazan želudac nije još ništa čestita napravio". Tu je misao posljednu još bolje izveo Turić („Vienac" 95. „Sa dvadeset i četiri novčića Austro-Ugar. mon."). „Sve njegovo vladanje odavalo je u istinu, da je on nemoćan i to ne samo, da ga je savladala ta nemoć, nego ju on ćuti, zna za nju — poznaje joj vrlo dobro povod i snagu, pa se podaje po vlastitoj nemoći. A nemoć njime tako gospodari, da se on ni uspjenušiti ne može, kad mu se veli, da je poživinčen, prodan ili štošta, a kamo li, da se na to naljuti..." „Bio je on osnovan za velika čovjeka, bio je širokih pleća, jakih kosti, ali je sve zagledao nekako uvenulo, oklapalo. On

životne snage nije dotjerao ni u toliko, da kreće s onim velikim tijelom, to tijelo je većinom i težinom nadilazilo snagu, koja je (gospodin V. je od djetinjstva gladovao) posvema bila zahirila".

Isto je tako bilo s njegovim duševnim životom. U glavi njegovoj bilo naslagano sila božja znanja, nu to se znanje micalo jedino na tudji vanjski utjecaj i to samo toliko, koliko je to vanjski utjecaj pokrenuo. Kada bi se o čemu u društvu zametnuo razgovor, pa bi tko neuk, a radin i okrenut, kakovih kod nas dosta ima, zabrazdio krivom stazom, to bi gospodin V., kada bi bio najživlji, rekao: „To nije tako"! i dalje se niti na psovke, niti na prošnje nije ni pomakao. U školi bio je izvrstan djak i učio najprije, da dobije tudju pomoć. Kasnije učio, da ta pomoć ne izmakne, a pomoć bila tolika, da ne umre od gladi. Najzad gladovao i učio, nebi li ikada bio sit. Sad je bio u službi, imao je što jesti, ali i sada je bio gladan. Bolje rečeno, bio je željan hrane i pića, jer se ono dugotrajno gladovanje nije moglo izbiti iz glave, a želudac — oslabio, nije mogao sad hrane primati..." Gotovo očajnička je ta kreatura, gotov sarkazam na naše prilike, ali nemože joj se poreći bar u prenesenom smislu na naš cjelokupni narod u prošlosti do sadašnjosti — neke istinitosti. Gospodin V. je umovao ovako:

— Znate li što, gospodo? Naš narod zasnovao je mnogo, preblizo je zapadne kulture, zapadna ga kultura zablješćuje i on hoće silom i brzo da sve to dostigne, a nije čim potkati ono, što se je zasnovalo, pa se često puta izvrgne sve u bijednu kopiju onoga, što je na zapadu istinitost. Mi mnogo imitiramo. Isto je s pojedincem! Siromasi idu u školu, a svi hoće, da ih narod uzdržava. Narod uzdržava onako, kako može — i eto onda gladuša, koji su — kad treba raditi — živi mrtvaci. Vjerujte vi meni gospodo, ova okolnost, da je jedan dio djaka gladan, jer nema svagdašnjeg zalogaja, ta okolnost zadaje mnogo veće pitanje u ovaj čas, nego li mnoga pitanja, što ih naša javnost pretresa. Nismo mi toliko nemirni, već smo gladni. Velite,

da ih je dosta, koji imadu svagdanji kruh, pa i opet malo toga kući donose. Donose svakako više nego oni gladuši! A vrag opet zna, što je to, da su i ti često puta gladni užitka".

Jeli kako je iskren gospodin V.? Jeli pretjeruje, jeli je na krivom putu, da traži materijalnu okrepu prije, nego se hoće što postići? Jeli je odveć crno crtao i odveć pritegnuo na obćenitost svoje nazore?

XIII. Moralni i materijalni preporod.

Eto tako smo došli do točke, gdje naši pisci tražeći uzroke našim nevoljama, počimlju mrmljati na začetnike „krivih akorda", kako je Turić okrstio svoju crticu, prema kojoj je činovnik prisilio učitelja i narod, da na crkveni god obavi upisivanje školske djece, a u crkvi je morao orguljati drugi orguljaš, pa su nastali „krivi akordi". I nije bilo školskog popisa — narod nije došao. U nas nastaju krivi akordi zato, jer se „mrtva slova zakona pretpostavljaju narodu za volju onomu, koji nije uz glas naroda, uz glas sina božjega" (Gjalski „Naja".)

Kako to popraviti, jeli se dade o obće popraviti? Dade se, vele pisci, ali svaki to rješava na svoj način, nekoji više obćenito, nekoji potanje. Gjalski se tuži na modernu materialističku filozofiju, koja kvari inteligenciju i traži, da se čustvu i plemenštini povrati mjesto, koje ih ide („Na rodjenoj grudi") ali on neće opet da se dade srcu maha, jer može ono da škodi („Maričon"). „Ne tjera grijehe te vrijeme — već mi sami u svojoj nutarnjosti možemo im se oteti i otet ćemo im se, ako svagdje, gdje opazimo, da nije bilo ljubávi i milosrdja — ni praštanja, — da svagdje ondje upalimo blagu luč božje poslanice, koja se zove: „Caritas!" („Vármedjinski dani" 275).

Ta se ljubav proteže i na naše političke nevolje i socijalne. Ljubimo sami svoje — čitamo u „Radmiloviću" — jer dok sami svoje ne ljubimo cijelim srcem i dušom svojom, kojim pravom možemo zahtjevati, da drugi naše poštuje i ljubi?

Gjalski se otima materijalnome svijetu, priroda mu se čini odviše silnom naprama čovjeku: „A ja sam gledajući sada na Roderiha i Vincenkovića oćutio, kako je slijepa i nerazborna sila, što prati ljude na njihovu zemaljskom putu i nehotice rivale mi se na usta riječi: — A što bi onda čovjek držao do uspjeha na svijetu"? („Idila staroga ljeta".) „Njemu se sada gotovo glupo i tako smješno pričinjalo uvjerenje čovječanstva, da je ono prvi, najznamenitiji i najsavršeniji stvor. On je razgledao sav nedogledni, kameni i živi svijet, pa je vidio, kako svi imaju svoju zadaću — svoj posao — u službi onoga, koji je veći od svega toga svijeta. Što ćeš tu posmatrati sa gledišta svoje kože? Svrhe svijeta nisu naše. — govoraše (Lavo Blinjević) u sebi. „Mi smo im tek sredstva i ništa više i ono, što je pojedincu teško, što mu se pričinja krivično, sve ono mora biti, jer tako hoće sveobćenitost i njezin život" („Na rodjenoj grudi" 62), Značajan je uvod u „Bijedne priče", gdje veli: „Često me je naime u sjećanju na moje bjednike i na bjednike svega svijeta zateklo večernje zvono iz božje crkve. Svaki put mi je onda bilo, kao da slušam neke titraje vječne sveobće ljubavi i kao da ćutim, blizinu onoga, koji je pastorčad zemaljske sudbe i nadčovječnoga smilovanja znao utješiti svojom divnom izrekom: „Blaženi oni, koji su ovdje progonjeni . . ." I moga očaja nestane . . . A u taki trenutak iza svega osjećah, kako mi ovo smilovanje — ova sućut dušu uzdiže! Ako tek jednog čitaoca nadjem, koji će u slijedu ovih priča slično osjetiti, onda nisam uzalud pisao, ako mu pak istom jedna suza, suza smilovanja — prosija u zenicama, onda mnogi bjednici, jadnici, nisu više uzalud trpjeli. Ta jedan dobri čas u ljudskom srcu više vrijedi, nego hiljada, — hiljada dana radosti i veselja"! Gjalski uvjek predpostavlja dušu unutarnjega čovjeka svemu što se svijet divi i klanja. Gjalski je divnom samilosti opisao junake, koji najposlje svi manje više spoznaju ove istine. Najbolje su žene gospodja

Alexandra („Andjeo“) Stanka („Radmilović“) i Vjera („Na rodjenoj grudi“).

Ali se drugi pisci tim sentimentalnim riješenjem bjeda ne umiruju, njima zadaju brige i materijalne nezgode našeg naroda, oni hoće, da mu i ovdje na ovom svijetu pribave neki viši stepen u kolu ostalih naroda. Gjalskijevom transcedentalizmu možemo naći korjen u njegovoj mladosti, u onoj mističkoj polusredovječnoj i religioznoj starohrvatskoj generaciji, na kojoj je odgojio svoj duh. Kozarac naprotiv kaže, da čovjek netreba da bude ni svemogući načelnik, ni svoje vrsti opozicionalac.

— Nego?

— Nego — gospodar svoje žene a sluga svoje zemlje!

— Sluga svoje zemlje, krilata riječ!

— Krilata, ali kod nas još nepoznata cijenjena riječ i dokle god ju nepoznasmo mi svi: od orača koji ju ore, do dostojanstvenika koji njome ravna, dotle ćemo tumarati po ovoj polutmini; istom sa spoznanjem te krilate riječi, koraknut ćemo mi u ono svijetlo, koje davno već odsjeva sa naprednijih naroda“. („Medju svj. i tminom“.)

Sluga si pako svoje zemlje, ako mrtvi kapital, to jest, množinu polja, što leži na ugaru naše zemlje, iscrpaš, obradiš, jer plodno tlo donijeti će ti napredak materijalni, a ovim ti sviće i moralni napredak“. („Mrtvi kapitali“). Glede „gospodar svoje žene“ odgovorio je pisac u „Miri Kodolićevoj“, gdje nam je pokazao, kuda može nemar muža da dovede ženu ... Ali ta riječ „gospodar“ nesmijemo mi shvatiti u zlom smislu. Pisac ju upotrijebio kao antitezu za „sluga zemlje“.

A najbolje nam je zanimljivo kako se Kozarac ne odvraća od moralnog zla, kako misli, da sam povraćaj k dobru — briše sve zlo.

U toj crti moramo da tražimo, zašto nam je pokazao pisac — djevojku i udovu Malvinu u simpatičnom vidu, jer njeni muž nije bio „gospodar žene“, kako sam priznaje. „Ona je bila lijepa, ali žalibože nije bila samo meni lijepa — nego svakom

mužkarcu ... — akoprem sam ja izdisao od ljubomornih muka. Ipak sam joj govorio, da bude ljubežljiva prama svakom, hvalio sam ljepotu njezinih darova, pozivao sam njene štovatelje u kuću, da, ja sam u svom strašnom ludovanju počeo i sam laskati, samo da se ona kadgod i meni slatko nasmješi, kao drugima ... Dapače ja sam na posljedku dotle došao, da sam tek milostinu od nje tražio, da prizna da je moja žena ... Najužasnije je ipak bilo, gdjeno sam ja sama sebe obsjenjivao, samomu sebi zatajivao istinu, samo da ne vidim njezine strahote“. (60) Turić pako kaže („Poklade“,) „sreća gospodina M. ovisila je o sreći njegove gospodje, gospodjina sreća je ovisila čas o ovom, čas o onom, što ju je okružavalo, tko će dakle sve to da stigne. Ne može se i život se nemilo lomi!“

Kozarac vjeruje u povraćanje žene na dobru stazu. Primjerom je Tena, a i Malvina bi se povratila, da je bio tko bi ju doveo. Žena je sama od sebe slaba, ona je lakomišljena, ona klone brzo, ni sama nepoimljući, kako je duboko pala. Ne, ni Mira, ni Tena — neznaju, kako su pale i jedna i druga svoje i nehotične i hotične zavodnike zakljinju, da ih neostavljaju, ali obadvije se povraćaju kasnije poslije grijeha svojih, u pravu kolotečinu žića. Tena, ostavljena od svih, gojila je ipak n!- menštinu srca u sebi — trebalo je samo, da se vodnik Beranek povrati — i ona se prenula od tužnoga života. Nakažena na tijelu (kozama) a on bez truke, tako se sastali i tako pisac kaže, njoj je bilo taj čas kao da je sve laž i san, što se je s njom dogodilo i pomišljala samo na svoju idealnu ljubav sa Beranekom.

„To (kozičavo lice i osakaćenu ruku) su vidile oči i što su vidile, nije bilo lijepo, ali dok je to došlo do srca, pretvorilo se je u ono andjeosko milosrdje, iz kojega se rodi biser suza na njihovim očima, suza, iz koje je prosjevala sjajna traka ljepše budućnosti, koja će kuću Jerka Pavletića iznova podići, zapustjela polja iz nova pomladiti, novu pokoljenu ljepši put utrti.“ I eto: Kozarcu

služi milosrdje za zemaljske svrhe, za budućnost „rodjene grude“, a Gjalskomu rek bi i ta gruda da je samo sredstvo, za — transcedentalnu sreću užitka! Ova dva pisca bi dakle pretstavljala dva smjera u našoj književnosti, dva smjera, koji su se razvili prirodno na našem tlu.

Ova dvojica vode našu književnost, oni joj krče put u svijet i nemamo razloga, da jednoga pretpostavljamo drugomu, nemamo razloga da objedjujemo jednog ili drugog. Jedan pripravlja duh, drugi tlo, ali obojica priznaju „nadčovječje u čovjeku“ obojica priznaju, „silu, kojoj se ne možemo oprijeti,“ obojica priznaju mogućnost pobjede dobra i vjeruju u tu pobjedu. Gjalski ide neposredno k cilju, a Kozarac ide posredno, a oba dva idu dobrim putem — putem preko čovjeka. Najveću važnost podaju čovjeku kada tvrde, da samo do njega stoji, hoće li dospjeti onamo, kuda sam teži. Težimo uvijek za veličinom — to nam je u krvi, tomu se netrebamo otimati, ta težnja je znak plemenita i uzvišena srca... Težimo i nadalje za veličinom — ali izmijenimo oblike našem umišljenom veličanstvu. Jest, umišljeno je uvijek bilo ono veličanstvo, kada je u isto doba, u narodu bilo ljudi, koji su očajavali, koji su pritisnuti neuspjehima zanemarili i najnužnije svoje dužnosti. Umišljena je veličina, kada uz tu ideju vlada i sebičnost, kada jal uništuje postignuće cilja isto tako kao što i vanjske nepogode; kada lijenost zavlada narodom i njegovim prvacima, te samo sanjaju o veličini, a ne rade za nju, nego sve lete u svemir, da će bliže suncu, a ono ondje ne grije već samo titra... Pa najposlije utvaranje osobno, koje prelazi polako u egoizam i izdajstvo naroda — zar su to znakovi veličine, zar je to zalog plemenite i snažne duše?

Književnost, shvativ tu situaciju, počela je stvarati druge pojmove veličina, počela je postavljati druge ciljeve i pokazivati druge puteve. Počima se polagano kristalizirati svakud prije rastrešeni i raskomadani ideal veličajnosti i obsežnosti duha, ideal čovječjeg dostojanstva, koje doliči umu i srcu čovječjem. Taj ideal počima zanimati naše književnike, te se trse, da nebude tužaljke, da „nemamo zadaće“, nego da nam postave sjajnu luč, koja ne svijetli samo kano zvijezda na nebeskom svodu, da samo nju vidimo, nego koja kao sunce obasjava svojom svjetlošću i puteve, koji vode do nje. Naša književnost nije, sakupljajući i ocijenjujući pojedine težnje — zanemarila, odrediti glavnu svrhu i zadaću, kojom mora pokročiti naše društvo. — Zagovarajući promjenu prilika, promjenu ideja i pokretala našeg narodnog života, — ona je bila — predstraža. Ali da pre lstraža junački i spokojno napred koraca, trebalo bi da i vojska bude budna i da čvrsto maršira napred. Literatura se je, dokle je mogla, trudila da povede narod, ali društvo ju nije slijedilo, kako bi trebalo. — „Vi imate vlasti, pa ste mogli puno toga dobra učiniti, pa zato i uživate to veliko veselje; za nas proste ljude je dosta, da smo učinili svoju kuću veselom i zadovoljnom. A na kraju života nami je dosta, da ostavimo djecu poštenu i obskrbljenu, tako da se mogu uz svoj trud i poštenim kruhom služiti“. („Darovi svijeta“). — „Jest, Klenovnik je radinošću Blažića nadporučnika procvjetao i nad plodom svog rada uz zvonjavu crkvenih zvona i pjevanje pobožnog puka može, da završi razgovor sa župnikom, koji mu veli: Vjerujte mi u Klenovniku može se lako steći raj nebeski“.

„Ja ga već ćutim ovdje, reče Blažić, pa postade i metne ruku na prsa“. — „Pa čovjek, kad uvidi pod kraj života, da je ono ovršio što mu je bilo nasudjeno, onda će biti sretan, kada bude umro, svejedno — kao da mirno zaspiva, na kraju sretna dana. („Darovi svijeta“ 1888, 12.). Ali naši književnici i ako su bili učeni i umni nisu imali „vlasti“, kako to kaže seljak u Turića — a da su imali više vlasti u publici, onda nebi ni Radmilovići zlo prolazili, ni Borislavići se gubili u mračnoj filozofiji, ni Maričonke se utapljale — a Tene letjele — Leonima u naručaj — i Klarići bi više cijenili sebe, nego li blago mrtvo — i knjiga bi

se pozabavila novim tipovima i sve više osvjetljivala onaj ideal, koji je u 80- i 90-tim godinama istom postavljala i izradjivala — a koga je označio još g. 1885. Draženović ovako:

„Što je kadro silnom, najsilnijom moći zaboravi i utjehe, vladati svijetom? — I ustaliti sreću, uljepšati brigu! Silni duše blaga zagrljaja nude vodi; vodi nas daleko, dugo! Nude, — djeca da zavladaju svojom srećom, bezazlena djeca tvoje svemoći! Čemu? Zašto to pitamo? Poslije? Što nas briga! Odatle te — bezćutna starice — filozofijo, mani suhonjavu ruku od korena nedoglednih časa, što no krije otajnu zbilju naše koljevke zemlje! Tvoje ukočeno, misaono oko kobno zuri u mladjahnu dušu u povodu ledene ti ruke! Beztješan je put kroz pustaru znanja. Što lasne svijete, nedohitne niti tvojeg umovanja, šta vrijedi leden drhtaj s vječnog prispodabljanja! Pusti nas! — Tvoje grudi prazne su i strane. — *Dotakni se majke zemlje, čovječe Anteju, ta tude je za te, na njoj, na majci zemlji samo svemirsko sunce, izvan nje titra, pravilno — bezćutno titra.* Pusti nas! Kud god nas dovede život, hoćemo, da ostanemo djeca, takova ćemo i umrijeti. Onda ti slobodno svoju reći!“ Eto najezgrovitijeg programa našega literarnoga realizma iz osamdesetih i devedesetih godina. Ovakove — svjesne, muževe i promišljene riječi, možemo uzeti za oznaku novije hrvatske beletrističke škole, za njeni program, za njeno geslo!

XIII. Decentralizacija književnosti.

Već površni motrioc naše novije novele moći će opaziti, da ona ove temeljne, općenite probleme, proučava i u pojedinim krajevima naše domovine. Već prvi i najbolji pisci, uza svu generalizaciju, obaziru se osobito na svoj kraj. Kasnije se ova lokalizacija sve više širi, te oni pisci, koje sam nazvao popularizatorima i specialistima postaju pravim pretstavnicima te lokalizacije. Šenoa je u svojim radnjama iz savremenoga života bio u prvom redu

zagrebčanin. Iza njega su zagrebački život opisivali još neki drugi pisci, ali zanimivo je, da taj život nije ni iz daleka onako iscrpljen, kao što je u drugim literaturama iscrpljen život glavnih gradova u dotičnih naroda. Zagrebačko društvo opisuje u par svojih romana („Gospodja Sabina“ pa „Pobijeljeni grobovi“) Kumičić, ali njegova je glavna domena — primorje, a osobito kvarnerska obala Istre. U početku 80-tih godina, opisao je Zagrebačko proletarsko društvo, danas gotovo nepoznati Vj. Livadić, u svojojovećoj noveli „Mračnjaci.“ Kasnije je zagrebačko družtvo u par navrata opisao Gjalski („U noći,“ „Radmilović“). A bilo je i drugih pisaca, (n. pr. L. Ladanjski „Boček Tribuhović“, pa i Novak u više navrata) koji su se pozabavili zagrebačkim društvom. (U novije doba Tomić u „Meliti“ i Borota u „Malim ljudima“). Ali za čudo sve te radnje u realistici, samostalnom pogledu i oštrini promatranja, zaostaju za radnjama iz provincijalnoga života. A ipak je Zagrebački život tako zanimiv! Svi noveliste, koji su se pozabavili Zagrebom, prikazali su gotovo isključivo višje društvo u crnoj ali šablonskoj slici. Gotovo nitko nije uzeo na oko — prelaz staroga, purgarskog, kajkavskog Zagreba, u novi moderni, činovnički i obrtnički velegrad, u kome se mješaju strani i domaći provincijalni došljaci sa starosjediocima. Ako idemo tražiti uzrok toj bljedoći kod naših novelista, onda ćemo ga naći u tome, što su oni imali pred očima u obće grad i gradsko društvo, pa su im dolazile neprestano na um reminiscencije iz stranih „gradskih“ romana i tako im je i nehotice šablona pomutila vid i dala tudje naočare. Šenoa nam je dao pravih zagrebačkih novela za stari Zagreb, ali novi nije našao još svoga pisca.

Ako nije Zagreb dao svoje posebne novele, dalo ju je u izobilju hrvatsko Zagorje. Zagorskog seljaka je opisao ipak samo Kovačić. Svi drugi pisci su se pozabavili gotovo isključivo sa zagorskim plemstvom. Gjalskoga su dapaće okrstili:

„Homerom Zagorja“, te je baš po svojim Zagorskim novelama postao popularan. Leskovar je takodjer isključivo zagorski pisac. I baš Zagorje je dalo cijeloj našoj noveli ton i karakteristiku. I kada hoćemo, da koga upozorimo na tipičnu hrvatsku novelu, onda ga uputimo na stvari iz zagorskoga života. Ovo imade i svoj važan razlog. Zagorje je jedini kraj Hrvatske, koga nije taknuo izravno ni Turčin, ni Talijan, ni Nijemac. Tu se je naš život najnormalnije razvijao. Ali i taj život pada pod kolima napredka i opće narodne krize, pa za to su pisci to padanje najradje opisivali. Prelaz iz staroga u novo doba i novi poredak, to je predmet zagorske, a i cijele naše novije novele. Ali to staro je bilo tako patrialhalno lijepo, da pisci redovito i odviše žale za njime.

Prelaz se očituje i u drugim krajevima, osobito u nekadanjoj Granici i Primorju, pa su i ova dva kraja iznijela svoje pisce. Prema tome imademo i dva nova tipa: „primorsku“ i „graničarsku“ novelu. Ako je u Zagorju stari poredak representirala šljivarija, u primorju je to bio u jednu ruku patricijat (u Senju) ili vlastela (u Dubrovniku), a u drugu brodovlasnici. Patrialhalnom gospodarstvu Zagorja, odgovara brodarstvo na jedro u Primorju. Novom socialnom sustavu (iza ukinuća kmetstva i tlake) ne umije se prilagoditi staro Zagorje, a novom prometnom sustavu (parobrodarstvu) Primorje. U Dubrovniku dolazi k tome i novi politički sustav. I eto krize i propadanja! Novak za Senj i Pogorje, Kumičić i Car-Emin za Istru, Vojnović za Dubrovnik, tipičnim su reprezentanti ove primorske novele, u kojoj najjače ozvanja motiv izumiranja. „Posljednji Stipančići“ (Novak) „Bez Nade“ (Car) i „Dubrovačka Trilogija“ (Vojnović) su tipičnim novelama ovog umiranja. Ali ove radnje su već novijega datuma (iz konca devedesetih godina). U 80-tim godinama reprezentira primorje Kumičić, a on promatra problem primorja više politički nego li socialno-ekonomski.

Ovaj socialno-analitički motiv je pako u

osamdesetim godinama temeljni motiv „graničarke“ novele, koju zastupaju Draženović, Iv. Devčić, Kokotović, B. Krčmarić, a najizrazitije Gj. Turić. Razvojačenje granice i pripojenje banskoj civilnoj oblasti učinilo je velik preokret u narodu. Već iz prijašnjih citata iz Turića moglo se je razabrati, kako je djelovao na narod prestanak „komande.“ Naučen slušati, nije se znao slobodom poslužiti, ili je pako prekoračivao granice. Za to i vidimo u tim novelama seljaka disorijentiranoga ili hajdučkoga. Iz osamdesetih godina imademo više „hajdučkih novela“ — (Medju inima od Krčmarića „Juriša“ i od Draženovića „Hajdukov ponor“) ali najljepšu i najtemeljitiju je napisao Turić („Pod kabanicom“). Ove graničarske novele, nose u našu literaturu, posve nov tip, različan od primorskoga, zagorskoga i slavonskoga. Tvrdi, ali pošteni tip. Nema tu ni zagorske mekoće, ni primorske tvrdoglavosti, ni slavonske raspojasnosti. Sve klesano, sve kamenito. Dojam kamena i vojništva! Samo dva, tri primjera iz Turića („Pod kabanicom:“) „Sjedi u grm — govorio bi stražmeštar Zdunić, — nastavi stupicu, pa za čas, evo ti kradljivca u šakah.

— Nesretnjak! Kimao bi Miško, kad bi takova kradljivca vezali.

— Zašto nesretnjak? Što ne miruje?

— Velim ti, nesretnjak? Pod nesretnom se zvijezdom rodio!

— Pa čemu ideš s menom! Upitao bi Zdunić Miška, koji je s njime išao da lovi kradljivca.

— Tabani me svrbe. Ili tjerati ili tjeran biti. Nauka zla muka, odgovarao bi Miško u stran.“

Ili ovo: Zdunić pregledava straže.

— Berdo?

— Patrola! odvrati mirno Zdunić straži i opomene momka:

— Ti pušiš.

— Moram, stražmeštre, odgovori vojnik, pa izvadi lulu iz džepa od kabanice.

— Zašto moraš?

— Danas su mi ženini rodjaci bili tu, pio sam, vino me svladalo, pa drijemam. Bolje je pušiti, nego da zaspem.

Ali ni to se ne smije! Znaš što te čeka?

— Znam. 50 batina i pol godine zatvora štopskog, ali moram pušiti.

— Pazi, da te drugi tko ne vidi, reče Zdunić i okrene se.

— Hvala gospodaru. Ti si pravi Zduna. Hvala Ti za moju glavu, bude li trebala."

Eto karakteristike hajduka: „Njih je sapinjala mreža zakona. Bila je preuska, a gospoda tudja nisu trpila, da tko osovi glavu. Ta gospoda pritegoše mrežu, u misli, da će se pognuti glave, ali mreža puče i oni izletiše van, na pučinu. Tko, da ne zaluta, u tom moru slobode. To su djeca nesreće." — —

„Podaj se i muči. Srce jadnika uživa u gorčini. Dijete zna, da je žgarica trpka, ali ono lomi zube, dok skrši košticu šljive, da dopre do žgarice. Suze, jadom i nevoljom istisnute, okupaju srce, rashlade ga i ono se ljeska na sjaju tih suza!"

Ovakovi su to ljudi. Ovaj karakter očituje se i u graničarskoj inteligenciji. Draženović je opisivač te inteligencije. Neka tvrdnoća i hladnoća, uza sve dobro i toplo srce!

Draženović je tip ove inteligencije, u više radnja, dobro iznio.

Slavonija je rodila sasma drugačiji tip. Plodna i široka polja i dugotrajni upliv turski, učiniše čovjeka lahkoumnim. Tordinac a kasnije Lovretić, ali najviše pako Ž. Bertić su pjesnici, a Kozarac je socialnog toga kraja. Ovdje nije problem u prelazu jednog socijalnog ili ekonomskog reda u drugi, nego tu pisce interesira u prvom redu pitanje moralno, a uz to i pitanje „mrtvih kapitala."

Nemoral i nerad, to su problemi slavonske novele. Ni jednoga ni drugoga ne vidimo u graničarskoj i primorskoj noveli, a u zagorskoj vidimo samo nerad.

Za to i vidimo, da su primorski i graničarski noveliste, u daleko većoj mjeri pozitiviste od zagorskih i slavonskih. Zagorci i Slavonci su mnogo poetičniji od primoraca i graničara. Zagorski pisci iznose poeziju feudalne šljivarije, a slavonski iznose poeziju puka.

U novije doba, u devedesetim godinama, počela je naša literatura da obradjuje još jedan problem i da se lokalizuje u još jednom kraju, pa danas imademo već i „bosansko-hercegovački" ogranak literature. Time ulazi novi tip u našu knjigu — Musliman!

Naši stariji pjesnici borbe „za krst časni i slobodu zlatnu" prikazivali su Turčina u najružnijoj slici. Kasnije se je to mijenjalo. Botić, a uz njega i I. Dežman („Smiljan i Koviljka") počeli su isticati, da smo mi kršćani i muslimani braća, vjerom i predsudom rastavljeni. Kasnije su pisali bosanske pripovijesti V. Livadić i Lepušić, a simpatije je pribavio bosanskom plemstvu — Tomić („Emin Agina ljuba" i „Zmaj od bosne.") Ali sve to bilo više manje plod romantične škole. Realizam je istom iznio pravu „bosansku" novelu, a s njome i bosanski problem. Zbilo se to tek u devedesetim godinama. Medju prvima je taj problem zahvatio Borota („Dva naraštaja" i „Šemsudin" u „Vijencu" 1892.) a taj problem sastoji se u tom: kako da se izmiri stara, orientalna civilizacija sa modernim duhom. Tu stojimo dakle u prvom redu pred kulturnim pitanjem. Istodobno se javiše specijalni noveliste toga problema, (Osman-Aziz, Mulabdić), koji su napisali o njem cijelu seriju radnja. Ali sve te radnje imadu daleko manju važnost literarnu od važnosti socialne, možda baš za to, jer su išle za tim, da budu u prvom redu didaktične. Problem sam je uza sve to većinom dobro iznesen.

Ovako se je naša novela pomalo sve više decentralizovala i specijalizovala. Imade još dosta pitanja i polja za odradbu, ali i ovo, što je do sada uradjeno, svjedoči, da je novija literatura nastojala, da udovolji svom socijalnom zadatku. Spomenuti

možemo još i to, da je i novi historijski roman, pored drame, obradio gotovo sva glavnija razdoblja naše povjesti, — tako n. pr. dobu knezova i prvoga kralja V. Deželić („U buri i oluji“, „Prvi kralj“), konac kraljeva — Kumičić („Kraljica Lepa“), kasnija razdoblja Dragošić („Crna Kraljica“, „Kroz more jada, „Urotu Zrinjskih i Frankopana“ Kumičić. Terezijansko i Jozefinsko doba Tomić („Za kralja -- za dom“) a Ilirizam Gjalski („Osvit“ „Materinska riječ“). Vidimo dakle, da se je naša novija novela i po predmetu razgranila i nastojala da eksploatiše i historički i savremeni teren. U koliko ovoj ekspanzivnosti odgovara intenzivnost, vidjet ćemo kasnije.

XIV. Motiv umiranja.

Naša literatura kušala je koliko se je samo dalo, da izvrši svoju zadaću i da se razvija sveudilj dalje. Ali zapreke su bile velike i one su taj razvoj modificirale. Sama borba o realizam bila je sličnija guranju naprijed nego pravoj borbi. Otvorene je borbe bilo, prema borbama u drugim literaturama, razmjerno malo i stari se smjer s novim ubrzo smiješao. — Zato, jer nije bilo otvorene načelne borbe, nije se dovoljno iscrpila ni teoretska debata o literarnim smjerovima. Napokon se ni „moderniste“ koji su se drugdje u svijetu javili kao reakcija proti realizmu literature i života, u nas nisu imali boriti sa realizmom i naturalizmom, nego sa epigonima idealizma, proti kojem su se bili digli i naši realiste — punih petnaest godina prije. Dapače vidimo i to, da se uz „modernizam“ i dekadencu javlja uporedo u društvu i politici — realizam. Vidimo, da glavni realistički noveliste simpatizuju sa modernistima, te su im dapače i put pripravili. Uzroke nije teško naći. Uzrok leži u konfliktu izmedju narodne i literarne zadaće, koji je nastao i sveudilj nastaje u dušama naših književnika. Realizam nastao je u nas isprva iz potrebe literarne. Ali uputiv književnike na život, doveo ih je do spoznaje sve naše društvene i političke bijede,

koju naša cjelokupna politika nije umjela ili nije mogla da ostrani, dapače ju svojom bezglavošću uvećavala, a u slijepoći je pustila rane da gnjiju. Pripovjedači su onda, kao ljudi i patriote, morali sve više i više da iz motritelja, iz opisivača, postaju analitičari, da postavljaju diagnozu, da se napokon pretvore u liječnike. Ali ne naišav u tome pogledu na razumijevanje i dovoljnu pomoć, počeli su očajavati, uzmicati — i tako pomalo sve više, napuštati i sam realizam, te spremati tlo „modernoj.“ Nekoji su od naših pisaca ostali trajno doslijedni literarnom realizmu (Vojnović i Draženović), ali kod većine je prevladala patriotska zabrinutost. Ti bi pisci bili mogli zabaciti, makar na čas, literarni interes, pa videći, da politika ide naopako, pokušati direktno segnuti u život. Ovo bi bilo logično. Oni to nisu učinili. Ostaše vjerni literarnoj formi i eto u tome leži tragika, za to sam i nazvao razvoj našega literarnoga realizma dramatičnim. Naši su pripovjedači napokon morali žrtvovati i svoj životni zadatak i svoj literarni realizam, povukav se od realnosti i baciv se u naručaj fatalizmu i pesimizmu. Ali ni to se nebi bilo moralo dogoditi, da nije bilo jednog vanjskog uzroka. Nekoji pisci bi mogli ipak i literarnom formom provesti radikalnu ataku, kao što su to učinili Byron, Schelley u Engleskoj, ruski pisci, te u novije doba Zola, pa Björnson, Ibsen i drugi. U nas to nije bilo moguće u jednu ruku radi stranačkih prilika, a u drugu radi socialnoga položaja pisaca. Naše stranke bi svakom koraku pisaca udarile stranački žig i time bi bio već unaprijed uspjeh ugušen. Ali još je važnije ono drugo. Gotovi svi naši pisci su bili državni činovnici. Vojnović, politički činovnik. Draženović isto. Novak, Leskovar, Turić, Kranjčević, — učitelji. Kozarac — šumarnik. Gjalski upravni činovnik itd. Mladji pisci isto tako. Od znatnijih realista su bili slobodni jedini Kumičić, koji se odrekao profesure, te Kovačić, koji je i onako teškom mukom dobio odvjetništvo. Ali zato u ove dvojice i ne vidimo, da su pali u pesimizam i fatalizam. Kumičić se je dao

na pisanje historijskih romana iz drugih razloga, a Kovačić u opće ne filozofira i ne bježi od realnosti. Ali njega je za to progonila opozicionalna cenzura.

Ovaj vanjski uzrok u velike je doprinjeo tome, da se je konflikt izmedju literata i patriote u duši pisaca onako — zaoštrio i da je morao onako svršiti. U javni život naši pisci nisu u opće smjeli zagrabiti. I zato se konflikt nije u opće ni mogao riješiti, nego je sve više i više konsumirao sile pisaca i literature. Čisto literarnim nije naš realizam iz nutarnjih razloga mogao ostati, a čisto socialnim nije iz vanjskih razloga smio postati. Bila je slična situacija i u Rusiji, pa je ipak literatura sjajno napredovala, izvršiv potpuno svoju literarnu i svoju socialnu zadaću. I tamo je bila cenzura! Ali tamo je bilo i kritike. Tamo su književnici pitanje samo natuknuli i već se je raspravljalo o njem, tumačilo se, ocijenjivali se nazori, aplicirali na život.

Publika je u Rusiji imala jedini javni organ u literaturi i kritici. U nas pako nije bio pritisak takav, da bi se javna pitanja mogla samo neizravno i slikovito raspravljati u novelama. Ta pitanja mogla je raspravljati štampa i sabor. Imali smo „ustav" i „stranke"! Zato se i publika priučila na to, da sva javna pitanja iscrpljuju političke stranke. Publika se naučila na upravan, a ne slikovit i neupravan govor o javnom životu, pa slikovitoga nije razumjela. Naše stranke su pako govorile što očitije moguće! Nije se govorilo: ovo je oportunista, nego: — ovo je „prodanac" i „koritaš", „lupež" i t. d. I eto za to literarni govor, zavijen u rukavice, govor, koji je tek natucavao — niti se razumio, niti se je uzimao kao nešto aktuelnoga. Ovo je napokon uvjerilo naše prve pripovjedače o nemoći literature i eto ih onda, gdje se povlače, a iz njihovih djela zvuči tužni motiv umiranja.

Ovaj motiv gotovo isključivo prevladava u našoj noveli u sredini i u drugoj polovici devedesetih godina. Variraju ga gotovo svi pisci, od prvih predstavnika, do literarnih početnika. Tek gdjegdje se javlja kao puka želja i preporuka kakav tračak.

Amo tamo natucaju pisci o tom, kako bi se dalo naš život opet pridići i umiranje sustaviti ili barem osporiti.

Ali pozitivnoga i svježega ideala i tipa nam nisu iznijeli. Gjalski prikazuje propadanje literature i literata u „Radmiloviću" (1894.) — kasnije se dade na sustavno opisivanje umiranja („Mors" 1897.) Leskovar konsekventno obradjuje motiv beznadja, umiranja, povlačenja. Novak (u „Posljedni Stipančići" 1896.) i Vojnović („Trilogija") opisuje propadanje cijelih gradova. Osman-Aziz daje svojim knjigama naslove, kao što je: „Bez nade", Car-Emin piše „Pusto ognjište" i t. d. Dapače i historijski roman i drama i poezija obradjuje ovaj motiv. Truhelka opisuje propast Bosne, („Vojača"), Kumičić propast jedne porodice („Urota") pa onda propast naše dinastije narodne („Kraljica Lepa"), a u zadnje doba se upravo ovaj predmet mnogo varira. U drami isto propadanje „Posljedni Zrinjski" „Siget" — (Dragošić) „Rasulo" — „Svršetak" (Dežman) i t. d. — i t. d. Sve sami rasap, samo umiranje! U poeziji, nakon Kranjčevića, daje ton Nikolić sa svojom „muzikom umiranja". Mogli bi punim pravom reći, da ni u kojoj periodi naše novije i starije literature, nije bilo onoliko tuge, umiranja i beznadja, koliko baš oko sredine i pri kraju devedesetih godina. I ako hoćemo, da ostanemo kod prispodobe, da se je naš realizam razvijao poput drame, onda možemo reći, da je i njegov konac žalostan kao i konac kakove ozbiljne drame. On je pao u sukobu sa raznim vanjskim i unutarnjim neprilikama. Klonula mu je snaga i potisnut je u pozadinu, njegova vojska je deprimirana. Ova se je vojska još neko vrijeme u malim pokrajinskim tvrdjavicama, poput obranbenih malih četa, borila, ali klonula je glavna snaga, a ovaj guerilski otpor književnih specialista i popularizatora sve je više slabio literarno i socialno.

Prvaci su udarili u pljačljive žice, bavili se uspomenama, postajali sve negativniji i nemoćniji

a ona decentralizovana vojska, ne primajući snage od njih, izolirana od svijeta, snizivala je sve više literaturi niveau i dala napokon publici povoda, da kako tako opravda svoj nehaj tvrdnjom, da naša literatura ne valja ništa ni po kvaliteti, ni po idejama, koje da su uzane i nesavremene. Reakcija, u formi starog tradicionalnog idealizma, se opet podigla, a možda je jedina „katarza“ bila za naš realizam u tome, što je spasio literaturi barem dušu, te ju ostavio u baštinu „modernoj“. Ali ovo „pročišćenje afekta“ ova „katarza“, može da imade i za naše društvo samo onda neki dojam, te da i njemu pročisti duh, ako ono upozna cijelu tu dramu našega literarnoga naprezanja kroz petnaest godina nakon smrti Šenoine.

XV. Kritika.

Dramatski junak pada u nekom sukobu, bio taj sukob vanjski ili unutarnji. I naš literarni realizam je pao u sukobu, koji je bio unutarnji i vanjski. Napomenuo sam vanjske neprilike, ali ipak mora biti i nekakav unutarnji uzrok padu, mora i naš realizam da imade nekakovu „tragičnu krivnju“. Mi možemo, da tu krivnju dosta lako nadjemo, ako se samo nešto bolje udubemo u predmet. Glavni je razlog nedaći taj, što se u nas nije uočila sva važnost pitanja o kritici i odnošaju pisca prema predmetu, kojim se bavi.

U doba Šenoino čitao se je „Vienac“ vrlo rado i to cieli, od početka do kraja. Istina je, da je najviše vukao publiku sam urednik sa svojim romanima i novelama. Istina je, da je „Vienac“ bio jedini književni list i da je za Mažuranićeve ere naša inteligencija bila u velike zainteresovana prosvjetom i prosvjetnim pitanjima, te stajala pod dojmom gesla vladajuće stranke „prosvjetom k slobodi“. Ali opet ne smijemo omalažavati ni utjecaje Šenoine u poučno-kritičkom smjeru. Općem interesu

je u velike doprinijela baš ta strana njegove djelatnosti. Čitali su se a i danas se čitaju s užitkom čak i Šenoini „odgovori uredništva“. Šenoa je umio predobiti publiku i zabavom i poukom, te baš ovom posljednjom približiti publici literaturu i učiniti ju upravo dnevnom, intimnom znankom. Čitaocima „Vienca“ su onodobna naša knjiga i književnici bili familijarnima. A osim toga je cijelim tonom i smjerom vodjenja literature Šenoa udario i „Viencu“ i svojoj dobi tako izrazit pečat jedinstvenosti i svoje individualnosti, da se publici sve do danas usjekao u pamet.

Nakon Šenoe, počela se literatura razgranjivati i ići drugim smjerom. Ali eto odmah i cijepanja: poezija ide jednim, a novela drugim smjerom, te prekida ono jedinstvo predmeta i tona, koje je izmedju obje grane vladalo za doba Šenoe. Ovo je odmah i publiku dizorijentiralo. Ali ne bi ni ono bilo zlo djelovalo, da je kritika shvatila svoju zadaću. Publika je rado čitala i radikalnu romantičnu poeziju i radikalnu realističku novelu. Radikalizam je bio dakle pretežnije mjerilo od literarnoga smjera. Kritika bi imala da ovo nagnuće izrabi i posreduje izmedju poezije i novele, te obih ovih grana i publike.

Pjesme nije trebalo tumačiti, ali bi bilo trebalo pjesnike približavati novelistima, a noveliste publici. Kad bi bila kritika pokazala publici sav socijalni radikalizam novele, bila bi ova shvatila i prigrlila tu novelu.

U početku realizma imade amo tamo dosta kritike, ali ova se iscrpljuje u borbi ili u referatima iz strane knjige. Ima doduše i dobre literarne kritike (k. n. pr. Galčeva o „Gdji Sabini“, te Desideriusove razne radnje), ali sve i opet više govore piscima nego publici. A u nas je više trebalo govoriti publici i tumačiti joj pisce i domaće i strane, nego li korigirati noveliste. Pjesnike pako nije ta kritika gotovo nikako korigirala. A kritičar bi morao biti (osobito kod jedne male literature,

koja se istom razvija) kao mudar državnik ili pedagog, koji upravlja i društvom i literaturom. Osim toga je ta naša kritika, što kasnije, to više griješila u tonu i metodi. Isprva još ide Šenoinim tragom te nastoji kad i kada da približi literaturu publici. Imade i po koji sastavak (osobito o kazalištu, te nekoji Miletićevi sastavci,) koji govori nešto familijarnijim tonom o literaturi. Ali od kada prelazi realizam u „Vienac“, kritika postaje sve više teoretskom, suhom, dapače i suhoparnom.

Lagani, causerijski ton Šenoe napušta se i publika rijetko čita pouku,. a još rijedje kritiku. Koliko se ta kritika u tonu odalečuje od Šenoine metode, isto toliko i u publici pada zanimanje, a time pada i vedrina književnika i njegovih djela. Pa ipak, baš za to, da uspije novi smjer i novi stil novele, trebalo ga je propagovati i tumačiti na način, kojim je umio Šenoa da približuje publici svoj smjer. Lagani francuski način raspravljanja o najtežim pitanjima, manjkao je našoj kritici, kao što joj je manjkala i širina pogleda i plastičnost. Hranilović („Teorija novele“, „Pjesme Palmovića“) gubio se u dugim teoretsko-estetskim raspravama, Šrepel je bio odviše fragmentaran i suh, a drugih nije pod kraj osamdesetih godina ni bilo. Kasnije se razviše Pasarić. Jakša Čedomil, pa Inhof, ali ovaj zadnji je dosta malo pisao, prvi većinom o Rusima i filologiji.

Jakša je jedini bio pravim kritičarom. Pisao je mnogo, ali najsustavnije su njegove stvari one iz talijanske literature, a najbolje iz naše su izašle u zadarskoj „Iskri“ koja nije bila dovoljno raširena. Uz to je on odviše izticao teorije francuske kritike (Taine, Vogüe, Lemaitre), te ih aplicirao na domaću, a da se u ono vrijeme nije potanje pozabavio specijalno našim društvom i društvenom misijom pisaca.

Ovaj propust kritike otudjio je publiku od literature, a dnevna štampa, strančarskim fanatizmom zadojena, i bolje bi bilo da se nije u opće

pačala u literaturu. Za to je u publici uvijek ostala živa uspomena na Šenoino doba. a sve se više i brže zaboravljala bujna i po naš život vrlo važna doba osamdesetih godina. I tako se stvorila predsuda, da nakon Šenoe nemamo više literature. A da je baš kritika za to ponajviše odgovorna, svjedoči i to da je prvih godina naša „moderna“ postala vrlo popularna u publici baš za to, jer ju je kritika uvela. Kritika je istom tada shvatila svoju ulogu posrednika.

Osim spomenute metodičke pogreške kritike, osjećalo se je pomanjkanje jake kritične invidualnosti, koja bi bila uvela neko jedinstvo u shvaćanju naše literature iza Šenoe, individualnosti, kao što je bio u nas Šenoa, u Rusa Bjelinski, a u Skandinavaca Brandes.

Ne može se reći, da naša kritika nije unosila dosta ideja i pogleda u literaturu, ali to je bilo izneseno sve u tako neuglednoj ili nepopularnoj formi, često u formi referata u listku, a što je glavno, sve fragmentarno. Nigdje većih sustavnih studija, a i malo poticaja. Tek sredinom devedesetih godina je „Matica“ počela izdavati „Slike iz svjetske književnosti“ i to romantičare iz početka vijeka. A „Ruske pripovijedače“ tek kasnije, dakle u doba, kada je već naš realizam bio klonuo. Ove su knjige postumne. Jedna je došla punih 30 godina, a druga barem 10 godina prekasno. A da bi ovakove sustavnije radnje bile djelovale, izvan svake je sumnje, ako se sjetimo, koliko su na mladeži u devedesetim godinama utjecale. Ta noviju je poeziju mladež shvatila istom nakon prve, a naš realizam se počeo shvaćati istom nakon druge od ovih knjiga.

Našu kritiku su dakle pratili većinom samo naši književnici, pa možemo reći, da su se mnogi na njoj i odgojili. Znam naime za mnoge od onih popularizatora i epigona, koji su glavna gesla realizma prihvatili baš od naše mršave kritike. Za to su i njihove radnje dosta mršave i suhe. Pu-

blike se pako nije ni toliko primila ta kritika. I eto to je jedan od uzroka, koji su utjecali štetno, a taj uzrok leži baš u krilu same literature.

Ovo je povuklo za sobom i drugi pojav. U pomanjkanju kritičnog posredništva izmedju literature i publike, počela je sama beletristika da posreduje. Javila se je ona vrsta pisaca, koje sam nazvao popularizatorima. Umjesto da literarne probleme kritika specijalizuje i aplicira na život, te popularizuje ideje i probleme prvaka i pionira naše literature, počeli su to činiti sami epigonski noveliste. Problemi su od općenitih postajali sve specijalniji, pa je za to i padao općeniti interes za tu produkciju. Crtanje je od prvotnoga, krepkoga, postajalo sve bledje i suhoparnije. A što je glavno, ni pisci, ni javnost, nisu umjeli pravo razlikovati ovu sekundarnu produkciju od prvotne — i prvi su sebe smatrali većim nego li jesu, a drugi su cijelu literaturu sudili po ovima. Publika je vidjela tek ove male rukave, ali glavne rijeke nije vidjela. Širi su slojevi rado čitali i ove pisce, ali viša inteligencija, koja je čitajući strana djela, stavljala i veće zahtjeve, ne upozorena na našu u istinu velika i originalna djela prvaka i pionira, prestala se je zanimati za našu knjigu. I tako se je riznica iz osamdesetih godina zatvorila a vrijednote njene nisu ostale u prometu.

XVI. Stil.

Odnošaj pisca prama predmetu i odnošaj publike prama piscu i ovoga prama publici, to su tri momenta, o kojima u velike (i ako ne jedino) ovisi razvoj i napredak književnosti. Ova tri momenta su u uskom savezu medju sobom. Ako publika za pisca ne mari ili ga ne shvaća, on će prama svom temperamentu ili poći skroz svojim putem i postati u tome otmjen, uz više ili manje sarkazma, ili će nastojati, da joj ugodi, ili će plačljivo jadikovati i

puvući se. Ako mu je publika sklona, on će ili poći svojim smjerom dalje, ili taj smjer potencirati, do skrajnosti i šablone. U jednom i drugom slučaju, ovisit će rezultat o tom, kako shvaća pisac svoj odnošaj prama publici, da li indiferentno, ili kao učitelj, ili kao glumac, koji ide za povladjivanjem. Napokon će sve to ovisiti i o tom, kako shvaća pisac svoj odnošaj prama predmetu, o kojem piše: ili on stoji nad predmetom ili se sav rastopi u njem, ili stoji pod njime. U prvom slučaju će pisac biti i slobodniji u odnošaju k publici, pa će prema svom nagnuću, temperamentu i talentu stajati ili neovisno o njoj ili ići, da joj ugodi. On će dakle moći, da vlada predmetom i da ga upotrebi u svrhe individualnoga nagnuća. U drugom slučaju on će se izgubiti u predmetu, kao učenjak istraživalac, te će prema publici stajati indiferentno. A u trećem će pako slučaju biti najviše ovisan o publici, te će nastojati, da svoj predmet učini bližim i bolit će ga, ako i publika ne bude predmetu podavala onog značenja i one važnosti, koje mu on daje. Ovakav pisac će početi da tumači i teoretizuje, da se napinje i da jadikuje.

Mi imademo u našoj novijoj literaturi za sve ovo potvrde. Nad predmetom stoje n. pr. Kumičić, Vojnović, Draženović i Kovačić. Prvi vlada i publikom i hoće da joj ugodi. Drugi ostaje u svojoj otmjenosti uvijek otraga, treći se i ne brine, već samo priča, a četvrti, kome publika baš nije sklona, prelazi u sarkazam. U predmetu su na pr. Turić, Kozarac i Leskovar, osobito prvi i zadnji.

Jedan je sasma zadubljen u svoje socijalne probleme, a drugi u psihološke. Za to i publika na njih slabo utječe. Pod dojmom predmeta su većim djelom Gjalski, Novak i za ovima mnogi epigoni. Za to i vidimo u njih mnogo teoretizovanja, mnogo usiljavanja, da predobiju interes bublike za njihov predmet i da taj predmet svladaju.

Sve ovo uvjetuje u znatnoj mjeri stil tih pisaca, a po tom ujedno i daljni razvoj naše lite-

rature. Već sam spomenuo, kako naša literatura od sredine osamdesetih godina, sve više pada pod vlast predmeta, dočim je odmah u svom početku realizam stajao nad njim ili u mjem. Ovo potpadanje pod predmet ide uporedo sa rastnjom talenta i upliva Gjalskoga. On je bio najjači i najprostraniji talenat našega realizma, pa je za to i povukao knjigu za sobom. Ali ovo nije na tu knjigu, iz raznih razloga, djelovalo najpovoljnije, baš za to, jer joj je oduzelo za onda potrebni krepki stil i suverenost, a time ju neizravno podvrglo i uplivu naše javnosti, koja joj je konačno i snagu skršila.

Kumičić je imao lagan, slikovit i živ stil, ali on se njime i previše uzigrao i prešao napokon u neku šablonu i verbalizam, koji je više govornički nego literaran. Vojnović je još u prvim novelama („Perom i olovkom") napisao ovu izreku: „Fraza, ma bila u blatu pisana, traži, da se na nju pazi, te i najskrajniji realiste žrtvuju svome stilu — vlastito svoje načelo." Ali ono aristokratsko žrtvovanje stilu, nije podobno, da savlada i publiku, a pogotovo u nas nije moglo postati stilom cijele književnosti.

Draženović je pako ostao uvijek hladan i gotovo služben u svom stilu. Ali ni to ne bi bio onaj stil, koji je nama trebao.

Kovačić je drugačiji od Vojnovića i Draženovića. U njem sve kipi. On niti kleše, niti referiše, on pišući stvara, uobličuje. Plodnost njegova talenta vidi se već u bujnosti prispodoba.

Snažan i sočan je to stil. Ali ova njegova tvornost, nije se mogla da očituje usred našega društva u svojoj pozitivnosti. Za to se ona i bori s tim društvom, pa se očituje u tom, što ga karikira do groteske. Kovačić je najbliži Rusima, i to napose Gogolju, Dostojevskomu i Ščedrinu. Ovom potonjem najviše. I da je on još poživio, da nije bio onoliko osamljen, bio bi bez sumnje udario ton našoj noveli. A ovako udario joj je ton najprije Šenoa, a onda Gjalski. I sada dolazim do glavne točke u pitanju o stilu.

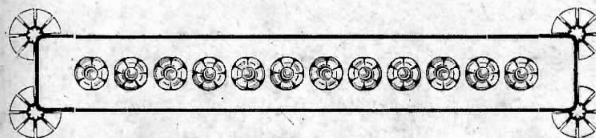
Francuska i talijanska literatura imadu staru tradiciju. One su u narodu uvriježene, pa su se tamo i književne borbe vezivale više manje samo o stil, o metodu. U našoj literaturi nije moglo toga da bude, u onome smislu. Ali ipak dosta teško osjećamo pomanjkanje debate o stilu. Ne mislim ovdje na onaj stil, koji je svojstven svakoj literarnoj osobnosti, a još manje na gramatičku stilistiku. Nego mi je na pameti pitanje onog temeljnog tona literature ili bolje reći pitanje o odnošaju književnika prama predmetu. Ruskoj je literaturi dao ton Gogolj. Svojom satiričnom intonacijom, on je postavio literate u neku primjerenu daljinu od predmeta iz koje se mogu uočiti samo markantne crte. Satira baš i gleda samo ovakove izrazite crte, te ih nerazmjerno potencira. Ovo je pako djelovalo i na ostale pisce. Svaki je stao nešto iz daljega promatrati život, sa nekim nepovjerenjem i spreman, da mu se naruga, prije, nego li da ga oplakuje. Za to eto i vidimo, da u ruskoj literaturi nema plačljivosti ni sentimalizma. Za to i manje talentirani pisac, koji obradjuje kakav specialni problemić, dade se sa zanimanjem čitati, umije taj problemić da jasno uoči i živo predoči. U nas toga nema. Naš ton je sentimentalan i za to podliježu literati i predmetu i društvu. Predispozicija mnogo odlučuje. Ako je čovjek plačljivo raspoložen, onda će na njega djelovati svaka trica tužno, a velika nevolja će ga poništiti. Ako je čovjek malko satirički raspoložen — podnijet će i golemu nevolju lakše, a moći će u opće život promatrati slobodnije. To svatko priznaje. Ali ne će svatko odmah uvidjeti, da u jednoj literaturi odlučuje vrlo mnogo, ako jači jedan talenat udesi njene strune u sentimentalnom ili u satiričnom tonu. A ipak je tako: Šenoa n. pr. nije bio sentimentalan, njemu je humor dapače i davao dovoljnu distanciju od predmeta. Iza njega, za vrijeme prvih

realista, pitanje o tonu nije bilo riješeno. Počelo se je sa suhim realizmom. Ali mi vidimo, da nas se doimlju samo ona umjetnička djela, koja pobudjuju ili ganuće ili udivljenje, koja nam ili dirnu u najtanje žice našega srca ili nas potresu i uznesu, djela, koja su ili intimna ili grandiozna, ona koja su nam ili sasma bliska ili nas poništuju svojom snagom i velebnošću. Čim je u kojem djelu manje intimiteta ili grandioznosti tim će ono manje djelovati, a jedno djelo postaje umjetničkim djelom samo onda — ako može da duboko i trajno djeluje na našu dušu. Ali ta istina ne vrijedi samo sa stanovišta publike, nego je ona uvjetovana i samom naravi umjetničke tvorbe. Umjetničko je djelo plod nekog duševnog, izrazitog duševnog afekta, umjetnost je pako, samo jedan način, jedan oblik, u kojem se taj temeljni afekat iznaša tako, da može sličan afekat pobuditi i u publici. Dva su samo puta, kojima se to može postići: ili se govori iz duše duši, pobudjujući ju najfinijim, najintimnijim zvukovima ili se na dušu djeluje silom, jačinom izražaja, velebnošću afekata. Drugi putevi mogu biti razni stepeni i razne konbinacije ovih mogućnosti, ili — ne vode k svrsi, nisu čisto umjetnički ni po svojoj naravi ni po svojem učinku. — Pisci su tražili tu intimnost i tu velebnost ili u bajovnom svijetu (Maeterlinck-Wagner) ili u realnom životu (Turgenjev-Zola). Ako promatramo ove posljednje, to ćemo lako moći opaziti, kako je Turgenjev baš kroza to umjetnik, što je našao u realnom životu te intimne tonove, dočim je Zola morao iz detaila realnog života da učini, gomilanjem istih, neka kolektivna živa bića, pa samo za to, što je time udahnuo realnosti neku velebnost, mogao je da umjetnički djeluje. Kod umjetnosti sudjeluje osjećaj, a suhi fotografski opisi ne mogu biti nikada umjetnošću. Mi se nekojim djelima možemo diviti ili u njima intelektualno uživati; ali tada uživamo u vještini, u tehnici njihovoj; takav intelektualni užitak nije nipošto umjetnički užitak — baš za

to, jer nije sintetičan, sutvoran, suosjećajan, nego analitičan i kritičan. Kao što nije suhi referat umjetnost isto tako nije ni virtuozitet umjetnost. I za to ne možemo nazvati umjetničkim ona djela, koja su pisana najstrožom fotografskom metodom.

Pitanje o tom se imalo odlučiti istom u sredini osamdesetih godina. Od pisaca, koji su bili u predmetu, najzgodniji je ton imao Turić, ali radi svoje premalo ekspanzivne naravi nije mogao on da intonira. Kozarčev stil nije bio dovoljno izrazit, dapače je i on prelazio gdjegdje u sentimentalnost. Preostajali su Kovačić i Gjalski. I tada se je imalo odlučiti. Kritika nije sudjelovala kod odlučivanja. Odlučila je publika, a možda i slučaj. Publici su naravski, bolje prijali predmeti Gjalskoga, a s njima i njegov ton. Vlastito stranačko društvo pako utuklo je Kovačića, a napokon ga je i smrt usred razvoja pokosila. — Ostao je i odlučio je Gjalski. On i ne bi bio možda u tolikoj mjeri razvio svoj stil u sentimentalnom pravcu, da ga nisu i prilike silile na to. Njegova je zadaća bila, da novi realistički smjer uvede u publiku. Da je bilo kritike, koja bi to uvadjanje preuzela, ne bi trebao on sam da prilagodi svoj ton publici. I uspjelo mu je to, ali ujedno je time, prema svemu, što sam do sada rekao — nastala i peripetija u drami realizma. I eto u tome, što nije bilo pravoga posrednika i što je realizam popustio publici, da ju k sebi privuče, prava je vanjska i unutarnja tragična krivnja njegova. Tu je uzrok njegova kasnijega oslabljenja i pada. Time je ujedno i epigonska literatura dobila ovaj sentimentalan ton, potpala pod predmet, izgubila distancu, pa su i njene slike blijede i mutne kao u dalekozoru, koji nije više naravnan prema očima. U ovome napokon imademo tražiti i uzrok našem novijem književnom pesimizmu. Ovaj pesimizam nije plod dublje filozofske spekulacije, nego je neko raspoloženje, više melankolično, nego li pesimistično, više plačljivo nego beznadno i očajno. Naša je novela naime, hoteći

prilagoditi realizam publici — sa stilom sentimentalnim, natrag uvela i oveću dozu idealizma, pa je zato i postala razočaranim idealistom. Prepuštena sama sebi pade u polovičnost i bez oslona, ne provede, ne izvede do kraja ni socialnoga ni literarnoga realizma.

I. Suzivanje vidokruga.

Ako hoćemo dobro razumjeti pojave, koje se dogadjaju u ovom zadnjem deceniju, moramo se sjetiti onoga, o čemu je već bilo govora u prvom dijelu ove radnje. Vidjeli smo tamo, kako se u devedesetim godinama u našoj literaturi počela javljati množina pisaca, koje smo okrstili dijelom „epigonima", a dijelom „popularizatorima" realizma osamdesetih godina. Pisali su u isto doba i prvaci realizma, pjevao je i Kranjčević i Tresić i drugi — ali vidjeli smo i to, da nisu u kritici našli dovoljno shvaćanja, a po tom ni u publici. Vidjeli smo ujedno da su zapali u sve veći sentimentalizam, fatalizam i pesimizam. Vidjeli smo, da se novelistika u pretežnoj mjeri počela specijalizovati i decentralizovati. A ovo je utjecalo na publiku i na daljnji razvoj knjige. To djelovanje je bilo negativno.

Hrvatska novija, realistička, pripovjedačka literatura, decentralizovala se je tako, da svaki kraj, iz koga crpu naši pisci gradivo, daje svoju uvijek stalnu, često jednostranu značajnu crtu. Zagorje poznamo redovito po šljivariji, Slavoniju po lakomislenosti, Bosnu po muslimanima, po mučnome prilagogjivanju novim prilikama, Liku po graničarstvu, a ponešto (u starijim radnjama) i po hajduštvu, Istru po propalim brodovlasnicima i zlim Talijanima, Hrvatsko primorje većinom po senjskim prilikama, Dubrovnik po vlasteli, a ostalu Dalmaciju ne poznajemo baš mnogo. Svaki kraj ima svoje specijalne sujete, a često i svoju ša-

blonu. Time smo upoznali prilike raznih strana, koje su medjusobno često silno različne, jer su dugo bile pod različnim utjecajnim sferama, ali mnogo i mnogoput se je dogodilo, da beletriste moraju vršiti ono, što bi u razvijenim i normalnim prilikama morali da vrše pisci revijalnih članaka, da daju donekle informacije, a pri tome su dosta sentimentalno raspoloženi i zanemaruju često umjetničku stranu djela. Pa tako se dogagjalo, da nemamo ni objektivne informacije (jer ju pripovijest ne može ni iz daleka izcrpsti), a ni dobra umjetničkog djela. Nijesu bili tomu krivi toliki pisci, koliko prilike, koje ne dadu da se pisci dignu i nad svoj kraj, da dobiju šire vidokruge i misli. Ta decentralizacija ragjala je doduše na oko onu bujnost i raznolikost u hrv. pripovijetci, ali joj je u tome bila i slabost, koja nije toliko ovisila od nje kao takove, koliko od pomanjkanja nečega, što bi još piscima trebalo, a to je razvijen viši život, viši zahtjevi, šire shvaćanje i individualni opći nazor na svijet.

Ogromni dio hrv. pripovijetke od onih godina imao je jednu temeljnu zajedničku crtu: prikazuje kako naš svijet u sukobu sa novim duhom i novim prilikama, što ih donosi novo doba — propada i gine. To je važan i velik momenat. Pri tome se sve vrti više manje oko ekonomskoga propadanja i dominira gotovo na cijeloj liniji morituri-motiv.

Crna perspektiva, teški uzduh, jadni pesimizam i kukavna nemoć! Ali što je najvažnije i najznačajnije, najveći je dio pisaca na pogledu toga umiranja dušom i tijelom na strani umirućih i bijednih, a taj novi duh, te nove prilike, to što ubija ljude — redovito je tugjinstvo, pa naravno da je prema tomu zlo i nemoralno i iskvareno. Dolazi to zbog toga, što naša literatura shvaća tu krizu odviše politički, a vrlo rijetko kao kulturnu i moralnu krizu, kao nužnu krizu na putu napretka. Naši ljudi većinom padaju kao žrtva novih prilika (bilo dobrih ili zlih). Padaju zbog toga, što im se ili ne će ili ne znaju ili ne mogu prilagoditi, a naši su pisci na strani potlačenih,

često i onda, kad ne bi trebalo. Njima ovladava sjeta i samilost, prečesto sentimentalnost. Naši ljudi padaju zbog svoga konzervativizma, a kako je taj obično spojen (da li kao uzrok ili posljedica ne marim ovdje ispitivati) sa prevelikim tradicijonalizmom i čuvstvenošću, to se to isto hvata i pisaca. Oni ne mogu biti uvijek objektivni kod promatranja te velike krize. Većina se njih zadovoljava sa tim sentimentalnim pogledom na svoj propadajući, većinom iz djetinjstva mu mili okoliš, pa ga opisuje zapadajući tako i nehotice u šablonu, dok ih je tek par, koji su stvorili neku filozofiju (Gjalski, Kozarac, Leskovar). Njihovi lokalni ljudi su nekako općenitiji, tipičniji, dublji.

I eto, to je ono, što je manjkalo premnogim od naših pripovjedača: ne umiju iznijeti svoje lokalne figure tako, da bi zanimale sve Hrvate, da bi donijele nešto općega, da bi njihova kriza, u svojoj formi tako lokalna, odrazivala u sebi krizu nacijonalnu i evropsku. Naš realizam pokazuje tu temeljnu pogrješku, što baveći se s realnim životom nema filosofskog realizma, odviše u tom životu bio sentimentalan.

Radi toga nemamo mi onoga, što je Ruse načinilo svjetskima: filozofsku bazu literature, koja je ruskom piscu u krv prošla tako, da ga samilost spram bijednika ne muti, nego daje njegovim radnjama neku punoću i čar. Osim toga nemamo mi ni jedne odregjene kulturne ideje-vodilje, jer nijesmo imali pravog nutarnjeg rada, nego je to bio više vanjsko-politički. Sve to, pak još k tomu stiješnjena *interniranost* naših pisaca u razne krajeve čini, da decentralizacija naše novelistike ne ragja onim uspjehom, kojim bi mogla i morala roditi, jer ona vrši i literarni i informativni, lokalni, patriotski i odgojni zadatak, a sve to u jednom dati mogu samo geniji. Manje je talente toliki teret gušio. I tako biva slaba strana umjetnička informativna, jednostrana, — drugima, nerazumljiva i bez interesa — patriotska, šablonska i problematična filosofska i kulturna važnost slaba, psihologija usiljena, a nakon svega toga ostaje vrlo sumnjiva odgojna i etička snaga. Evro-

pejizovanje naše literature dakle ne bi značilo denacijonalizovanje, pače ne bi značilo niti delokalizovanje, nego samo to, da piscu treba prije svega svestran i jedinstven te izrazit nazor o životu i svijetu, da treba filosofski osnov i psihološki fond, pa stekao ga on samo u svom rodnom kraju promatrajući život, ili kroz knjige, ili gdje drugdje.

Decentralizacija ne smije dovesti do specijalizovanja i provincializovanja, nego voditi k generalizovanju.

Ovo je djelovalo na pisce nepovoljno u tome, što nijesu imali nikakovog većeg individualnog razvoja, a na publiku u tome, što se je odvratila od naše, a obratila tudjoj knjizi. Sve ovo dovelo je u sredini devedesetih godina do neke naše književne izolacije, s kojom su u uskom savezu kasniji pojavi.

II. Publika, politika i literatura.

Naša publika u devedesetim godinama dala bi se podijeliti u tri grupe: u prvu bi grupu spadala ona šira publika, koja ne čita drugo nego hrvatske knjige, a uz to možda tek kojekakove njemačke ili talijanske „funt-romane“. Ta publika je beslika i literarno slabo odgojena. A u koliko je odgojena — odgojila ju je naša dnevna novinska „kritika“, većinom patriotsko — stranačka. Veći dio te publike čita iz zabave, a što ga ne može da zabavi, odbaci i odvraća druge od toga. Na ovu publiku je djelovala za to u velikoj mjeri stara naša ilirska i romantična lirika. Što je bila banalnija, to se više čitala i to ju više provincijalne djevojke — prepisivale. Bila je to t. zv. „spomenarska poezija“, te su je puni razni „Spomenari“. Osim toga ta je publika dobila dovoljno hrane u „Dom i Svijetu“, kalendarima, a kasnije i u „Prosvjeti“.

Bolji dio te publike bio je „patriotičan“. Tražila se patriotska lektura — bez obzira na vrijednost. Kod ovoga dijela su oni lokalni pisci nalazili dosta shvaćanja, a isto tako historičke i patriotsko-tendencijosne radnje, bilo u prozi ili

stihu. Stranke, koje su ju odgajale, stvarale su plot izmedju narodne i europske literature i kulture. One su svojim novinama izolirale i publiku i literaturu od svijeta, turale naprijed i vrlo slabe pisce, a valjane i ne spominjale i ne shvaćale.

Ovaj dio publike nije mogao da shvati potpuno naše prvake osamdesetih i početka devedesetih godina. Svi oni problemi, koje je iznio naš realizam, a i one struje, koje se počele javljati u poeziji Kranjčevića i Tresića, za sve to nije bilo pripravljeno tlo. Posljedak je to posvemašnjeg pomanjkanja filozofske, psihološke, socijološke i prirodoznanstvene iškolanosti. Legitimistički i juridički, i na njima osnovani patriotski nazori i pojmovi vladali su u politici i u društvu. Programi historičko-pravni i razne stranačke doskočice vladale su u javnosti, a duh plitke filologije u kritici. Prema tome nije ta publika problemnih djela shvaćala — ako ih je čitala, a oni faktori stranačko-publicistički, koji su bili uz ine poslove i literarni sudije i literarni regulatori i nakladnici — stavljali su na literaturu takove zahtjeve, koji su ju vodili do sve veće blijedoće. Naša se je literatura, kao literatura maloga naroda, koji je još daleko od ostvaranja svojih narodnih aspiracija, subordinirala političkoj, dapače i dnevnoj borbi. Literatura — po tom shvaćanju — mora da bude idealističko-patriotična, da bûdi, potiče, hrabri, tješi, osvješćuje i oplemenjuje, da daje uzore i predočuje ideale. Uz ove i ovakove prilike baš je i morala postati ta literatura blijeda, jer baveći se samim općenitostima i natucanjima bila je retorična u poeziji, a u pripovijesti i drami idealistična ili plaha, da najakutnijim pitanjima pogleda u oči, te je morala naskoro izgubiti svu krv, jer onako u zraku, gdje je lebdila, nije ni mogla da crpe hrane. Općenite sentencije i formule ostaju uvijek samo formule, a u literaturi ovakove formule postaju fraze, koje se iz formalnosti opetuju, indiferentno i od navike slučaju i prolaze neostavljajući nikakova traga ni u publici a ni imenu onoga, koji ih izdeklamuje u literaturi.

Pogriješka toga shvaćanja i te literature nije sastojala ni u tome, što se dovodila literatura u savez sa narodnim idealima, niti u tome, što je ona te ideale htjela da podupire, nego u tome, što je *metoda, kojom se ta literatura služila*, bila skroz na skroz kriva.

Na ovaj način nije bilo moguće doći niti do t. zv. „narodne umjetnosti". Narodni duh se ne može niti unaprijed odrediti, a još manje diktirati. Tek za gotovo djelo možemo reći: jest, ovo je naše, ovo je narodno po čitavom shvaćanju i duhu. Ali takova djela nastaju samo u slobodi, a sva ona, koja se radjaju pod dobrovoljnim ili nedobrovoljnim tutorstvom, blijeda su i neizrazita. Ovakova pako djela ne uspjevaju baš iz istih onih razloga, iz kojih ne uspjevaju ni ovakovi ljudi u društvu. Ovakovi uliskanci, napudranci i „korektni" ljudi, plahi i blijedi, svide se kojoj guščici, upotrijebe se u uredima kao dobri štreberski pisaći strojevi, ali inače ne znače ništa. A baš je značajno, da se u doba cvata štreberstva, bezizrazitosti i beskarakternosti, za doba Kuenovštine isto takova bezizrazitost tražila sa patriotske strane od literature Očito je, da društvo imade onakovu vladu, kakovu zaslužuje i kakovo je samo!

Ali indiferentnost se indiferentnošću vraća i ne ću se prevariti ako kažem, da je jedan dio nemara naše publike skrivila i bezizrazitost i indiferentnost one naše literarne produkcije, koja nije, ravnajući se prema onoj, „da ju mogu i mlade djevojke čitati", zadovoljila ni odraslije, ali ni — mlade djevojke. Literatura (i umjetnost u opće) bez fiziognomije, literatura bez temperamenta, koja nema smionosti označiti svoj odnošaj prama društvu, koga obradjuje, označiti ga jasno i iscrpivo — literatura je beskarakterna. Dočim se je kod nas u jednu ruku oštro žigosala beskarakternost osobe, podupirala se je raznim uniformajućim preventivnim cenzurama beskarakternost literature i literarni kukavluk.

Socijalni pako momenat, u literaturi je onaj momenat, koji sve faktore narodnog našeg društva zajedno interesuje i najbolji će biti vez izmedju

publike i književnosti. Ali moram spomenuti, da pod socijalnim momentom u literaturi ne imamo razumjevati „socijalnu tendenciju" ili isključivo ili puko opisivanje socijalnih prilika, nego treba držati svaku **onu** literaturu socijalnom, koja je plod pisaca, koji osjećaju, da su socijalna bića, koji stoje u savezu sa životom i koji ga, bilo s koje strane, *proučavaju kao problem.* Svako valjano umjetničko djelo riješenje ili riješavanje je nekog problema. Taj problem može biti socijalne ili psihološke ili estetske naravi, ali djela, koja ne riješavaju ništa, koja ili samo konstatiraju ili gotova riješenja iznose, ta su djela ili puke fotografije ili propagatorsko-docirajuća, a dociranje i propaganda nemaju posla s umjetošću. Ono, što je kod nekoga djela najinterensantnije, to je naprezanje umjetnika, da dostigne neki cilj ili da razriješi neki čvor, i taj *proces* riješavanja često je vrijedniji i od jačeg dojma nego li samo riješenje. Lijepo je pregnuće spretnoga čovjeka, koji se upinje da riješava zagonetke, da se vere kroz šikaru života svedj — naprijed. I ovo pomicanje naprijed je ono što zanima čitaoca i što izaziva njegove simpatije.

Literatura pisana za onu prvu grupu publike i to za onaj bolji, za onaj rodoljubniji i narodno svijesniji dio, ili koja je u tom dijelu nailazila na razumijevanje — nije mogla da udovolji inteligencije, koja je malko zavirila i u koju stranu knjigu i koja je osjećala potrebu neke više i savremenije kulture. Ovo bi bila druga grupa publike, koja i ako malobrojna, opet je vrlo važna jer inteligentna i bolje situirana. To je više gradjansko, činovničko i ovome srodno društvo. Spravom se je često puta po našim novinama predbacivalo činovništvu trgovcima i višem gradjanskom društvu da nije patriotično, da je otudjeno, da je blazirano itd. Ali ako promatramo ova pitanja u publici sa literarne strane, onda ćemo vidjeti, da i to društvo imade svojih duševnih potreba, da imade dapače i volje i sredstava, da te potrebe namiri. Ovo društvo postaje sve mnogobrojnije, te ako je — onda još malobrojno — u sedamdesetim i o-

samdesetim godinama sezalo za Šenoom, kao tada modernim piscem, danas traži posve savremene hrane. Traži je jedno radi toga, što hoće da „paradira", da bude uvijek „a jour" i pomodno, što hoće da imitira društvo svjetskih gradova i naroda, ali opet se ne može zanijekati ni to, da ono teži za savremenošću iz unutarnje potrebe. I baš za tu publiku nije se u nas brinulo. Iz političkih razloga stvorio se je jaz izmedju toga društva te stranačke opozicije. Dapače možemo vidjeti, da je u devedesetim godinama podijeljena publika u „činovničko-plutokratsku", u „obzorašku" — „pravašku". Ova potonja je u osamdesetim godinama čitala „Vilu" i „Balkan", čitala je realiste, ali čitavi smjer mišljenja, koji mu je stranačka politika sugerovala bio je takav, da realizma shvatiti nije mogla, a realiste neshvaćeni napokon su klonuli. Kasnije je ova publika čitala uz Kumičića i „Dom i Svijet", pa onda „Prosvjetu". Druga skupina čitala je najprije onaj „Vienac", koji je bio zastupnik smjera protivnoga realizmu prve polovice osamdesetih godina. Odgojena je u tradicijama ilirizma, šesdesetih i sedamdesetih godina, romantike slavenske i idealizma. Kasnije, kad je „Vienac" postao stjecište realista čitala je i njega iz tradicije, ali shvaćajući i realizam nekako tradicijonalno idealistički djelovala je i na same pisce (n. pr. vidi se to kod Gjalskoga) a s vremenom je ipak njeno shvaćanje prodrlo u tome, što je pod kraj devesedetih godina „Vienac" postao protivnikom i realizma i modernizma. Ova publika i njeni smjer spriječila je i slobodni razvoj kritike te je nastojala da nam i realiste i pjesnike poput Kranjčevića i sve pisce „Matice" prikaže u blijedom svjetlu dobroćudnih melanholika ili turobnih idealista.

Od obih ovih skupina publike počela se je odvajati treća skupina. Odijelila ju je svakako i politika. Činovništvo i svi oni, koju su u bilo čemu ortačili magjaronstvu ili barem bili pasivni, ne prteći se u javne raspre — bili su gotovo socijalno difamirani. A kako je monopol patriotizma bilo preuzelo pravaštvo, a monopol prosvjete obzo-

raštvo — nije čudo, da se znatan dio ove treće skupine posvema odijelio i otudjio od nastojanja obaju oporbenih skupina. I tako se je eto dogodilo, da ta skupina nije obično ni čitala naše literature, nije znala što ima, a što nema, nego ju sudila po onima, koji su imali u rukama dnevnu kritiku i literarne listove. Oporba je čuvala narodnu prosvjetu kao neko svetište. Ali uza sve to, ove ograde su prouzročile, da je znatan dio inteligencije počeo tražiti svoju duševnu hranu u tudjini uz motivaciju, da kod kuće nema što za čitati.

A u ovakovim prilikama nije to činila samo ovisna inteligencija, nego i znatan dio neovisne, smatrajući našu literaturu dobrom i potrebnom — ali tek za šire slojeve naroda, koje da treba čuvati, da se „ne iskvare". I tako napokon dodjosmo do toga, da se počela čitava naša literatura smatrati nekim konvencijonalnim objektom, odgojnim sretstvom, a često nekim „paradnim konjem" i nekim potrebnim luksusom. Ali najposlije, je li bilo moguće da ne bude tako?

U nas se i najnovije znanstvene i beletristične edicije strane (i francuske i talijanske i njemačke) vrlo mnogo kupuju, a još više čitaju. Naći ćete često ljudi, od kojih se za cijelo niste nadali, da poznaju svjetsku literatu i da prate i najnovije pojave možda i više, nego velik dio naših književnika srednje ruke. Nemojte planuti na tudjinštinu nego recite po duši: zar nebi ti ljudi radje čitali domaća djela te ruke — da ih ima? Zar bi bilo bolje, da ostanu bez onih literarnih užitaka, koje im ne može da dade domaća literatura? Zar da zatvorimo našoj inteligenciji izvore svjetske kulture, koju im ne možemo nadoknaditi, ili je bolje, da joj damo umjesto valjanih stranih djela domaćih ekscerpata i plahih pokušaja. Moramo jednom priznat i da će napokon svaki inteligentan čovjek moći lako uvidjeti inferiornost i maljušnost ogromne većine naših knjiga prema stranima, a mi ne smijemo ga zatvoriti u uzan krug ove naše nevoljne zemlje, u ove naše jadne i zadušljive prilike, ne smijemo da mu suzimo horizonat, kad mu ga već ne možemo da proširimo.

Naša literatura je bila osudjena, da se i hrani i kreće u zatvorenom krugu baš one naše inteligencije, kojoj nije pristupna strana knjiga. *Ali mi smo morali dobiti literaturu, koja će domaće prilike i naša domaća pitanja gledati očima europejca i riešavati ih sub specie općenitih svjetskih problema.*

Cirkulacija ideja zastala je. Trebalo je ipak da provjetrimo ovaj naš nečisti stan svježim zrakom iz vana, iz slobodnoga svijeta. Velike misli trebaju velikog terena i velike mase onih, koji se k njima priklanjaju, a pomanjkanje velikih misli u našem životu imamo tumačiti time, što se one i ne mogu da održe i razviju lih na našem malom tlu i za naše male prilike.

Ovo je stanje bilo loše iz više razloga: jedno, što nas ova izoliranost slabi, jer nemamo nigdje *jačeg oslona našem unutarnjem životu*, a time, bez jake moralne i idejne baze i zaledja postaju naši ljudi ili apatični ili beskarakterni kruhoborci, a drugo, što time odbijamo od njive narodnoga rada polagano sve one naše ljude, koji teže za nečim višjim i koji stoje na visini ili hoće da se popnu na visinu savremene europejske naobrazbe. Ako takovi ljudi i rade oni rade to tek iz „patriotske dužnosti“, koja im je neki teret te iziskuje „žrtava“, ali ne rade iz unutarnjeg zanosa iz unutarnje nužde. I to su korjeni našim mizerijama. Tu je uzrok našem diletantizmu i brzom klonuću pisaca, tu je uzrok slabom njihovom intenzitetu i — slabom odzivu u publici.

III. Novi pisci.

Jedina zahvalna publika bila je mladež. Ona — bila srednjoškolska ili visokoškolska (ona prva i više nego ova druga) —, čitala je i čitala je sve. Nije sve shvaćala, ali je nastojala da upije u sebe sve one brojne ideje i misli, što su porazbacane kojekuda po našim književnim listovima i radnjama naših boljih književnika. I ako je bolja literatura osamdesetih i početka devedesetih godina na ikoga djelovala, to je svakako djelovala na ovu najmladju čitaću publiku, kojoj uz bok stoji isto

tako brojna publika siromašnog ali idealnog gladnog učiteljstva. Na djacima i učiteljima je ostala naša publika!

I plodovi su se naskoro pokazali. Mladež je unijela novi život i u politiku i u literaturu i uopće u naše društvo.

Sredinom devedesetih godina stupa hrvatsko društvo, a i hrvatska literatura u novu fasu. U to doba javljaju se novi pisci, a onda i nove težnje, novi pokreti i nove trzavice, koje traju sad više, a sad manje čitavi slijedeći decenij.

Sredinom devedesetih godina možemo zabilježiti u samoj literaturi *preko sedamdeset novih imena*. Nekoja su se javila godinu, dvije prije, a nekoja kasnije, ali u razmaku od četiri do pet godina, za literaturu kao što je naša, sedamdeset novih imena pokazuje, da se pomalja nova generacija, koja sebi probija led i tura se kroz prorijedjele redove poznatih pisaca iz starije i srednje generacije. Pisci iz osamdesetih godina u to su doba, uz malo iznimaka, još aktivni, nekoji baš u naponu svoje snage. Ali broj ovih novajlija premašuje znatno broj novajlija koji se pojaviše u osamdesetim godinama.

I ovi mladji pisci hoće na svaki način da dodju do riječi. Vidi se to već po tome, što osnivaju svaki čas nove listove. Dok možemo nabrojiti od smrti Šenoine, pa do polovine devedesetih godina kojih *pet, šest* književnih listova, u ovom zadnjem decenju (od 1894 pa do 1904) možemo ih nabrojiti i preko *dvadeset*. Svi ti listovi nisu jednako trajnoga života, ali neprestano ponovno pokušavanje, ponovno osnivanje novih listova znači ne samu neku decentralizaciju, nego i žilavost.

Sve ovo daje odmah naslućivati, da su bile na vidiku trzavice i borbe. I u istinu osim desorganizacije literarnog centra, osim naplave novih imena i listova, ovaj decenij je karakterizovan žestokim sukobima, polemikama, te prevelikim teoretizovanjem, koje se često gubi u nadmudrivanju i u doskočicama.

Ovaj decenij je doba krize, doba vrućice literarne. Ali ono je i više od toga. Ovo doba je

decenij važnoga društvenoga kulturnoga i literarnoga preokreta, doba raznolikih preporodnih pokušaja u društvu, politici, kulturi i literaturi. Ono stoji pod znakom opće težnje, da budemo savremeni, da podjemo svojim vremenom u istom koraku naprijed. I za to nastaje sukob izmedju te napredne i konservativne težnje, sukob izmedju dvaju generacija, sukob izmedju dvaju, a i više, shvaćanja i metoda.

IV. Val reakcije.

Godine 1891. preuzima redakciju „Vienca" I. Pasarić, te ga uregjuje sve do g. 1896. Već od sredine osamdesetih godina, pa sve kroz cijelo to vrijeme „Vienac" je na visini svojoj, te je u istinu pravo zrcalo hrvatske knjige. Za Pasarićeve redakcije „Vienac" je slobodna tribuna hrvatskih književnika, pa za to njegova lektura i djeluje na mladež. Književnici pišu slobodno, a njihova djela su iskreni odraz njihovog i općeg raspoloženja. Kakovo je to raspoloženje i koji su mu uzroci nacrtao sam na kraju prvoga dijela ove radnje. Obilježeno je odvraćanjem od aktuelnoga i socijalnoga života, uvlačenjem u sebe i refleksivnošću.

Godine 1893. počima izlaziti „Prosvjeta". Pokreće ju F. Folnegović. Cilj listu je donjekle i politički, ili bolje reći: motivi osnutku su politički i stranački. U ono doba je „stranka prava" bila formalno na vrhuncu popularnosti. U njenom krilu se pojavilo i nekoliko pisaca, a počeli se javljati i nekoji pisci iz Herceg-Bosne. Folnegović, koji nije bio ekskluzivni političar, nije htio stranku organizovati samo poput vojske, nego joj htio dati i neko kulturno poprište. „Prosvjeta" je imala biti obiteljski list za šire slojeve patriotske publike, a ujedno stjecište novijih, više manje pravaških, pisaca. I Folgenović je u istinu zanimivo uredio prvi tečaj, a onda predao list Scholzu i Fleischeru. Ali ipak upada u oči razlika izmedju „Prosvjete" i starijih pravaških listova „Hrv. Vile" i „Balkana". Vidi se, da je duh konservativizma ušao u redove stranke. Umjesto realizma idealizam, umjesto analize socijalne dolazi didaktika i šablona, te romantički historizam. Reakcija počima sve više da dominira. Scholz postaje sve više nakladnik crkvenih, i vjersko-pobožnih knjiga, a „Prosvjeta" sve izrazitijim zastupnikom idealističkog pravca. Fleischera napokon zamijeni izraziti zastupnik kršćansko-idealnog pravca dr. V. Deželić.

Takovu evoluciju je prošla i čitava stranka prava. Najprije se kušale koalicije sa „obzorašima", onda se dogodio rascijep, a napokon je postala t. sv. „domovinaška frakcija" pretstavnicom političkih, socijalnih i kulturnih reakcijonarnih težnja.

„Obzoraši", oslabljeni čuvari tradicija, ilirizma i sedamdesetih godina, potomci „narodno-liberalne stranke", potražiše napokon pomoći u što užem savezu sa svećenstvom, te je napokon i „Vienac", nakon dvogodišnjih kolebanja pod redakcijom B. Inhofa, iza 1898. postao bojovnikom tradicijonalizma i reakcije, a uz njega je u širim slojevima vršio istu misiju „Obzor".

Godine 1897. počeo je dr. Tresić u Spljetu izdavati „Novi Viek". I ako ne sasma, ali i on je stajao pod zastavom reakcije. Okupio je nekadašnje veriste i stecchettijance iz osamdesetih godina, te njihove epigone i drugove, ali se stari stecchettijanizam već bio rasplinuo u suhom idealizmu, a „Novi Viek" je podigao zastavu pseudo klasicističke poezije.

Reakcija je stupala polaganim, ali sigurnim koracima naprijed i u raznim formama se razlijevala po našim kulturnim, kao što i političkim i socijalnim njivama.

Ova reakcijonarna struja, isprva gotovo neopažena blijeda i neizrazita, a kasnije sve više i više intensivna, jača i agresivnija dvojakoga je izvora. Ponajprije mora nam biti jasno, da joj je bilo u našem društveno-političkom životu pripravljeno tlo općom desorganizacijom i apatijom. Uslijed političke rastrovanosti i raznih nedaća povukoše se mnogi valjani elementi. A bili su to većinom elementi slobodoumni i napredniji. Našim oporbenim strankama ostalo je vjerno naročito pokrajinsko svećenstvo, nešto iz tradicije, a nešto

iz straha, da „liberalistička“ Khuenova većina ne provede interkonfesijonalne zakone i civilni brak. Ova bojazan i ovaj fakat, da je oporba još jedino u svećenstvu imala valjane i radine pristaše povukle su oporbu, osobito nakon izbora od 1897, posve u reakcijonarne vode. U Dalmaciji pako je svećenstvo bilo glavni faktor u pravaškoj stranci, pošto je narodna stranka bila prononsirano liberalna. Porastom pravaštva porasao je indirekno i upliv reakcije. Ali taj se nije sve do najnovijega doba toliko osjetio, jer je apsorbirala sav interes. Prodanova „Katolička Dalmacija“, a u literaturi naročito njegova „Hrvatska“ bili su zastupnici reakcije u Dalmaciji.

Ovo je bilo ipak tek pripravljanje tla. Stroga kulturna i kritički motivirana ideologija reakcije došla je izvana.

Već koncem osamdesetih, a osobito pak početkom i sredinom devedesetih godina digla se je u zapadnoj Europi, naročito medju romanskim narodima reakcija proti pozitivizmu i materijalizmu u znanosti, proti realizmu i naturalizmu u književnosti, a senzualizmu u umjetnosti. Javio se pokret idealističan u knjizi, a spiritualističan u filozofiji. Konstatovali su ga mnogi, a propagovao ga je sa svom snagom uvjerenja i sa svojim auktoritetom francuski kritičar Brunetière, te ga izravno ili neizravno navraćao na preporod katoličke misli. A nekako istodobno se počeše javljati i razni pokušaji restauracije latinskih naroda, misli o slozi i preporodu latinske rase i o uskrsnuću latinskoga genija.

Val reakcije proti pozitivizmu i naturalizmu zahvatio je sva polja i sve slojeve — bio je u neku ruku općenit za cijelu zapadnu Europu. Bio je dakle u nekom smislu i moderan. Brunetière ga je jedva dočekao i njegovu nuždu i trajnost naročito istaknuo. Senzaciju je pako pobudio sa svojom tvrdnjom o bankerotu moderne znanosti. Sve ovo su bili momenti prikladni da djeluju i kod nas, pa su djelovali. Predočimo li sebi življe situaciju i raspoloženje duhova, moći ćemo dosta sigurno označiti i uzroke tome.

V. Pogodno raspoloženje duhova.

Da nije u Europi bio duh liberalizma, pozitivizma i naturalizma u dekadenci, nego da je bio u naponu svoje snage, ne bi kod nas onako neopazice, a ipak u velikoj mjeri ekstenzivno i intenzivno uznapredovala reakcija. Istina je, da se u našoj literaturi do sada opažao prama Europi neki anakronizam, da smo bili romantici za vrijeme naturalizma i materijalizma, istina je, da smo u literaturi dobili realizam istom onda, kada je drugdje počeo već padati. Ali sve dotle, dok je pisac bio prama publici u odnošaju profesora prama djaku, sve dotle je odlučivao pedagoški momenat. Ali čim su realiste zauzeli položaj slobodnih sveučilišnih profesora, počeo je više odlučivati momenat literarni i kulturni, momenat europski. I u istinu je sredinom devedesetih godina i naša publika i naša literatura imala slobodne ruke.

Naši realiste su bili shvatili prirodu, a po tom u opće i svaku realnost, kao nešto slijepo i grubo (pod dojmom Schoppenhauerove filozofije), nešto što je izvan nas, nešto što je heterogeno našoj duši. Ovo je bio usudan momenat, na tome se je razbio naš literarni realizam. Jer se filosofski realizam ne svadja na to samo da promatramo prirodu oko sebe kao objekat, nego i sebe u njoj kao njezin dio. A izmedju dijela i cjeline ne može biti heterogenosti.

Rastaviv sebe i uopće dušu od prirode, naši su pisci počeli osjećati težinu realnosti u opće, a naše društvene mizerije napose, pa za to i vidimo u njih u mjesto aktiviteta i bojovnosti pesimizam, melanholiju i sentimentalitet. Mi vidimo, kako već g. 1891. Kranjčević pjeva: „Ah sve je sanja pusta“, kako priča priču o pameti i sreći, koje se obično ne sastaju, kako pjeva „Smrti“, kako piše crticu „Vanitas vanitatum“. Leskovar se trapi „Mišlju na vječnost“. Godine 1892. Gjalski piše „Angjeo“ i „Svetu noć“, Kranjčević „Ditiramb“ i „Iza spuštenijeh trepavica“, pjesme pune gorčine. G. 1893. pjeva Tresić „Na klisuri samoće“, a Gjalski piše

spiritistički „Notturno“. God. 1894. piše Leskovar „Poslije nesreće“. U svim tim radnjama i u mnogim drugim vidimo već dosta jasno očite zarotke etičkog spiritualizma, nezadovoljstva i nepovjerenja prama znanosti (Gjalski je to nezadovoljstvo izrazio još u „Berislaviću“, a kasnije osobito žestoko u „Na rodjenoj grudi“). Upravo je postalo modom zabacivati znanost i padati u beznadje ili fatalizam. Na ovaj se je način stvorila vrlo povoljna dispozicija za kasniju reakciju.

Ali ovo je bio tek jedan i ako vrlo važan momenat. A bilo ih je jošte. Držim, da je vrlo odlučno utjecao i romanizmu skloni duh u Dalmaciji. Fakat jeste, da je ogromna većina propagatora „preporoda idealizma“ bila iz Dalmacije. M. Sabić, Jakša Čedomil, A. Petravić, Stj. Ilijić, Tresić-Pavičić, D. Politeo, Ch. Šegvić, to su sami južnjaci, prodahnuti romanskim duhom. A oni su ujedno i glavni popularizatori Brunetierovih ideja. Misao o restauraciji romanizma, spojena sa idealizmom — eto ta je lako predobila ove dalmatinske kulturne romanofile. Pa su i tradicija i odgoj učinili svoje.

Naš odgoj po svim školama je skroz na skroz humanističan. Politički je odgoj bio idealističan, a vladajuća politička struja ga je još i potencirala. Za pravu znanost nijesmo ni znali. Akademija je uz filologiju i historijografiju njegovala tek fragmentarno prirodne znanosti. Prirodnim znanostima se bavio svećenik Torbar, sve u svrhu, da dokaže njima ekzistenciju Boga i teološki princip (princip svrhovitosti i providnosti); psihologijom se bavio svećenik Bauer u svrhu, da pobija modernu fizijološku psihologiju Wundtovu, estetikom se je bavio Marković i to formalnom njenom stranom, a u filozofiji se je oduševljeno divio Leibnicu, kao kasnije i Tresić. Osim nekojih specijalista vedrio i oblačio je u prirodoslovlju Sp. Brusina, koji je izdavao zgoljne tabele, skupocijene a bez značenja. Prije nego se u nas i pisalo što o Darvinizmu, izdao je (još u sedamdesetim godinama) jedan seoski svećenik knjigu proti darvinizmu. Prije nego se išto informativnoga izdalo o socijalizmu, pisale se knjige proti njemu. „Matica Hrvatska“ je izdavala crtice iz prirodopisa po načinu Brehmovih monografija, a da nije dugo i dugo izdala ni retka o osnovu organizama — o stanici. Filozofija se na universi predaje vrlo šablonski i sa eklektičkom tendencijom, koja smjera na idealizam i spiritualizam. Pedagozi se njome bave jedino sa pedagoškoga gledišta. Za popularizaciju teorija i hipoteza znanstvenih se nije nitko brinuo, djela teoretska iz ove struke nije nitko preveo. Ni najkraćega pregleda filozofije nemamo izdanoga u knjizi. Uza sav tobožnji naturalizam osamdesetih godina nemamo do danas prevedenoga ni jednog jedincatog naturalističnog romana Zole i Flauberta (osim „Sna“, koji je više romantička bajka nego roman).

Na ovaj način nije publika ni mogla imati pravoga pojma o znanosti, njenim tendencijama i teorijama. Za nju, a i za većinu pisaca, ona je bila nešto dosadno, nešto prozaično, nešto cjepidlačarsko. Pa je baš dobro došla fraza o bankerotu znanosti, a isto tako se lako mogao da utvrdi i proširi duh protuznanstven, protupozitivističan.

Uz ovo je nadošao i tolstojizam. Ruski roman je bio u nas vrlo popularan, a s njim se je i popularitet Tolstojev isto tako sve više širio. A baš u to doba bacao je asketa iz Jasne Poljane svoje strijele proti modernoj civilizaciji, proti samoj težnji za znanošću, proti radu, jednom riječi proti svim djelatnim instinktima čovječanstva. To se sve u nas čitalo, a koješta je od toga duha i ostalo. Napokon je i naša mladež, čitajući europske knjige i listove, čula svaki dan govoriti o bankerotu znanosti i naturalizma, o modernom dekadentstvu, o simbolizmu i o sličnome. I to je stvaralo povoljnu dispoziciju za spiritualističku reakciju. A povrh svega toga je nekako baš u to doba počeo da se i u nas jače širi spiritizam. Godine 1895. i 96. vodile se polemike oko spiritizma. Dr. Gaj je vodio onda i kasnije propagandu za spiritizam. „Kat. List“ priznavao fakta i pripovijedao o novim čudesima duhova — svadjajući dakako sve na djelovanje vragova i demona. Ali u ono

se je doba mnogo čitalo i raspravljalo o tim pitanjima. Du Preela u Reklamovoj biblioteci je gotovo svatko čitao, a čitalo se je i o pokusima Crookesa, Lombrosa i drugih. Katehete su po srednjim školama predavali o spiritizmu, pa se i najširiji kugovi mladeži interesovali za ove supranormalne fenomene i za tu novu fenomenologiju, koja se oštro borila proti „službenoj pozitivističnoj znanosti".

Znanost i pozitivizam bili su na svim linijama i sa sviju strana difamirani još prije nego su se u nas i pojavili. Napredni duh u vanjskome svijetu je bio dosta usko vezan sa liberalizmom. Ali liberalizam je kod nas iz razumljivih političko-narodnih razloga bio do kraja omražen. Liberalizam je k nama dolazio u dodir u formi vladajućih protuslavenskih bečkih i peštanskih stranaka i vlada, koje su nas tražile i prezirale. On je dolazio do nas kao gospodarski sustav, koji nam je razorio zadruge i uveo centralizaciju za Mažuranićeve ere. On nam je dolazio u formi Khuenovštine, te je bila patriotska dužnost ustajati proti liberalnijim sveučilišnim naučavanjima raznih Spevca i Egersdorfera — jer su oni bili uz to i narodni odrodi i pomagači tudjinstva. Uz to se brzo sa reakcijonarne strane svezao pojam liberalizma, a uz ovaj i pojam slobodne znanosti sa framazonstvom.

Sredinom devedesetih godina se u nas pokrenulo i pitanje o framazonstvu. Izašla je bila naime mala brošura pod naslovom „Bi li išli u framazone?", gdje se ta institucija preporučivala kao humanitarna. Razvila se polemika. Sudjelovali su uz ine „Katolički List" i dr. Brešćenski. Pitanje framazonstva bilo se dapače uvuklo i u strančarske polemike, te se kod razdora u stranci prava predbacivalo Folnegoviću, da je framazon, sjećajući se nekih mjesta u njegovim satiričkim brošurama iz sedamdesetih i osamdesetih godina („Zanovetanja"). On je to poricao, ali vidi se već iz toga, da je to pitanje bilo na dnevnom redu. Dakako da se odmah promatralo sa narodnoga gledišta — ta liberalci i framazoni naši su narodni dušmani. Senzacijonalna otkrića Leona

Taksilla o framazonstvu i kultu djavola takodjer su kod publike učinila svoj dio. Napokon je u sredini golih godina bio i poznati katolički kongres u Tridentu o tom pitanju.

Djelovale su na opće raspoloženje i enciklike Lava XIII. prijazne Slavenima. Djelovao je i naš tradicijonalni duh. A držim, da je djelovalo i starčevićanstvo, barem u toliko, u koliko je Starčević duboko prezirao osobito njemačku učenost, te isticao prama pozitivizmu i indukciji ideologiju i dedukciju. On se je izrugavao njemačkoj znanosti, ali ta znanost je bila zastupnica eksperimentalne, induktivne metode. On je pisao, da ne treba ići proučavati fakta, nego je dosta sjediti u svojoj sobi, poznati „naravu stvari", te logično misliti i rezultat će biti bolji, nego da ideš na „licu mjesta" kupiti podatke. Ovo je bila skroz protuznanstvena, neegzatna metoda. A starčevićanstvo je sredinom devedesetih godina zahvatilo najšire slojeve i ostavilo traga u mišljenju ili bolje reći u predispoziciji duhova.

Ako sve to uvažimo, nije čudo — ponavljam to — ako se je i u nas počelo sa Brunetierom zanositi za „preporod idealizma". Ali ako nije čudo — nenaravno je, a nenaravno je za to, jer eto doživjesmo reakciju i to sustavnu i dosta duboku reakciju, a da nismo imali akcije. Oborili smo se proti pozitivizmu, znanosti, liberalizmu, naturalizmu i t. d., a da svega toga nijesmo imali. Čitavi ovaj val reakcije išao je time, da nadoveže na sedamnaesti vijek, na vijek Boussetta, Corneila, Racina i t. d., a preskočili smo čitavi osamnaesti i devetnaesti vijek. O enciklopedistima nijesmo ni čuli; o Voltaireu je u sedamdesetim godinama preveo S. Grlović u svom „Svjetozoru" samo spomengovor V. Huga, a to i onda tek god. 1898. u „Nov. Vjeku" izašlo Matoševo „Pismo iz Ferney-a" jedina su dva članka o tom čovjeku, koji bilježi — bez obzira na smjer — jednu etapu u razvoju ljudskoga duha.

Isto tako nas se nije ni čitavi skoro devetnaesti vijek dotaknuo. God. 1869. u „Viencu" izašlo je nekoliko ekscerpata iz Buckleove „Po-

vjesti civilizacije u Engleskoj", ali dakako ne iz onih dijelova, u kojima dokazuje, da je propast Španjolske i Škotske prouzrokovao duh reakcije i teologije, ne onih, u kojima dokazuje kako samo duh indukcije podiže narode, a kako je n. pr. Francuskoj baš u onom sedamnaestom vijeku škodio duh tutorstva nad znanošću i umjetnošću. God. 1870. i 71. pod redakcijom F. Markovića donio je „Vienac" od istoga pisca opet nekoliko ekscerpata, ali na čitaoca je taj izbor morao učiniti dojam, da je Buckle — idealista! God. 1882. je pod Folnegovićem donio „Vienac" prikaz Darvinove nauke i onda smo gotovi. Na ovo se svadja cijela popularizacija djelatnosti Europe kroz cijela dva vijeka, o kojima može misliti svatko što mu drago, ali mora priznati, da su bila prevažna po razvoj ljudske misli. I onda, kada teškom hranom zasićen europski želudac pod konac prošloga vijeka traži za desert lagane hrane idealizma i spiritualizma, naš hrvatski, kroz vijekove gladan želudac prima brže bolje u svoju prazninu ovaj desert. Pričinja se to baš tako, kao kada je neki siromašni djak, gladan već dva dana, gotovo smrznut, dolazio u neku obitelj u pohode — iza objeda, da ga ponude — pečenim kestenima ili uštipcima i tako je tažio svoj glad.

VI. Dva tipa reakcije.

Kada je Brunetiere govorio o preporodu idealizma, onda je on upozoravao ne samo na onaj idealizam, kao što ga mi obično shvaćamo, na idealizam kršćanski, kao što ga je navješćivao u nas teoretski D. Politeo, a čiji je izraziti raprezentant u poeziji V. Deželić, nije shvaćao idealizam isključivo u formi jednoga Boussetta ili njemu sličnih, ili u formi Corneila i Racina, nego je upozoravao n. pr. i na pojave simbolizma i dekadentizma u Francuskoj te okultizma, dapače je ustvrdio i to, da je simptom idealističke reakcije i kult Wagnerove glazbe. Glazba da je najsensualističnija umjetnost, a Wagner da je iz glazbe

učinio što moguće čišću intelektualnu, nesensualnu umjetnost. Brunetiere je jednom riječi vidio u svim pokušajima odvraćenja od dotadanjega pozitivizma i naturalizma, u svakom nezadovoljstvu sa dotadanjom strujom, u svakom traženju nečega, što je više od pukih fakata, nečega, što je iza materije — u svem tom je on vidio idealističku tendenciju vremena. Je li bilo opravdano sve ove prerazne pojave reakcije smatrati idealizmom — drugo je pitanje. Ali fakat jeste, da je nezadovoljstvo bilo općenito. Nekoji su u razrovanosti svojoj tražili balsama i mira u krilu pozitivne vjere, a drugi su letili za novim i starim šimerama. Literarni naturalizam je u Italiji bio sa radovima Verge, mladoga D' Annunzia i Stecchettia istom počeo u osamdesetim godinama, a isto tako i u Njemačkoj sa Sudermannom, Hauptmannom i drugima — a mi već u početku devedesetih godina vidimo u Italiji pokušaje restauracije romanskog kulta forme, romanskog idealizma. U Njemačkoj istodobno, kada je dramatski naturalizam (ili kako su tamo govorili „konsekventni realizam") počeo postajati popularnim — javlja se bečlija H. Bahr, te 1891. već počima izdavati seriju knjiga pod naslovom „Zur überwindung des Naturalismus" („Prevladanje naturalizma"), te navještati novu umjetničku struju, koja se prozove „Modernom" („Die Moderne"). Naskoro eto i u slikarstvu (u Beču i Monakovu) pokreta, koji se prozove „secesijonističkim", a Bahr mu dade devizu sa sentencijom „Dajmo svakom vremenu njemu odgovarajuću umjetnost". („Der Zeit ihre Kunst"). Akoprem je „secesija" istupila pod devizom: ne treba nikakovih odredjenih umjetničkih škola, neka svatko radi slobodno u duhu svoga vremena — ipak je secesija već za par godina postala pravom pravcatom školom, dapače i manirom, a naskoro i općom modom. Ona je jednom riječi postala štilom, koji je obuhvatio sve grane likovne umjetnosti, umjetni obrt, graditeljstvo, a dapače i pomodnu nošnju.

U plastici i slikarstvu je isto tako počeo prevladavati stil, arhitektoničnost, ornamentalnost

i dekorativnost nad realizmom, u čemu je naime na osebujni i ukusni način dotjerao ovaj smjer do savršenstva češki slikar A. Mucha.

Ali akoprem je sve postalo proturealistično i stilizovano, akoprem bi se moglo reći, da je sve to bilo poput Wagnerovog smjera u glazbi, nesensualno — ipak je zanimivo čuti, kako se ovaj novi stil opravdavao. Opravdavao se je time, da naše moderno doba nema umjetnosti, koja bi bila potpuni izraz modernoga života, da naša dosadanja umjetnost nije organički iz savremenoga života, nego da je nenaravni epigon stare umjetnosti klasičke i rennaisance. A ovim mladim reformatorima je lebdilo pred očima ono jedinstvo umjetnosti i života, ona harmonija svikolikih grana ljudske djelatnosti, kao što se je očitovala n. pr. u gotici. U doba gotike sve ovladava jedan jedinstveni stil, od načina života, uredjenja društva, politike, crkve, vjere, sujevjerja, pa do filozofije, literature, znanosti, graditeljstva, slikarstva, ornamentike, pisma, pokućstva, nošnje i t. d. I u doba baroka vlada ovakovo jedinstvo stila, pa i u rennaisanci i u roccoco-u. A za što da baš ovaj tako osebujni XIX. vijek miješa nenaravno s nerazumijevanjem, u neskladu i epigonski sve same stare slogove? Treba mu dakle dati jedinstveni slog, koji odgovara duhu vremena. I secesija je učinila ovako jedinstven stil.

Drugo je pitanje, da li ovaj i ovakov stil odgovara baš našem vremenu. To pitanje neću ovdje da raspravim. Glavno mi je to, da upozorim na stanovište shvaćanja toga vijeka, iz kojega je pošla secesija. H. Bahr, teoretik te struje, definirao je naše doba kao doba nervoze. U drugim je vremenima vladala mašta, vladala je sjetilnost, vladao um, ali danas vladaju živci. A baš napredak znanosti, baš pozitivizam i naturalizam su barem neizravno tu vladu još i učvrstili. Naše doba stoji pod znakom — analize. Cijepanje, raščinjanje, istraživanje — eto to obilježuje devetnaesti vijek. I ta težnja za analizom je tako jaka, da prevladava pokušaje preudanjene sinteze, kako su ju htjeli podati nekoji pozitiviste iz sre-

dine vijeka. Oni su mislili, da se već može iz dotadanjih opažanja rastaviti pouzdani i općeniti sustav znanstvenih istina. Ali pokušaji su ti neodrživi. Nisu zadovoljili duha, jer su zanemarili dušu. I samo u tome stoji bankerot pozitivizma. Čovječanstvo vidi, da treba još mnogo istražiti, a osobito na psihološkom području. Za to je i opet nastala reakcija analitičnosti.

Stariji su pozitiviste naprosto zanijekali nekoje pojave duševne, koji im nijesu išli u račun. Ali i ti pojavi sada hoće da ih se uvaži. Oni se bune. I eto tako nastaje struja, koja se više obazire na psihične pojave, te ih svakojako analizira. Ali ova težnja nikako još ne znači, da čitava ta reakcija znači preporod vulgarnoga idealizma. Ova težnja doduše poprima u literaturi i umjetnosti neku romantičku formu, jer sve što je razvezano, sve što je buntovno a neodredjeno, sve što je u većoj mjeri nenormalno i subjektivno — to je u najširem smislu riječi romantično. I možda bi prama tome bilo bolje reći, da je eto nastao preporod psihizma, preporod subjektivizma, koji je reagirao proti pretjeranom objektivizmu, nego reći, da je to preporod idealizma. Definirao Brunetiere kako mu drago svoj pojam idealizma, sama ta riječ će uvijek pobuditi kod publike pojam idealizma, kako smo ga vikli izvoditi iz djela uznosnih, plemenitih, vedrih, više manje didaktičkih i skladnih. Idealizam označuje stanovitu vrst spiritualističke, skladne sinteze, izrazuje i nešto uzorno, nešto pozitivno.

Ali moderna reakcija ne može suglasiti na svim linijama sa ovakovim pojmom. Istina je, da se javio u ono doba u zapadnoj Europi ovakav idealizam. Istina je, da je za njega mogao naći Brunetiere mnogo primjera i u društvu i u obraćanju pojednih pisaca vjeri (n. pr. Bourget, Huismans i t. d.), da ga je mogao naći i u politici i druguda — ali opet premnogo, gotovo većina, pojava osobito sjeverne literature i kulture pokazuju, da je u Europi bila doduše jaka reakcija proti pozitivizmu i naturalizmu, ali ne u idealističkom smislu. Ova reakcija nije uznosila duhove,

nego ih razrovala, a kad ih zanosila, onda to nije bio pojav egzaltacije, nego upravo bolesnog opijanja, pojav duševnog alkoholizma. Ova reakcija nije bila puna plemenitih pobuda, a još manje skladnih, vedrih i didaktičnih, nego je kipjela psihopatičnim pojavima, neskladom, tmurnošću i svim prije nego didaktičnošću u bilo kojem smjeru. O sintezi ni govora — ali za to o pretjeranoj analizi. Nikakav uzor, nikakova pozitivnost, sami dokumenti, sama negativnost. Pročitajmo n. pr. Strindbergov „Inferno“. Pun je mistike, slutnja, očaja i t. d. Ali tu ne ćemo naći idealizma u nikojem smislu. Pročitajmo djela Przybiszewsskoga. Sama razrovanost, samo uništenje, sama duševna prenapetost i bolest. Pa uzmimo napokon djela onoga, koji se je obratio crkvi — Huismansa i vidjeti ćemo, da je i on pošao u samostan poput Strindberga liječiti razrovane *nerve*, težeći za novim senzacijama, za mirisom tamjana i sjenama stare katedrale. Pa kada nam onda Bahr obilježuje čitavu ovu reakciju oznakom „romantika nerva“, onda mu moramo barem za sjevernju formu te reakcije dati pravo. To je u istinu „romantika nerva“ a ne „preporod idealizma“. I kada Bahr već u prvoj svojoj knjizi dokazuje, da pravi, a osobito moderni umjetnik ne može biti onaj, koji nema do kraja osjetljive i protančane živce; kada tvrdi, da umjetnik mora takove živce imati baš za to, jer se on odlikuje od ostalih ljudi po tom, što prima u sebe više utisaka; pa kada nekoliko godina kasnije definira umjetnost kao ispražnjenje suviška tih utisaka i dojmova — bi li onda Brunetiere pristao uz ovakovu definiciju — koja odgovara posvema duhu sjevernjačke reakcije — i bi li ju nazvao idealističkim shvaćanjem umjetnosti? Ako navedem, da Bahr kaže za stvaranje umjetnika, da je ono slično otresanju psa, kad izadje iz vode, jer da se tako i umjetnik odterećuje od suviška nakupljenih dojmova i po ovima izazvanih osjećaja, a Brunetiere da shvaća umjetnost više sa formalne strane, te ju sudi po idealu, za čijim ostvarenjem umjetnik teži — onda će nam biti jasna i razlika

izmedju sjeverne i jugozapadne, izmedju germanske i romanske reakcije, izmedju preporoda subjektivnosti i preporoda idealizma, izmedju idealizma i „romantike nerva“. Ta će razlika izbiti još očitije, ako uvažimo, da su na sjeveru u isto doba dominirali i djelovali, te čitavu „modernu“ baš karakterizovali skandinavski brojni individualiste, da je Ibsen potamnjivao idealistu Björnsona, da je bio živ dojam okorjelog liberalca i „slobodnog mislitelja“ Brandesa, da je antimoralista, stvaratelj „Nadčovjeka“, protivnik Wagnera, Nietzsche, bio u znatnoj mjeri otac „moderne“, da je ta moderna donijela koji put više prinosa psihijatriji nego literaturi, da je i Wundtova „psihologija bez duše“ ili psihofizička škola odgojila mnoge i mnoge od modernih. Sjeverna reakcija i ako je bila psihična, bila je do kraja analitična; spolni problem i u opće sensualizam igrali su u njoj veliku ulogu. Bila je prije skeptična nego li dogmatična, daleko više se obazirala na sadržaj nego li na formalno savršenstvo, bila je više destruktivna nego li kostruktivna. A što je nada sve značajno, nije bila po svojoj naravi deduktivna. Nije bila naperena proti znanstvenom duhu i mišljenju, nego je dapače bila odraz nove faze, u koju je znanost stupila.

Znanost je, kao što se danas vidi i uvidja, u ono doba pristupila sustavno reviziji dotadanjih preuranjenih generalizacija. Ne samo da su razni učenjaci koregirali krive aplikacije darvinizma, pa i nekoje njegove teorije modificirali i popunjavali, nego se je mnogo poradilo na psihologiji eksperimentalnoj, a ja bi ustvrdio, da je velik dio „modernističke“ literature (u užem smislu uzete) nosio na sebi biljege neke ruke psihološke autoeksperimentacije. U socijologiji su se rušili svi nacijonalistični i idealistični pojmovi o naravi ljudskoga društva, te su nauke o uplivima sugestije socijalne, o rasama i sličnome označivale neko udubljivanje u društvene probleme. Determinovanost ljudskih čina se utvrdjivala — pa eto i u literaturi i umjetnosti vidimo težnju, da se naglase i prouče oni elementarni porivi i nagoni, koji dje-

luju ispod sfere svijesti i ljudske volje, koju tobož ravna intelekat. Dapače čitava ova literatura i umjetnost je uza sav anarhizam i individualizam deterministička, te se najradje bavi fatalnim besvjesnim porivima duše. U ono doba se odkrivaju nove zrake, koje su pune tajinstvenosti i otkrivaju da postoje do sada nepoznata uzajamna djelovanja ne samo u izvanjskom, nego i u duševnom svijetu. A ta djelovanja — u formi raznih opazivih i neopazivih sugestija i utjecaja, takodjer su predmetom literature i umjetnosti. Sve ovo neprotumačeno, ali za to snažno djelovanje u ono se doba označuje kao neka sila duše, pa se mnogo govori o duši, ali neka nas to ne zavede, da bi pomislili, e su „moderni" shvatili dušu u starom spiritualističkom smislu ili u smislu dualizma izmedju materije i duha. Monizam je prodro i u literaturu. Slikarstvo a i knjige udešuju svoju tehniku tako, da djeluju subjektivno. Na skladni estetički dojam se manje pazi, ali za to se pazi na oči, na opće raspoloženje, na sugestiju na sve ono, što ne daje toliko iluziju sklada, iluziju estetske ljepote, nego u daleko većoj mjeri uzbudjuje one podsvijesne emocije u čovjeku. A sve ovo dokazuje, da literatura ne ide proti znanosti, nego je odraz njezine evolucije, novih revizijonističkih pokušaja. Ona dapače suradjuje kod te revizije, pružajući znanosti bezbroj dokumenata ne toliko vanjskog, koliko unutarnjeg života. Ova reakcija nije drugo nego nastavak naturalizma, ali kako reče jedan sjeverni pisac — tu je naturalistička metoda okrenuta unutar, aplicirana na dušu!

Drukčije je pako kod romanskoga „preporoda idealizma". Tamo n. pr. Bourget piše svoga „Djaka" u kome se obara na znanost, jer ne udovoljava moralnim potrebama čovječjega duha. Tamo se javlja Maeterlinck, koji kuša da unese neku moralnu mistiku i preporodi asketičku etiku*). Tamo se javlja Fogazzaro, koji propovjeda pravi preporod starog idealizma. Tamo i u politici vlada idealizam. Tamo su u vrieme, kad je pisao Brunetiere, širili svoj upliv crkveni redovi kroz škole i propovjedi. U Francuskoj je onda i kritičar kao što je Faguet proučavao literaturu obzirom na etičke ideje pisaca. Isti je kritičar pisao djelo o „idejama — silama", te dokazivao aktivnu moć ideje. Brunetiere je pako izrično uskliknuo: „Sada je vrieme da budemo idealiste i da na sve načine i u svim pravcima suzbijemo sve ono, što je naturalizma u našoj krvi". U Francuskoj su učenjaci kao što Darmesteter, koga uzima Brunetiere za primjer, govorili: „Nauka se poklanja prirodi, da se za tim pretvori u ništa. Osjećajući nemoć i slabost cijele svoje nauke, naučenjak se šuteći tuče u prsa".

* Neka nas ne zavedu njegove tobož moderne nastranosti. Da on ne zagovara ništa drugo nego obnovu starih ideala, pokazao sam u „Životu" Knj. II. sv.

Odakle to? Odatle, što Romani, a u ovo doba, osobito Francuzi, odviše miješaju pojam znanosti sa etičkim potrebama. Bit će tome uzrok i u tom, što je možda i znanost presegnula preko svoje moći, ali od toga, pa do tvrdnje, da je ciela njena nauka nemoćna, još je dalek put. U romanskih naroda se osjetio možda za to jače sukob izmedju znanosti i vjere, jer su oni katolici.

Kod romanskih naroda radi katoličkog dogmatizma i auktoritatizma jači je sukob izmedju nauke i vjere, nego kod protestanskih, više racionalističkih naroda. Brunetiere n. p. traži za čovječji duh neku „izvjesnost". Bez nje da nema mira, a bez mira ni sreće ni zadovoljstva. Ali on dieli tu izvjesnost u „naučnu", koju znanost podaje, i u „nadahnutu" (vjersku), te nadodaje „znanost i vjera ima svaka svoje posebno kraljevstvo, a mi možemo da budemo podanici jedne ili druge ili obaju!" Neću ispitivati, jeli to moguće ili nije, ali fakat jeste, da je baš taj „preporod idealizma" nastao od težnje, da čovjek dobije neku „izvjesnost". A pošto se opazilo, da dosadanja „naučna" i „nadahnuta" ne harmoniraju, nego se pobijaju, da „naučna" se mijenja, modificira, proširuje, jednom riječi da je podvržena napretku i evoluciji — dakle da nije stalna, zabacilo se ovu, da se potraži mir u prvoj. Dakako, da je onda trebalo odreći se skepse i duha analize — ali učinilo se

je to rado — radi bilo kakove izvjesnosti, učinilo se je tim radje, jer se time spasila i — tradicija. A ovo je vrlo važno. Romani žive u tradiciji daleko više nego Germani. U tradiciji vide svoju veličinu i njoj se utječu. Oni kušaju da ju obnove tim više što vide kako ih drugi istiskuju iz piedestala prvenstva. A oni su uz to uvijek voljni tražiti svoj spas u formi i biti bilo u kojem smislu pod nekom vlašću, biti ovladani nečim, najpače idejom. Individualiste nisu — i eto za to je tamo reakcija udarila „idealizmom", dočim kod Germana i u opće na sjeveru nije.

Romanska reakcija napušta znanstvenu analizu, ona želi bilo kakovu „izvjesnost", da joj se poda — pa bila sebi svijesna i toga, da se ta izvjesnost temelji na pukom auktoritetu i tradiciji. Sjevernjak pako istražuje i pita i ne stara se za svoj mir i neku stalnu „izvjesnost" nego za potragu istine. On gleda naprijed, pa uživa i u razrivenosti i u nemiru i u očaju, dočim Roman gleda natrag, te želi mir, sklad, pa makar i formalan, on želi mir i pokoj duše. Roman teži za plastikom, a German za intenzitetom. Prvi treba auktoriteta, drugi slobode, prvi je dogmatičan, drugi analitičan. Za to je reakcija romanska više idealistična, dočim je reakcija germanska više psihična, kod prvih se javlja kao „preporod idealizma", kod drugih kao „romantika nerva", prva je više katolička, druga je protestantska. Prva je proti znanosti, a druga ide uz nju. Prva gleda u prošlost, a druga je prelaz u budućnost.

VII. Na putu k savremenosti.

Od sredine devedesetih godina se u nas javljaju oba tipa ove europske reakcije, tip „idealističkoga preporoda", koga zastupaju t. zv. „stari" ili „tradicijonaliste" i tip „romantike nerva", koga zastupuju „mladi" ili „moderniste". A potrebno je bilo naglasiti razliku izmedju romanskog i germanskog tipa reakcije, jer su prvi propagavali s najviše spreme i najmirnije baš pisci iz Dalmacije, stojeći pod dojmom romanske kulture, a onaj drugi

tip su propagavali mladji ljudi iz Banovine. stojeći pod dojmom germanske kulture. Centrum prvoga je bio Pariz, a (za nas barem) centrum drugoga Beč. Moderna t. j. savremena bila su obadva tipa, a prave zastupnike prvoga ne možemo baš okrstiti „starima". I kada bi se naša literatura bila normalno razvijala, bio bi sukob izmedju oba ova tipa urodio vrlo dobrim i obilnim plodom. Bilo kako bilo, mi smo bili počeli da pristupamo k stolu europske savremene kulture. I ako smo došli tek na poslastice — ipak smo došli. Bili smo počeli dostizavati ostale. Išli smo sa valom a ne proti njemu. Ali u nas nije moglo proći bez zbrke pojmova i bez krize, koja je svršila sa momentanom literarno-umjetničkom pustoši. Istina je, da kao što naš kulturni život nije pružao naravnog domaćeg preduvjeta za idealističku reakciju, koja je po tom bila unesena i nekako neprirodna, isto tako nije taj život pružao ni pravoga preduvjeta za reakciju „nerva". Ali bi obje bile baš za to, jer bi spoznale u jednu ruku svoju importiranost, a u drugu ipak našle pogodujućih momenata kod nas — obje bi bile poprimile polagano domaći oblik, bile bi se aklimatizirale i rezultanta bi po svoj prilici bila neki treći, osebujni tip, koji bi nas učinio u isti mah savremenima i samostalnima, kao što se je to dogodilo sa ruskom literaturom. Istina je i to, da se je naš gladni želudac primio ove nove poslastice, a ne najedši se prije teškoga i sočnoga jela, morao na čas uzburkati i razboliti čekajući opet na pravu večeru velike sinteze europskoga nastojanja u XX. vijeku. Ali i jedno i drugo je spriječilo i pobrkalo nešto treće, što se je stavilo po srijedi, a to su bili oni pravi „stari", koji su s novim i mladim idealističkim pokretom pomiješali naš stari prazni tradicijonalizam, pridodali površnost i ignoranciju, te se oborili na „mlade" pobrkavši naravni razvoj stvari, unašajući u borbu sve drugo nego čiste kulturne i literarne momente. Na taj način skrenuli su s puta mirnoće „idealiste", a „moderniste" navrnuli na stare, gdje su se morali rastepsti kao rijeka na plitčini, te izgubiti i dubinu i snagu,

kojom bi potjerali kolesa mlina, što je imao samljeti nešto brašna za pogaču naše narodne kulture.

Radilo se je o tome, da se naravnim putem sukobe i po tom stope ne samo ona dva tipa reakcije, nego u opće dva tipa dvaju kulturnih sfera, u kojima je podijeljen naš narod. Južni krajevi a napose Dalmacija, sasma su u sferi romanske, a sjeverni, osobito hrvatski provincijal, u sferi germanske kulture. Radilo se je o tome, da se ove dvije sfere u crti, gdje se sukobljuju, ne unište, nego pomaknu iz mrtve točke pomoću treće komponente, biva mlade slavenske kulture, koja bi bila ljepilo i baza novoga spoja. I znaci se pokazaše, ali se proces nije dovršio u povodu umješanja onoga trećega, a to treće su vodili više sebični, poduzetnički ili taktički politički motivi nego li kulturna kakova misao. Iz dalnjega razglabanja će se uvidjeti, da je tako. Najprije nam je dakle konstantirati sve važnije pojave u ovom zadnjem deceniju, a onda razmotriti u čemu i kako se je očitovao u nas romanski, a onda pako germanski tip reakcije, pa onda one momente i faktore, koji su doveli do neplodnih sukoba i polemika.

VIII. Godina 1895.

Godine 1893. počela je izlaziti „Prosvjeta“ i s njome stupati u život neka blijedjana patriotsko-obiteljska literatura. God. 1894. počela je izlaziti Politeova polumjesečna smotra „Mlada Hrvatska“, te ustrajala do dvije godine u životu. Akoprem nije ta smotra bila literarna, ipak možemo zabilježiti, da je ona nastojala unijeti u naš život politički, a donekle i kulturni romantizam i neki radikalni idealizam. Politeo je tada bio slobodan, nije bio angažovan ni u jednoj stranci. I baš onda je pisao svoje najiskrenije i najsjajnije članke. Njegovi principi su bili principi romanskoga pokreta iz početka i sredine vijeka, bili su to principi „Mlade Italije“ liberalnih Mazzinia, Giobertia, Cavoura, te francuske revolu-

cije i kasnijih francuskih državnika i mislioca. To je urednik izričito priznao i htio da stvori hrvatski pendant „Mlade Italije“ Mazzinia. To su bile ideje oslobodite1ja Italije, koje su odgojile i naše narodne borce u probudjenju Dalmacije. Pobijao se legitimizam, a zagovarala — i ako indirektno — revolucijonarno-karbonarska metoda.

U nas su vladale dvije metode: češka, federativna, ustavna, metoda parlamentarna i metoda političkoga realizma vladala je u Banovini, a metoda talijanska u Dalmaciji. Uz ove je stajala legitimistička škola A. Starčevića. Politeo je bio onaj, koji je izrično unašao u gornje krajeve talijansku školu. A ovo nema samo političko znamenovanje, ovo znači, da su se tada počele miješati baš u Zagrebu dvije sfere: romanska i sjeverna. Dalmacija je većinom živjela kulturno za sebe, neovisno o „zagrebačkoj školi“.

U devedesetim godinama vidimo, kako se obje škole počinju miješati, a to se je miješanje nastavilo i kasnije. Sve više i više Dalmatinaca počelo je pisati i pridolaziti u Zagreb, priznav ga pravim kulturnim žarištem i tada se je počeo prije spomenuti proces. Prije je bilo razmjerno malo pisaca iz romanske sfere, koji su se u Zagrebu javljali i čitali — a i obratno. Sada ih vidimo sve više.

U osamdesetim godinama, osobito u listovima realizma („Vili“, „Balkanu“) javlja ih se već nekoliko (medju inima Ostojići, te nekoji drugi primorci). Do tada se kupili južni pisci većinom oko „Slovinca“ dubrovačkoga, te kasnije zadarske „Iskre“. Ali realizam je još uvijek skroz produkat sjeverne škole. Istom u devedesetim godinama javlja se cijela četa južnjaka. Da navedem tek nekoje: Politeo, Jakša Čedomil, Sabić M., Begović M., Nazor V., Sirovica D., Ilijić Stj., tri brata Ostojića, Jeretov K., Tresić-Pavičić, Ch. Šegvić, Antončić A., A. Petravić i t. d., a u novije doba sve više i više. I ovi južnjaci ne ulaze u literaturu tek onako kradomice, tek prigodno, nego gotovo bi rekao kao

neka posebna, solidarna skupina, te hoće da se njihova riječ čuje. A Politeova „Ml. Hrv." je takogjer jedan simptom ovoga introitus-a. U njoj se mnogo mjesta i pažnje posvećuje romanskim narodima, u njoj Tresić kuša prispodobiti hrvatske sa španjolskim nar. pjesama. A mimogred spominjem, da u njoj Tresić ustaje i proti filologisanju u literaturi i raspravlja o Leibnizu, te dokazuje indeterminizam ljudske volje.

Ali romanizam prodire i u „Prosvjetu". Tresić tu prevodi odlomke iz Tassa, Dantea, prevodi i piše se o španjolskoj staroj knjizi i t. d. Vrijedno je pobilježiti nekoliko radnja o romanizmu u ovom zadnjem deceniju. Eto glavnijih od 1894 ovamo: U „Prosvjeti" god. 1895. piše M. Sabić o Lecomtu de L' Isle-u, prevodi se De Amicis, god. 1896. prevodi se Ada Negri (7 pjesama) i par drugih, a M. Sabić piše „Preporod idealizma" po Brunetieru i drugima. Ujedno je preveden i Leopardijev dialog „Kopernik". God. 1897. prevodi se opet A. Negri, Leopardi, D' Annunzio i t. d. God. 1898. prevodi se uz ove još i od G. Monti-a „Obrana Leopardia". 1899. piše M. Sabić dugi prikaz „Savremena književnost u Španiji". Politeo o Prevostici, Jakša Čedomil o Fogazzaru i t. d. — U „Nadi" prevodi N. Ostojić Carducci-a, Politeo piše o Tassu i o José Maria Heredia. 1899. piše Č. Jakša o D' Annunziu i drugim talijanskim piscima. U „Viencu" se počima nešto više pisati o romanizmu istom onda, kada napušta ovaj list realizam i počima, da se odvraća od „moderne". Onda učestaše Politeovi članci, tako n. pr. 1898. o D' Annunziu i o talijanskoj tragediji, 1900. „Nekoje misli o književnosti na početku vijeka" (u duhu Brunetiera) i t. d. Ali „Vienac" nije nikada bio osobito otvoren romanizmu. Slavenske literature su davale u prvom redu gradiva za njegove prevode i njegov listak. Za to je u Tresićevom „Novom Vieku" (od g. 1897.—1899.) romanizam obilno zastupan. Tresić prevodi Dantea, M. Sabić komentira L. de L' Isle-a, te E. de Castro, čiju „Belkiss" iz španjolskoga prevodi M. Ostojić. Jakša Č. piše u

više navrata o mladjim francuskim i talijanskim djelima i književnicima, osobito o onima, koji stoje pod znakom „preporoda idealizma" i t. d. Svi ovi članci, sve ove bilješke ne bi možda u drugo vrijeme bile ni djelovale toliko, ali u ovo vrijeme su, kako vidjesmo, dolazile „a jour", dolazile kao znaci i pomagači idealističke reakcije, odvraćali u nekoj mjeri interes od sjevera (pa i onog slavenskog), a navraćale zapadu i jugu romanskome.

Sa „Prosvjetom", „Ml. Hrvatskom", pa kasnije s „N. Viekom" se ovaj romanizam dakle javlja i diže u jačoj mjeri. Biva to oko 1893. i 1894 godine, pa dalje. Iste godine 1894. u političkom životu se oporbene stranke nakon dugotrajnoga natezanja sporazumljuju u programu od 1894. — a u literaturi izlazi Gjalskijev „Radmilović", ta optužba književnika na nemar i neshvaćanje u naše publike. Iste godine izlazi u „Viencu" tmurna Leskovareva novela „Poslije nesreće".

Slijedeća godina obilnija je. Kritika, a i dio literature stoje pod dojmom „Radmilovića". Po prvi se put o jednom romanu piše više od običnog novinskog prikaza. U „Viencu" piše o „Radmiloviću" J. Hranilović i J. Čedomil, a u „Nadi", koja ove godine počinje izlaziti, V. Borota. Osim toga se na Radmilovića osvrću i ostale novine. Mladež je ovaj roman dočekala sa najvećim zanosom. Čitao se i čitao i budio sve veći interes. Ta u njemu je bio po prvi put podana sustavna i ogorčena kritika naših književnih prilika i neprilika. I ako ogledamo kasnije teoretske kritike i polemike, naperene proti t. zv. „starima" opaziti ćemo lako, da im je korjen u „Radmiloviću", te im je dapače i direktiva. Za glavnoga borioca u ovim polemikama, za Ivanova, može se reći, da on isprva direktno polazi od Gjalskoga i „Radmilovića", koji mu je duševni otac i odgojitelj.

Ove godine (1895.) uopće se opaža početak vrijenja, početak europeizovanja. Ove godine otvara se novo hrv. kazalište i Miletić je kao što

u staroj, tako i u novoj zgradi u najgrozničavijem naponu svoje snage.

Sijaset noviteta glumi se u kazalištu, dolaze strani glumci kao gosti (Salvini, Rossi i drugi, kasnije nešto i Zacconi i Novelli). Andrić izdaje povjest kazališta. U „Prosvjeti“ izlaze opširni ekscerpti iz netom izašle Kulokovskijeve ruske knjige o Ilirizmu. Mladež se zanima za sve to. Na jednoj strani poetičke tradicije iz dobe narodnoga preporoda, na drugoj strani novi vidici. Ne samo u kazalištu, ne samo u romanizmu, nego i inače u literaturi i životu. Matičini „Ruski pripovjedači“, pa Jagićeva „Ruska književnost u XVIII. vjeku“ zaokupljale su još interes. Mi vidimo n. pr. u „Nadi“ gdje I. Gojtan piše o Sribojedaru a M. Popović o Ševčenku dugačku radnju. Nekako u isto doba izlaze u prijevodu Dostojevskova glavna djela (u „Obzoru“, a onda preštampana) „Zapisci iz mrtvoga doma“ te „Zločin i kazna“. A ovo je lektura sasma različita i od do tada poznatih u nas radnja Turgenjeva, Tolstoja i inih Rusa. Netko je kazao, da je Dostojevski bio prvi „modernista“, da je on otac svih kasnijih pisaca „romantike nerva“. I ako nije to baš tako, ipak je on kadar, da ne samo potrese, nego i razvije dušu, da nas priuči na skrajnju analističnost, da nam sve pojmove poremeti i da nas ponuka da pokušamo nove sinteze. Dostojevski je i u nas djelovao oslobadjajući osobito mladje duhove od one komotne romantike, on je u jednu ruku navraćao naše poglede u unutarnji, duševni svijet, a u drugu je moći naći u teorijama njegovog Raskoljnikova već mnogo elemenata k nama kasnije došle Nietzscheove filozofije.

U isto vrijeme nekako izašao je i Tolstojev „Gospodar i sluga“, te izazvao — dva put redom preveden — i u nas interes. Pisalo se o tom djelu dosta, a najljepše je pisao u „Viencu“ Gj. Turić. Ovdje smo se susreli sa moralnim problemima. S druge strane su mladje duhove na filozofiranje zanosile netom (1894.) izašle Tresićeve

„Nove Pjesme“, pune klasicizma, pune apstraktnih sentencija, pune refleksije.

Kranjčević je ove godine manje pjevao, ali ipak je i njegova satirička „Efeta“ dosta djelovala i označivala onaj opći duh kriticizma, skepse i kipoborstva, koji se je počeo javljati. Taj duh se opaža već i u radnjama nekojih mladjih. Tako n. pr. ove godine izadje u „Viencu“ uz Domjanićevu karakterističku pjesmu „Ridi pagliaccio“. Ivanovljeva crtica „Ispovjest?“, koja bilježi početak one disekvilibrirane moderne literature fragmenata, koja se kasnije javila. Tu čitamo n. pr. mjesta: „Ja se nikad ne sjećam, da sam ikada bio osobito ljut ili veseo ili žalostan. A da znate kako bih rado da me nešto potrese, da mi dade života, snage, poleta ..... A ja neznam što da počmem s tim životom ni za čim da težim; ne znam što je sreća, što nesreća. — Da znadu oni filozofi, pjesnici i političari, koje sam čitao, što su polučili? Ubili mi u dušu neku težnju za spoznajom istine, koju ne mogu svladati. Pošao sam u svijet, tražio, kušao sve i sva i evo me — umoran sam satrven .... U ljubavi ja sam se uvjek promatrao, analizirao. Već to mi je kvarilo radost .... Nisam bio ni sretan, ni nesretan, tek nešto se slomilo — bit će da su moji sni umrli... Htio bih biti velik, silan, a ovako ne ide. Ja bih htio nešto učiniti. Ja mrzim na mravce. Kad ne bi bilo tih misli? O misli bez čina, bez odvažnosti, što se titrate sa mnom! Dajte, riješite me nerada, nadjite mi koju životnu svrhu, ja vam dajem pol života. Nemojte da živim ovako raskomadan, rastočen, slomljen!“ Ovo je doduše vrlo slično razmišljajima L. Blinjevića u Gjalskijevoj „Na rodjenoj grudi“, te imade nešto i od Leskovara, čije junake ubijaju „neplodne misli“, ali je tu ipak razlika. Blinjević se zadovoljio sa sentimentalnim pomirenjem sa „rodjenom grudom“, Leskovarevi junaci se „povlače“, ali Ivanov je daleko od sentimentalizma i nije se povukao ni primirio. Ovo je pisao mlad medicinar, a ovako su „umorni“ bili svi mladji, ili su barem govorili

da su „strveni“ i „umorni“. Uza sve to su se oni dali u potragu i u borbu...

Iste godine je pisao Turić, već u prvom dijelu ove radnje spomenute „Krive obrazde„ (u „Prosvjeti“) „Sa 20 novč. kroz austro-ugar. monarhiju“, „Srce“, „Poklade“ (u „Viencu“). Kozarac pako je pisao („Prosvjeta“) svoju „Miru Kodolićevu“, raspravljajući u njoj bračni problem i padajući u fatalizam. U „Viencu“ su još pisali Velikanović (uz nekoje crtice i pjesme dvije uspjele komedije „Tulumović udaje kćer“ i „Prosci“), Ladanjski (zgodnu studiju zagrebačkoga fićfirića „Bouček Tribulović“) i drugi. U „Nadi“ je V. Borota objelodanio krasni psihološki roman „Ljetne noći“.

Suvišno bi bilo sve nabrajati, dosta je reći, da je u tri književna lista ove godine bila brojno i raznoliko zastupana pjesma, drama i novela, a po nješto i kritika. Ako napomenem, da je u „Nadi“, „Viencu“ i „Prosvjeti“ izašlo te godine oko *stotinu* novelističkih, što većih, a što manjih stvarca, morat će se priznati, da je ovo bila i opet jedna od onih plodnih godina, kao ono i deset godina prije. Što se kritike pako tiče, uz spomenuto je važno da se zabilježi, da je ove godine u „Viencu“ izašla u prijevodu Taineova znamenita „Filozofija umjetnosti“.

Ali još su se u dva smjera otvarali novi vidici. Ne samo u literaturi i u kazalištu, nego i u politici i u — likovnoj umjetnosti. U politici je poznato iz te godine spaljenje madžarske zastave i sve one posljedice, koje je iza sebe ostavilo. Bio je to nakon dugoga vremena opet jedan „buntovan“ čin mladeži, ali ovoga puta je ta mladež išla za nečim višim, nego za pukom demonstracijom. Prije svega je imalo paralizovati istodobne protusrpske iskaze, a onda se tada javile i nekoje posve nove ideje, koje je navještao uz ine Stj. Radić. On je tada došao iz Rusije i Češke, pun novih pogleda, unosio nekoje nove pojmove, stvarao nove, slavenske vidike, zalazio u narod, stvarao oko sebe gotovo legendu. A sve je to djelovalo u znatnoj mjeri na mladež.

Drugi momenat je isto tako važan. God. 1894. došao je u Zagreb V. Bukovac i osnovao je koloniju hrv. umjetnika. Bukovac je ujedno izložio svoje radnje i god. 1894. piše već Gjalski o njemu. Ali već 1894.—95. priredjuju naši umjetnidi složno prvu izložbu. I o njoj piše u „Viencu“ Gjalski. Ove izložbe su bile početak umjetničkoga pokreta. A taj pokret je bio nov, bio je moderan. Nove, protuakademičke, slobodne i svježe ideje, što su ih mladi umjetnici upili u vanjskom svijetu unose oni i kući, a unose ih u prvom redu medju mladje književnike, koji s njima zajedno stvaraju jedno kolo. Slikarstva još nismo imali. Mašić je bio osamljen i nije više radio, a ostali slikari naše krvi — kojekuda po svijetu rastepeni. Bukovcu je uspjelo, da barem mladje sakupi. On ih je oduševljavao, on organizovao i napokon eto izložbe. Ovo je bilo nešto novo za nas. Novi ponos naš, novi znak, da sazrijevamo, da napredujemo.

I eto na taj način je ova godina 1895. u mnogo pogleda bila neki ugalni kamen svemu kasnijemu razvoju, ona je bila polazna točka slijedećega decenija. U kratko bi ju mogli karakterizovati time, da ona znači otvaranje novih vidika, prozračivanje narodne kulturne sobe, istupanje novih faktora, javljanje novih orijentacija, proširivanje polja djelatnosti i početak potraživanja novih metoda.

VIII. Raštrkanost.

Godina 1895. je dakle donjela neke nove impulse, otvorila nove vidike. Ali oči naše nijesu bile priučene na tu nešto jaču rasvjetu, pa su ostale zablenute. Ni stari ni mladi nijesu još pravo razabrali što se to sve ukazalo našemu oku. Blijeištavilo kano da nije moglo dozvoliti, da se na prvi mah razaberemo i pravo razlučimo stvari, a još manje, da im domašaj shvatimo. Kod mladjih je sve vrijelo, ali se još ništa nije iskristalizavalo, a stariji se još nijesu znali odlučiti. Nakon jubilarne izložbe od 1891. postali su dalmatinci veoma popularni i sada su bili oni, koji dodjoše na za-

grebačku universu, susretani svagdje najljepše. Isto tako je bilo i s onima, što se stali javljati u literaturi. Isto tako su lijepo bili primani i Bosanci, pogotovo nekoji mladji muslimanski pisci. Južnjačtvo u jednu, a orijentalizam u drugu ruku bilo je ipak nešto novoga sa gornje krajeve. Isto se tako lijepo pozdravila i kolonija mladih umjetnika. Ali mora se odmah primjetiti, da su se u starijoj generaciji, svi ovi novi i mladji elementi lijepo primili više iz nekoga patriotičkoga zadovoljstva, da i mi počimamo „nešto imati" nego li iz kakovog dubljeg shvaćanja. Ali je odmah zavladalo i neko neprilično raspoloženje. I mi vidimo kako Folnegović javno u gradskom zastupstvu osudjuje spaljenje zastave, ne shvaćajući zapravo u čemu je sva važnost ovoga čina.

Ali ni mladji elementi nijesu još znali pravo kuda će. Trebalo se je srediti, snaći, prikupiti. Trebalo se je grupirati. Ovo grupiranje provelo se je u glavnom godine 1896. Slijedeće godine 1897. već vidimo grupaciju u glavnom dovršenom. Onaj dio mladeži, koji je sudjelovao kod spaljenja zastave bio je pozatvaran i kasnije relegiran. U zatvoru, a kasnije u Beču i Pragu, te uopće kroz ovu godinu dana provela se je kristalizacija toga dijela. Ali dok je ovaj dio pošao smjerama koji će kasnije doći, polagano se u našom društvu i u literaturi širila te godine reakcija romanskoga tipa.

Godine 1896. izašao je u „Prosvjeti" Sabićev članak „Preporod idealizma". O Brunetieru je već i Politeo pisao, ali istom sada je naša javnost doznala za čitavu pravu tendenciju Brunetierovoga istupa proti znanosti. Iste godine je napisao Zola poznato pismo mladeži u kome je poticao mladež da se bavi znanošću i da radi, jer da je to uvjet napredka.

Odgovorio mu je Dumus sin i Tolstoj sa člankom „Le Non-Agir" (Nedjelatnost"). I gle, u nas se nije nitko ni osvrnuo na Zolin članak, a kamo li ga preveo, ali je za to u „Prosvjeti" izašao Tolstojev članak u prijevodu Ch. Šegvića. Šegvić se doduše ne slaže sa „kršćanstvom" kako ga Tolstoj shvaća (to je i razumljivo kod svećenika), ali o samoj tendenciji članka slabo što govori. Sam članak pako bio je gornjoj našoj publici daleko prijatniji od Zolinoga. Ali tko se diže proti Tolstoju? Južnjak Tresić. Ne slaže se posve sa Zolom, ali se obara na Tolstoja, koji osudjuje ljudsku aktivnost. Na jednom mjestu izjavljuje pisac mimogred ovo: „Za mene n. pr. Aristotelovo umovanje prema Platonovom i prema onom istoga Parmenidesa prvi početak dekadence grčkoga i uopće ljudskoga razuma". Ako se sjetimo, da je umovanje Platonovo ideološko, Aristotelovo pako više empiričko, dakle znanstveno, onda bi ovo posljednje značilo dekadencu. A za što? Bit će za to, jer je Platonovo umovanje znak veće prevage duha nad empirijom, jer Platonovo umovanje nije toliko analitičko, koliko sintetično, po tom ono čovjeka presvaja više sugestijom idealizma od umovanja Aristotelovoga, koje istom gotove čine konstatira i tumači. Iz ovoga se vide motivi iz kojih su i Tresić, i ostali južnjaci prihvatili novi idealizam i spiritualizam.

U gornjim, ravninskim krajevima pako, idealizam je shvaćen drugačije. Iz iste godine doduše nemamo o tom svjedočanstva, jer su novi idealizam propovjedali gotovo sami južnjaci, ali kako ćemo kasnije vidjeti svi oni polemičari, koji su se isticali kao braniči idealizma (Kuhač, Marković, Hranilović, Arnold i dr.) shvaćali su ga kao neko sredstvo konservacije, kao nešto čime će se veliko i „nepokvareno dijete" — Hrvatski narod, moći omotati, kao što se omota zlatnina u pamuk, kao neko srestvo za balsamiranje. I u tome sastoji razlika izmedju shvaćanja idealističke reakcije. Sjevernjaci su ga jednom riječi shvatili sentimentalno, a ujedno i kao neko političko srestvo, što se vidi već i po tome, da se baš ove godine (1896) a osobito iduće godine oporba počela sve uže vezivati sa svećenstvom, proti namjeravanim Khuenovim konfesijonalno-zakonskim reformama, a u svrhu izbornu!

U ovo vrijeme je na sjeveru idealizam bio neka isprika nerada i neki plašt tromosti, a kod južnjaka se je javljao kao kulturna, kao etička

potreba. Na sjeveru je on bio puki pojav, na jugu princip. Sjever je bio naklonji unutarnjoj neplodnoj meditaciji ili sentimentalnoj idilici. Baš ove godine preveo je M. Šrepel za „Vienac" Maeterlinckov članak „Unutrašnja ljepota". Šrepel to nije bez razloga preveo. Bio je on do početka pratilac i kritik našega realizma — pa kad je baš on uveo Maeterlincka (a ne Brunetiera) ovo je već dovoljan znak raznoga shvaćanja romanske idealističke reakcije. A zanimivo je zabilježiti i to, da se osim dalmatinaca Brunetierom nije ni kasnje nitko od sjevernjaka potanje bavio. Ako ga je koj put u polemici spomenuo Hranilović, bilo je to nuzgredno. A napokon se razlika izmedju sjevera i juga pokazuje i u tome, što se u novijoj literaturi ni jedan dalmatinac ne prepušta pesimizmu i melanholiji, kao što to čine sjeverni pisci (gotovo svi). Južnjaci se otimaju pesimizmu i nadju svaki neku „izvjesnost" pa bila kakova mu drago. Dalmatinska književnost ne pozna pesimizma! Sve ove razlike u karakteru sjevera i juga treba držati na pameti.

Tada je još „Vienac" plovio realističkim strujama i sve svjetlo mu je dolazilo sa sjevera, a ne sa zapada i to za sjevero - slavenskog, naročito ruskog. Ove je godine A. Radić pisao u „Viencu" opširnu i vrlo iscrpivu informativnu studiju „Ruska književnost od g. 1890-1895". Iste godine je štampala „Matica" izabrana djela novijih ruskih pripovjedača, te ih popratila prikazom novijih ruskih pisaca. A svi ti pisci su bili više manje realiste, akoprem se u njima javljala sve turobnija, sve melanholičnija nota. Ova nota je prevladala u Korolenka, i u Čehova. Osim Korolenkovih „Sjena" (3 puta prevedenih) od dojma je bio i njegov „Makarov san" („Vienac").

„Vienac" je ove godine bio odjek polaganoga preokreta u našem realizmu i navraćanja na novije struje. Idealistička reakcija zapada ga se još nije dotakla. O njoj se i ne piše. Ove godine u „Viencu" spjeva Kranjčević svoje snažne pjesme „Elli elli...!" „Pjesnik i svijet" „Misao svijeta" „Snilo mi se kerub da sam" „K otkriću Tomaseova spomenika"

„U noći mrtvih" i — „Posljednji Adam"! Javlja se Nazor („Na tornju Sv. Stjepana" „Kosovo") Jelovšek („Uskrs") Vidrić („Boni mores"), Bertić („Kuga"), Car-Emin (u zajednici za Jeretovom: „Stari kapelan"), B. Livadić („Smrt u Dolcu" „Ivana"), Nikolić M. („Andjeo" „Ruža") — sve sami novajlije. Ivanov piše „Iz samoće" i dramu (socijalnu) „Rasulo?", Milović (gjica K. Lucerna) dramu „Tko je kriv?", M. Šenoa dramu „Knjeginja Dora", Krstinić „Pribinu", Velikanović „Posvatovce" i t. d. Godina je dakle za „Vienac" plodna, a pišu sami mladji pisci. Uredništvo preuzima (pod kraj godine) B. Inhof i s njime se upućuje „Vienac" polagano smjerom tih mladjih pisaca prama „modernizmu".

U „Prosvjeti" istodobno plovi se — kako sam već spomenuo — strujom romanske reakcije. Da ne duljim spomenuti ću samo, da ove godine uz starije i mladje pjesnike i pisce poput Milakovića, Harambašića, Tresića, Ostojića, Sabića, Jeretova, Kozarca, Ladanjskoga, Livadića B., Osman-Aziza i Bašagića, te svih ovih godina vrlo dobro zastupanoga Jeretova pjevaju i pišu V. Deželić i M. Begović. Onaj prvi počima navraćati na idealizam, da kasnije, za koju godinu, postane pjesnikom katakombskoga kršćanstva, a ovaj drugi u svojim crticama i prijevodima počima pokazivati tendenciju renaisančnu i baroknu, koja će kasnije da urodi „Knjigom Boccadoro". (Isporedi te godine njegove crtice a osobito „U ljepšem svijetu").

„Nada" donosi mješovito gradivo, goji lokalizme, prati savremenu literaturu, ali posebne izrazitosti ne pokazuje.

I tako bi mogli za ovu godinu ustanoviti, da se u literaturi grupacija počima provoditi oko „Prosvjete" i „Vienca". A da je kod toga ostalo bio bi daljnji tok literature ostao normalan. Sve „idealističke" tendencije odrazivale bi se bile u „Prosvjeti", a „modernističke" u „Viencu". Romanizam bi se u „Prosvjeti" polako vezivao i stapao sa slavizmom, a jug sa sjeverom. U „Viencu" pako bi se germanski sa slavenskim tipom reakcije stopili bez sumnje sasma skladno u jedno.

Ali tako nije bilo. Dalmatinci su htjeli imati posebni svoj list, mladji takodjer. Sve je od centruma bježalo. Jedni u Spljet, da osnuju „Novi Viek“, drugi u Beč da osnuju „Mladost“, treći u Prag, da osnuju „Hrv. Misao“. Srednjoškolska mladež oko zagrebačke „Nove Nade“, se je dala opet samostalno na posao samonaobražavanja. Nekoji se opet utekli u Sarajevo k „Nadi“ i t. d. Zašto je od jednom nastalo ovo raztrčavanje? Možda se neću prevariti, ako kažem, da su se ove centrifugalne težnje javile za to, jer su svi ovi mladji elementi konačno spoznali svu raznolikost onih novih vidika i osjetili svu raznovrstnost onih impulsa, koji su se pokazali i javili godinu dana prije. A sada, kad se razabrali i snašli — raztrčali se, poletio svak za onim, što mu je bilo najbliže. Političko-stranačka mizerija i naše tjeskotne prilike odbiše mladež od sebe i ona prepuštena sama sebi, ne privučena niti kakovom jakom idejom vodiljom u centrumu, niti auktoritetom, podala se centripentalnin težnjama. Eto u tome je uzrok drobljenja i cijepanja. Moralne discipline je nestalo i sada je svatko poletio za svojim suncem. Sve ovo je pako posljedica progresivne desorganizacije našega života. . . .

IX. Mladja nezadovoljna generacija.

Čitavi naš život došao je do onoga stupnja u kojem više dotadanji reprezentanti njegovi, vezani po stranim interesima i tradicijama nisu mogli da provedu potrebni preokret njegov, nego je trebalo regeneracije sa strane novih elemenata, slobodnih od tradicija i postranih interesa. I ti elementi su se pojavili: bila je to mladež, dijelom gradskoga, dijelom seoskoga ili uopće pokrajinskoga porijekla. Ova mladež bila je skroz slobodna i prepuštena sama sebi. Usljed neuspjeha i neprestanih strančarskih raspra — povukli se mnogi bolji elementi iz javnosti u zakutak. Zavladao je ili plitkoumni fanatizam ili apatija, zavladale dvije skrajnosti, koje su stajale u uzročnoj svezi: strančarstvo i štreberstvo. Ukopani do grla

u tradicije i borbe nisu stariji niti mogli vidjeti pravoga stanja stvari, ili ako su ga vidjeli nisu mogli izvesti preokreta. Stariji su se do tada, a osobito u devedesetim godinama mladeži služili tek kao stafažom, kao galerijama, te je većina mladeži bila pukom masom tek od časa do časa skupljenom u kakovu stranačku demonstrativnu svrhu. Inače je mladež bila zapuštena. U ovakovoj situaciji su se naravnim načinom morali oni pojedinci, koji su osjećali potrebu ozbiljnih nauka baciti na čitanje i razmišljanje ne mješajući se u javnost. A takovih pojedinaca je bivalo sve više. Hranili su se novijom domaćom i stranom literaturom i na taj način su počeli sasma neovisno o našim dotadanjim tradicijana shvaćati život.

Radi svega toga bilo je u toj masi pojedinaca, koji su se osjećali suvišnima u javnosti, a opet nijesu mogli da se sasma prepuste pijančevanju. I oni su čitali. Čitali su domaće i strane spise, pa ovo čitanje nije moglo da ne ostavi tragova.

U našoj literaturi je vladao realizam u pripovijesti, a u poeziji se počeo isticati individualizam. Javljala se je kritika. U nas i u Europi u opće vladala je ruska literatura. U Njemačkoj je bio takogjer u jeku realizam i individualizam, a preko Njemačke se počeo javljati i Škandinavski individualizam. A ove tri literature: domaća, ruska (većinom u prijevodima) i njemačka bile su najpoznatije i najpristupnije. One su stvorile dispoziciju duhova u tih mladih ljudi. Iz te dispozicije se je onda razvila i potreba kritike, a pošto je u našim prilikama pojedinac gotovo iščezavao od same ideologije i mase, razvio se nužno i naravnim putem individualizam.

Ovakova dispozicija duhova megju mladeži rodila se sasma naravno i ne treba je svagjati na to, što je nekoliko ljudi otišlo u Prag i odanle naprosto donijelo sve same tugje ideje. Rodili su ju noveliste osamdesetih godina, osobito Gjalski i Kozarac, rodile ju kritike, rodili ju Rusi, ili jednom riječi posijala ju je na pustoši koju je u našim dušama ostavljao javni život — lektura „Vijenca“.

Ovaj fakat se u nas omalovažuje, ali je važan, jer nam pokazuje da se i najnoviji pojavi naše javnosti organički pripravili baš u nas kod kuće. Vanjski utjecaji su dali tek nekoje konkretne formule. Ali te formule ne bi značile ništa, da nije bilo dispozicije.

Sada možemo lakše rastumačiti i pojavu raznih skupina megju mladeži. Te skupine stvorilo je indivivualno nagnuće i razlika u godinama. Bilo je mladeži na sveučilištu, a bilo je i u srednjim školama. Ovo je prva razlika. Oni na visokim školama stajali su daleko više pod izravnim dojmom javnoga života nego oni u srednjim školama. I prema temperamentu se jedni bacili u vrtlog javnosti, a drugi se od nje odvrnuli. Oni prvi postaše u prvom redu političarima, a oni drugi književnicima. Srednjoškolci još u opće nijesu mogli da upoznaju tu javnost, oni su morali najprije da steknu preduvjete za prosugjivanje života, a onda će istom da se odluče. I jedni i drugi i treći polaze iz jednake dispozicije, osječajući jednaku potrebu slobode, rada, samostalnosti i računanja sa životom. Otvoriše oči i neće da se naivno opsjenjuju. Naivno — to naglasujem, jer su se i oni, što se baciše na literaturu gonili za opsjenama, ali oni su to činili svijesno. Oni nijesu slijepo reagirali proti realnosti kako su to činili naši pjesnici 80tih godina, koji su se našli zajedno sa političarima, nego su se odvrnuli od realnosti i stvorili posebni svijet za sebe i svoje snove, pa zato su se i od politike skroz na skroz tugjili. A to je velika razlika, koja svjedoči, da smo za desetak godina znatno sazrjeli. Političari pako su ušli u boj otvoreno. I jedni i drugi su bili još odviše negotovi u svome razvoju da sami, samostalno, stvore sve formule. Zato su išli tražiti vani po svijetu. Prvi ih nagjoše u „modernoj“ Pariza, Beča, Njemačke, Skandinavije i Italije, a drugi poglavito u realizmu češkom. Mogli bi bili i sami do toga doći, da svoju dispoziciju obrade do sustava misaonoga, ali zato bi trebalo vremena — a toga oni nijesu imali. Njima se je žurilo. Prvi su htjeli da se što brže odvrnu od naše javnosti,

a drugi da što brže u nju zahvate. I zato su preuzeli gotovo iz vana. Ova žurba je donijela sa sobom i to, da su se prvi htjeli povući što moguće dalje — duboko i jedino u svoju dušu, pa postali tako kozmopolitama; a drugi su htjeli zahvatiti što jače i dublje, pa se često u početku i odviše zalijetali u svom reforumom radikalizmu. Prvi su postajali skrajni individualiste, da opravdaju svoje nesudjelovanje u javnom životu, a drugi su na račun pojedinačnosti i odviše isticali socijalni momenat, da tako što jače obvežu i druge na rad u društvu. Prvi su častili dušu, a prezirali masu, drugi postaše demokratima i narodnjacima. Prvi su naglasivali spiritualnost, drugi strogi realizam. Prvi moralnu slobodu i estetizam, drugi pako isprva čak i puritanizam, te utilitarizam. Prvi propovjedali kulturu, drugi ekonomiju.

I djaštvo srednjih škola je počelo osjećati potrebu šire i slobodnije naobrazbe. Ono je od uvijek izdavalo djačke listiće, ali ti se ograničivali na jedan zavod ili čak na jedan razred. Ali za g. 1895. na jednom se djaštvo počima osjećati jednom cjelinom i to naglasivati, dapače se i organizovati. Ovo je pojav nov — za srednjoškolce, za momke od 15-18 godina, pa je za to i simptomatičan i više nego se činilo i nego se još danas mnogome čini. Ovaj pojav naime najbolje svjedoči, da je u našem životu zavladala takova pustoš, da ju čak i sam srednjoškolac osjeća i hoće da tome sam doskoči — barem za sebe. To znači, da u javnosti nije bilo ni vidljive brige da se tu pustoš čime zasadi. To su djaci dapače i otvoreno naglasivali kao što i samopomoć u naobraživanju, a ovo su očiti znaci da su svijesno i dosta zrelo shvaćali situaciju.

Pitalo se: što je djaku cilj? Da uči i da se sprema za život. Prije svega treba da se odgoji za podpunog i karakternog čavjeka, a onda da se istom specijalizuje. Za tim je cijeli rad te skupine i išao. I onda se je crpilo srestva za naobrazbu oda svuda. Trebalo je učiti, misliti i eto tako se je razvio kriticizam. I taj kriticizam je bitna oznaka te skupine. Ova mladež nije ni zahvaćala u život, ni bježala od njega, ona se za njega —

zanimala i spremala. Za to je ova skupina unijela baš one elemente, koji nijesu išli u skrajnosti, ona je bila i literarna i socijalna, ona je jednom riječi unijela kritičko-sintetički momenat megju mladež. A to je od ne malene važnosti. Drugi su bolje pisali ili življe agirali, ali ovi su najbolje spajali. Za to je i njihovo područje bilo u prvom redu kulturno-moralno, pa su oni u istinu u tom smjeru, kad je došlo do toga da i konkretnijim idejama istupe — naglasivali naprednjaštvo i slobodarstvo. Kriticizam i liberalizam idu zajedno.

Ako dobro promotrimo elemente, koji su sastavljali ove skupine, to ćemo odmah opaziti, da su literarnu skupinu zastupala većinom gradska, gospodska, većinom zagrebačka djeca, a političku ljudi iz pokrajine i djeca sa sela. Treća je bila miješana.

Kada bi htjeli ići još dalje, to bi opazili, da su ova gradska djeca većinom sinovi činovnički, dočim su provincijalna djeca većinom sinovi seljačkih ili gragjansko-posjedničkih roditelja. Ovo nije bez važnosti, te je u savezu sa ostalim pojavima našega društvenoga života.

Činovništvo i više gradjansko društvo pod dojmom Khuenovoga sustava najviše se udaljilo od naroda i dnevnih pitanja. Za to i vidimo da i djeca toga društva bježe aktuelni život i gone se za internacijonalnim novotarijama čiste umjetnosti duše. Ovo se i prigovaralo toj skupini i mora se priznati, da je u većine bilo u istinu dosta malo brige i shvaćanja za naš život, ali ako i osudimo nekoje nezdrave pojave kod pojedinaca, ipak u našim prilikama ta i takva skupina jedina mogla je da unese princip dostizavanja niveaua savremene europske kulture. Djelovanje te skupine bilo je doduše jednostrano, ali je umalo dobilo korektiv u djelovanju druge skupine. Da nijesu oni prvi bili sinovi činovnički možda bi iz patriotskoga pijeteta bili ostali na pol puta i ne propovijedali onako radikalno pomlagjene literature. Da su oni drugi bili gradska djeca ne bi za cijelo onako otvoreno i odlučno stali ocijenjivati gradske opozicijonalne političare. A u jednom i u drugom slu-

čaju je potrebito oštro i gotovo do ekstrema dići glas, jer naše pospano, u tradicijama ili u demoralizaciji ogreznulo društvo mogao je da probudi jedino krik najekstremnijih ideja. A radilo se je o tom da se prije svega to društvo probudi. Treću skupinu su pako sastavljali miješani elementi, pa zato je ona i ostala posredna, nije zašla u ekstrem. Nije trebala da budi, nego da ocjenjuje i prikuplja.

Sa svim ovim je u tjesnom savezu i to, kojim je vanjskim utjecajima bila pojedina skupina pristupna i izvržena. Gradska i činovnička djeca su išla najradje u Beč, velegrad internacijonalnog i lagodnoga života. Pokrajina i selo išlo je u Prag, grad demokratizma i svih mogućih „pitanja" savremenoga života. U Beču je tada u literaturi vedrio i oblačio Hermann Bahr, kritičar impresionista, koji je propovjedao konac naturalizma a početak individualne „umjetnosti duše". U Pragu je napredne težnje reprezentirao prof. Masaryk, propovjednik drobnoga rada, realizma, moralne čistoće i rušitelj titanizma. U Banovini je pako mladež stajala pod utjecajem ruskih pripovjedača, Kranjčevića i dr., a sve je više počeo u nas vladati „kulturni misionar", danski kritičar Georg Brandes*), koji je propovjedao naprednjaštvo, rješavanje problema, te intensitet duševnoga života. I eto ta tri imena, ako ih uzmemo kao tipove, reprezentiraju vanjske utjecaje na mlagju generaciju! Od ovih triju pisaca je uzela svaka grupa ove formule, koje su odgovarale njenom općem razpoloženju, njenim elementima i posebnoj misiji, koju je htjela provesti. Gotovo sva gesla „moderne" možemo naći u Bahra, gesla realizma u Masaryka, a gesla kriticizma i slobodoumlja u Brandesa. I tako su prvi htjeli da časte osobito ljud-

*) Pored interesa za Taine-a, o kome je pisao u par navrata Jakša Čedomil, već je g. 1893. u „Viencu„ izašao Brandesov članak o Taineu, iste godine je o Brandesu pisao Šrepal. G. 1894. prevod Gudel Brandesov sud o Zoli; iste godine izlazi Brandesov članak „O narodnosti čuvstva" O Brandesu se još i kasnije govori i piše. Uz to g. 1895. izlazi i Tajneova „Filozofija umjetnasti". Mladež je dakle bila dovoljno upozorena na ovaj smjer.

-sku dušu, drugi slavenski demokratizam, a treći europsku naprednu kulturu. Svi su dakle izašli iz dotadanjih naših tijesnih, izključivo patriotskih granica. Ovo je jedan od uzroka iz kojih su se priklonili hrvatskoj omladini i nekoji od Slovenaca i Srba.

X. Socijalno-publistički smjer.

Onaj dio omladine, koji je bio relegiran iz zagrebačke universe, te pošao na nauke u Prag, počeo je ondje u siječnju 1897. izdavati mjesečnu smotru „Hrv. Misao". Poziv na list bio je od javnosti primljen sa bojazni, da će to biti nepotrebna „novotarija". A list je u istinu iznio dosta novotarija, t. j. novih pogleda. „Mladež je prisiljena, da si pomaže sama", kažu izdavači. „U nastojanju da mladeži dademo misli, kojih ni policajna vlada ni opozicija ne daje, pomagati ćemo se djelima tudjih velikana, a osobito Ruskih, Českih i Francuskih". Novi i daleki vidici služit će stvaranju uvjerenja o *svim* životnim pitanjima, riješit će nas primitivnog shvaćanja, uvesti u svijet. „Hoćemo da mladež stupi u život sa jakom i razvitom dušom".

Političko-socijalne misli ove skupine poznate su, a ovdje ću se dotaći samo onih misli, što su u savezu sa kulturom, a literaturom naposeb. U ovom prvom tečaju se prvi put u nas javlja odriješita i u cilju odredjena literarno publistička, ili bolje reći literarno-socijalna kritika. Do tada smo imali par kritičara (uz Šrepela je i B. Inhof ocjenjujući Kozarca išao socijalnim smjerom) ali ti su se zadovoljavali sa pukim prikazima i primitivnim komentiranjem literarnih djela. Jedini Jakša Čedomil je bio potpuniji kritičar, koji je imao smjelosti još godine 1891. („Iskra") predbaciti otvoreno Kumičiću šablonu i monotonost, te zatražiti od pisca više, nego li to, da budu narodni ljudi idealni, a protivnici same ništarije. Ali Jakša se je dosta obzirno izražavao, odviše citirao Taine-a, Brunetiera, Bourgeta itd., te se za njima skrivao, a da bi bio mogao onako djelovati na

našu pospanu i nagluhu savjest. Uz njega su god. 1895. povodom „Radmilovića" stali u neku ruku na socijalno stanovište njegovi ocjenivači Hranilović i V. Borota. Ali uza sve to možemo kazati, da je „Hrv. Misao" prva kušala da prodrma naš literarni konvencijonalizam i mamurluk. U tri oveća članka je to učinjeno: „O hrvatskim književnim prilikama" od M. Ivanova, „Hrvatska književnost" od M. Šarića, a donjekle i u članku „Indolencija i pesimizam u hrvatskoj mladeži" od S. Korporića.

„Kad se u bivstvu našem podigne otsjev, kad čuvstvo pobudi čuvstvo, misao — misli, stavit ćemo umjetnika, jer je umio proizvesti dojam, jer nam je dao nove podražaje, otvorio nove vidike. Njemu ćemo dati lovor-vijenac, ako i nije radio po tradiciji, po zakonima". A hrvatska književnost, je li ona plodonosna? Nije! Ima djela, književnosti nema. Skučena, potištena, bijena raznim nezgodama ne može da bude takova". Krive su naše prilike, koje sputavaju pisce. Ovako piše Ivanov.

I sada Ivanov analizira te prilike, te otkriva nemar društva, kovencijonalizam, potiskivanje slobode, birokratizam, patriotske obzire, stranačke prilike itd. Jednom riječi obrazlaže i popunjuje čitulju, što ju je tri godine prije nanizao Gjalski u „Radmiloviću" i što se amo tamo još prije javlja, pa čak i u Šenoe, (i ako u drugoj formi u „Branki"). Ivanov govori nadalje o „Matici", o preventivnoj cenzuri urednikâ i nakladnika, jednom riječi diže optužbu protiva društva i njegovog odnošaja prama literaturi i literatima. Ali ta optužba se tiče većinom vanjskoga socijalnoga odnošaja. Za to se dotiče Korporić u svom članku tog odnošaja s obzirom na unutarnju stranu. „U drugih naroda obrazovani svijet žedja ideja. Veliki umovi stvaraju ondje javno mnijenje, njihove misli promiču društvo... Ogromnom razmahu ljudske misli, žestokom sukobu oprečnih nazora imadu drugi narodi zahvaliti brzi svoj razvoj..." Tako započinje, a onda upozoruje na vrlo važnu činjenicu kad kaže: „Koliko je ovaj napredak stajao narode stradanja

i pregaranja, koliko razočaranja, koliko je potrošeno snage duševne, koliko krvi i ljudskih života! Društvo, koje je tako skupo platilo svoje uspjehe, znade ih dovoljno cijeniti, a po tom i čuvati". A mi? „U nas su sve slobodoumnije uredbe umjetno nacijepljene. Niti ih je narod izvojevao, niti ih znade cijeniti". Sve se nas dotiče samo na površini, sve samo recipiraju i udese pojedinci, a društvo se i ne brine. „Modernu konstituciju dali su nam neprijatelji njeni". U nas vlada jednom riječi tutorstvo, a društvo nije aktivni subjekt. Ovu potonju izreku nije pisac doduše ovako izrekao, ali ovo je smisao cijeloga članka. A uslijed toga kržljavimo i padamo u indolenciju i u pesimizam. „O živjem literarnom životu nema ni govora. Gotovo bi se moglo, reći što se literature tiče, Zagreb, to je Hrvatska. A odbije li se vojska, tudjinci, činovništvo, školska mladež, siromašniji slojevi, što je onda Zagreb?" I onda dodaje pisac: U nas svagdje ta nesretna centralizacija! Ovo je u ono doba simptomatična izreka. Taj uslik nije nuzgredan, jer pisac kasnije kaže: „Bolestnik, koji je obolio od glave i nečistoće, u kojoj živi, treba da ode u drugo, zdravije mjesto, ako hoće da ozdravi. Tako je sa hrvatskom mladeži. I ona treba da se odijeli od svoje okoline i da potraži drugu, koja će joj bolje prijati". I onda šalje mladež u svijet. Ova tendencija — uopće karakterizuje cijelo nastojanje mladje generacije: ići u svijet, napiti se svježega zraka i onda doći kući, odvit od društva povoje, razbiti ili rastvoriti prozore i prozračiti sobu! To je program. „Jer naša inteligencija živi kao bezidejni skup pojedinaca, u velikoj većini moralno iskvarenih ili slabih!" Ali onda pisac očito odaje i pozitivnu stranu svoje misli kada kaže: „Mi nismo pomagali kod gradnje nabrojenih znanstvenih i filozofskih sistema ali smo si ipak prisvojili njihovu skepsu, njihov nehaj k moralnoj strani čovjeka, pobrali smo njihove najgore plodove." Tu pisac naginje modernom pokretu za etički preporod, za podignuće moralne snage čovjeka — a ovo je crta zajednička cijeloj praškoj grupi, koja

nije prihvatila samo Masarykovu političko-kulturnu metodu, nego je u prvo doba propovijedala i neki moralni, baš etički rigorozizam, gotovo puritanstvo i seksualnu čistoću. I u toj točki je bila razlika izmedju ove i „modernističke" skupine.

Na moralnu stranu čovjeka, a po tom i pisca, stavlja osobitu važnost u svom članku M. Šarić. Ne čini to u smislu seksualnoga puritanizma, ali traži od pisca sklad izmedju njegovog privatnog života i literarnoga vjerovanja, a prema tome ga prosudjuje sa socijalnoga stanovišta. Pisac otvoreno zagovara načelo „umjetnost za život". On promatra odnošaj pisca prama društvu, a ne više društva prama piscu. Iza toga stanovišta ne ispričaje pisce, nego ih žigoše. Analizajući poeziju, dramu, pripovijetku i kritiku dolazi do rezultata, da je naša literatura premalo vezana sa našim životom, da je „nesamostalna i bez misli, koje bi vodile književni rad". Naša je literatura podlegla životu naše inteligencije, a ova inteligencija se otrgla od naroda, izgubila je tlo pod nogama. Književnici nisu ličnosti, oni nisu samostalni i ne shvaćaju svoje zadaće u narodu. U nas nema smjerova, nego je svak prepušten sebi. A kritika? „Filološko iverje, kritičke blankete, ispravljanje zadaća, siromaštvo duhom!"

Stanovište, s kojega pisac prosudjuje našu literaturu je „narodnost, demokratičnost i realizam". S ovoga stanovišta su mu simpatični jedino Kranjčević (kao mislilac i ličnost), Kozarac (za njega kaže: „Kozarac jedino stoji potpuno na hrvatskom tlu, realista ne samo kao spasitelj, nego i svim svojim shvaćanjem života") a donjekle i Hranilović. Inače — sama pustoš ili afektacija. Obara se na tradicijonalnu patriotičnu i ljubavnu poeziju, te pseudoaristokratsku dramu i novelu. „Hrvatski je narod jezgrom i brojem seljački, a njegovi se najbolji sinovi ne bave s njima, nego im se pogled omiče za onim dijelom naroda, kojega je najmanje i od kojega za život narodni nema nikakove koristi". I onda se pita kako da takova knjiga djeluje na čitaoca?!

Na Harambašića, pa na Tresića i Gjalskoga se obara osobito žestoko. Cijelo shaćanje ne samo M. Šarića, nego i cijele grupe njegove vidi se u ovim karakteristikama Tresića i Gjalskoga. Za prvoga kaže: „To je pseudoklasička poezija pjesnika, kod kojega se patriotske pjesme nalaze mirno kraj pjesme „Na klisuri samoće“, s koje gleda prezirno svijet — ko da se to dvoje dade složiti; katolika, koji bojuju protiv nekakovih framasona, a u isto doba je pristaša poganske poezije t. j. poganskoga shvaćanja života; patriote i ujedno štovatelja Horaca, koji je pjevao: Dulce et decorum est pro patria mori, a sam u boju bacio štit, koji je kod čaše Falernca pjevao: Beatus ille, qui procul negotiis paterna ruca bobus exercet suis — ulizice Augusta i Mecenata, čija poezija nema nikakove vatre pjesničke. Ako se L. de Lisle zanosio starinom, bio je svojim shvaćanjem filozofskim poganin i to svijestno. Isto je tako u Carduccia, koji svojom odom Satanu jasno izriče svoje nazore o životu, koji dakako sa kršćanstvom nemaju ništa zajedničkoga“.

Gotovo sa istoga stanovišta promatra pisac Gjalskoga: „Gjalski se dotiče gotovo svih pitanja savremenoga i ljudskoga života. On za ta pitanja zna, jer ima veliku naobrazbu, ali on ih sam slabo riješava. Svaka njegova knjiga ima nješto, ali ta se mišljenja ne razvijaju jedno iz drugoga. Tu se iznose raznolične protivne misli. U filozofskim stvarima Gjalski je impresijonistom. Pitanja, koja on iznosi su laka trzavica, koja zahvati pisca pri čitanju ili razmišljanju. Za to i ne djeluje na nas njegovo razvijanje misli, nego mirno čitamo dalje, jer nas ne može dublje uzburkati pisac, koji ni sam nije silno i istinito uznemiren. „Berislavić“ n. pr. bi imao biti hrvatski Faust, ali je više sličan — famulusu Wagneru, nego li Faustu. Mudrovanje Berislavićevo je smiješno. Pa kad veli pisac, da kad ne bi bilo ovakovih ljudi ne bi bilo napredka, mi naprotiv vidimo da od ovakoga čovjeka nema nikakove koristi. Mi ne vidimo što je cilj piščeva rada, kakovo mišljenje zastupa“.

Ova metoda jasno odaje, da je pisac učio od ruske publističke kritike, od Bjelinskoga, Dobroljubova i drugih. A u nas je to bio prvi početak publicističke kritike, možda i jednostrane, ali svakako dobro došle.

U shvaćanju, kako se pokazuje u ovom članku sastoji se i diferencija izmedju raznih kasnijih literarnih grupa. Ivanov je pošao u smislu svoga članka i Gjalskoga dalje i organizovao te popularizovao i branio pokret čisto literarne moderne grupe, impresjonistične, većinom „l' art pour l' art“ske i amoralistične. Tresić se stavio u oprijeku i borbu i s tom modernom i s svom praškom skupinom, a srednjoškolska i ina mladež prihvatila je od onih načela u glavnom ona o „piscu-ličnosti“ i o intensitetu misli i čuvstva. Ona nije shvatila literature ekspansivno nego intenzivno, te je njena kritika za razliku od Tresićeve dogmatske, od Ivanovljeve impresijonističke i od Šarićeve socijalno publicističke postala psihološko-filozofska.

Ovo su bile prve diferencije. Praška grupa nije se više mnogo bavila literaturom, nego se bacila isključivo na politiku i socijologiju. U „Novom Dobi“ i „Glasu“ izašlo je tek par bilježaka i recenzija i prijevod (iz českoga) Krejči-jevog članka „O kritici“. Opet se naglasuje („N. D.“ lu. 6-7) da „umjetnika ne smijemo dijeliti od čovjeka“. hvali se otvorena riječ Jakše Čedomila o literarnim prilikama (u „N. Vieku“), predbacuje se starijoj generaciji par puta zasukanost, a u „Glasu“ (g. 1899) ima par lijepih kritika ali osim jedne (o Leskovaru) sve su već iz još mladjega pera, koje drugačije sudi.

Shvaćanje ove grupe javlja se tek u par navrata kada govori o „Mladosti“ i o „Novoj Nadi“. Ovu hvali a onoj zamjera što „iznosi subjektivnost nad objektivnost“. „N. Doba“ traži narodnu umjetnost, koja bi unijela svježine, a odbija dekadencu. Osnivači „Mladosti“ da zapostavljaju intelekat materiji, oni daju, da instinkti gospoduju karakterom“. Dekadenca je „prisiljeni, nezdravi, protunaravni pokret, kojim se pooštrava oprijeka izmedju inte-

ligencije i puka ... ona ubija snagu i polet pojedinca ..." Umjesto u svijet, treba zaći u — narod! To je tenor tih bilježaka. „Cilj naš neka bude kulturno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca, a sredstvo do toga cilja ostvarenje narodne lijepe knjige ..." Sa ovim i ovakovim bilježkama iskočila je ova grupa sasma iz kruga literature — te i njene žestoke polemike sa „N. Viekom" nisu bile literarne, nego više manje političke. Pa kolikogod su dijelile ovu grupu političke misli od naše stare generacije, u literaturi je ona uz male razlike svojim utilitarizmom išla i nehoteć u susret starim tradicijonalistima čim je izrekla misao, da literatura mora služiti političkomu cilju ... I na taj način smo izgubili oštriju publicističku kritiku ruskoga tipa, koju je bila navijestila „Hrv. Misao", a koja je mogla kasnije biti dobar korektiv raznim zastranjivanjima, potaknuti množtvo kulturno literarnih pitanja, posabrati mnogo opažanja i uroditi onim čim je uredila ruska kritika: uspostavom organičkoga odnošaja izmedju savremenog društvenog i literarnog života. I za to je ovaj propust bio vrlo osjetljiv. Nakon stare formalistično-estetske kritike, uz dogmatsku „N. Vieka", uz impresijonističku nekojih mladjih Brandesijanaca, ova socijalno-pozitivna kritika bila je od prijeke potrebe. A ovako ju je politika sasma ugušila, a utilitarizam nije se u kasnijim edicijama praške grupe niti pokušao teoretski opravdati. Pa da je ova grupa dala kritičara makar u smjeru Pisareva, koji je dokazivao suvišnost umjetnosti! Ali ni to! Tek rodjeno dijete roditelji ubrzo ugušiše ili pustiše da izgladni i ugine ...

XI. Literarni racijonalizam.

U srpnju g. 1897. izašao je u Spljetu novi časopis, polumjesečna smotra „Novi Viek", pod uredništvom dra. Tresića. Tresić je tada još bio pravaš Frankove frakcije. U politici nije dakle donosio ništa nova. Plivao je strujom historizma, govoreći o prošlosti, o potocima krvi, patriotizmu

teritorijalnome. Lučio je doduše patriotizam od otadžbeništva, domovinu od otadžbine, ali to nije u bitnosti mijenjalo pravca, niti je bilo što nova. Otadžbina je za njega bio viši pojam, koji je obuhvatao sve elemente domovinstva, rase, jezika, kulture i politike narodne, ili drugim riječima cijeli tip naroda i svih njegovih svojstava i težnja. Narod je shvaćen više kao pojam i kao jedno jedinstveno od skupnosti sastavljeno višje biće. U člancima „Rane otačbine" oborio se je Tresić proti „samoživcima, janjičarima i mamelucima", proti praškoj skupini (radi hrv. srpskog pitanja) kritikovao Tolstojev nazor o patriotizmu itd. Pozitivno shaćanje naroda podao je drugi od osnivača „N. Vieka" Ch. Šegvić u članku „Hrvatska misao". To shvaćanje temelji se na teleologiji („svrhovnosti"). „Narodi imadu svoju organičku funkciju i ta funkcija je misao naroda ili njegov raison d' être". Pošto je čovjek moralno biće, isto je tako i narod moralno biće, pa mu se njegova „misao i svrha namiće kao d u ž n o s t, a ne nužda". Narod ima dakle slobodnu odluku, „no opaziti mi je odmah da ta sloboda ne može promijeniti plan božje providnosti".

Spominjem samo, da je ovo stanovište u glavnom jednako sa stanovištem Kvaternika, nipošto Starčevića. Koji je cilj prema ovome opredijeljen Hrvatima? Cilj Hrvata, pravog kršćanskog naroda, jeste dakle podupirati razvoj velike kršćanske prosvjete, živjeti životom te sveobće crkve". Ovo je općeniti cilj. Ali sveopća crkva nije postignuta, a zvanje Hrvatstva jeste, „da spoje, da sjedine kršćanstvu Istok i Zapad", i to u smislu Križanićevih nastojanja. Preduvjet pako jeste, da najprije postignu svoju slobodu i jedinstvo političko. I pisac posve ispravno kaže, da „cjelokupnost i neodvisnost ne mogu biti zadnji cilj jednoga naroda". Ova tvrdnja dokazuje, da smo u ovo doba već počeli bolje misliti i na sadržaj, a ne samo na formu Hrvatstva. Obično se je kod nas govorilo: najprije jedinstvo i sloboda, a onda ćemo lako dati sadržaj — taj dolazi sam po sebi!

Kakav je pako zaključak ovog providencijalno-teleološkog i Kristocentričnog stanovišta? „Pošto hrv. narod nije još doživio svoju zadaću, pošto opstoji razlog njegovoga opstanka, pošto se nije pokazao nesposobnim za tu zadaću, moramo apodiktički zaključiti, da taj narod n e m o ž e p o g i n u t i, toga ne može dopustiti providnost božja".

Ovo je logično (prema premisama) ali je opasno! Je li pako premise stoje, drugo je pitanje. Ja ih držim krivima, ali ovdje ne razpravljam o tome, nego mi je do toga, da ustanovim, kako je taj nazor u posvemašnoj oprijeci sa sociološkim nazorom praške grupe i sa determinističkim nazorom cijele mladje generacije. Usljed toga je moralo doći do sukoba. Ovo je kratak ali ipak iscrpiv pokušaj logičkoga i sustavnoga shvaćanja naroda. Ovo je neke vrsti mesijanizam, ali ovo je i znak, da je misao reakcije izrečena u formi jedne filosofije naroda, kojoj se nije sve do danas suprotstavio jedan teoretski obradjen, iscrpiv i sustavan nazor sociološki.

Providencijalno-teleološko shvaćanje dominira u „N. Vieku". Ovime se je konkretizirala reakcija romanskoga tipa. G. 1896. je M. Sabić završio svoj članak o preporodu idealizma ovim riječima: „Znanost i vjera moraju da se izmire i slože, a dotle će se čovječanstvo uvjek kolebati izmedju idealizma i naturalizma kao bolesnik, koji se u postelji okreće s jednog boka na drugi, a na jednoj i na drugoj strani samo na čas počine, ali ne može da nadje trajnoga mira ni pokoja". Tu se dakle traži t r a j n i m i r. A nije li takav mir — negacija života, jer život nije drugo nego vječna izmjena, vječno valovito gibanje, kolebanje i njihanje? Ali kako sam već rekao: „izvjestnost" traži reakcija romanska, a ta težnja se pokazuje i ovdje. Brunetier je na koncu svoje studije rekao: koja će pozitivna religija imati od novog idealizma koristi, još se ne zna. On je bio pako na strani katolicizma, a s njim i drugi. G. 1897. eto u nas je već odlučeno. Šegvić tu odluku obrazlaže cijelim sustavom.

Ovo stanovište vidi se onda i u politici i u literaturi i kritici „N. Vieka". „Etičke ideje" susrećemo svaki čas, a isto tako i zahtjev, da prosvjeta služi kršćanskom spiritualizmu i patriotizmu. Tresić je dapače providencijalizam protegnuo i na estetiku i pišući „Katarinu Zrinsku" dvije godine kasnije dokazuje, da kršćansko svaćanje tragedije kulminira u katarzi, koja da se sastoji u tome, da nalazimo konačni izmir afekata u promislu božjemu, u nagradi s onkraj groba. Šegvić, Tresić, a uz njega i mnogi ostali, išli su gotovo sustavno ovim smjerom.

Nadalje opažamo i u belestrici i u kritici „N. V." eklektičku tendenciju. Sam Tresić je zagovarao klasicizam u formi, a istodobno, pišući o „Hrv. nar. pjesama" i pjevajući „Gjule i Smubule" podražavanje narodne pjesme, te talijanskih pjesničkih velikana. Šegvić je uza sve kršćanstvo nagovarao pjesnike, da obradjuju stare slavenske mitološke predmete. G. 1898. ekscerptirao je po Nodilu „Vjeru Vidovu", a godinu dana kasnije upućuje pjesnike, kako da se posluže tim materijalom. Sabić prikazuje parnasijanca Lecomta de Lisla, portugalskoga simbolistu E. de Castra, te Fererovu knjigu „Mlada Europa" u kojoj je govora o prvenstvu sjevernih naroda. Hvale se i Kumičićevi „Pobijeljeni grobovi" i Leskovarevi „Propali dvori". Prevodi se Spencerov članak proti socijalizmu i piše o Slavenima i Papama, Jakša Čedomil piše o mladjem naraštaju u književnostima u Francuskoj, Italiji i Hrvatskoj, te o raznim našim piscima (Osman Azis, V. Borota) piše se nadalje o Medoviću i Bukovcu itd. itd. U opće se mora reći, da je „N. Viek" donosio obilno gradiva i u člancima i u listu, pa je dapače pratio i napredak izuma i znanosti.

Ali sve je to bila eklektika. Nije se obaziralo na stanovište s kojega polazi na primjer Spencer, Ferero, L. de Lisle, Nodilo, na temeljnu razliku izmedju Kumičića i Leskovara, pokreta mladjeg naraštaja u Francuskoj i Italiji, te stanovišta „N. Vieka". itd. Uzimali se samo rezultati u koliko

su ulazili u račun smjeru smotre. Kao što je Spencer dobro došao proti socijalizmu, tako je isto dobro došao i klasicizam i romanizam i kršćanska prosvjeta i slavenska mitologija i narodne pjesme itd.

Odakle to? Odatle što je shvaćanje „N. Vieka“ bilo više manje formalistično. Nije se opazilo, da li je klasička poezija organički vezana sa klasičkim životom i shvaćanjem poganskim, da li se elementi narodne pjesme i klasične poezije dadu u jedno stopiti, da je L. de Lisle zastupnik onoga načela objektivizma u poeziji, kojega i Flaubert u romanu, da je Kumičić romantik sa naturalističnom patinom, a Leskovar modernista, da je Bukovac zastupnik onoga slikarskoga impresionizma, koga je isti Šegvić u broju kasnije pokudio (u članku „Nakon pet mjeseci“). Formalnost shvaćanja opaža se i u tome, što Tresić želi, da se nar. pjesme priredjuju i popravljaju po općim načelima estetike izvedenim iz djela klasicizma. Ona se opaža i u tome, kada Šegvić govori samo o vadjenju „motiva“ iz mitologije. Ali da je duh ono iz čega niče djelo i njegova forma, ta misao nije nigdje dovoljno uvažena. Prema tome bi mogli reći, da je ovome eklekticizmu izvor u formalizmu, a ovome opet u mehaničkom, više manje skroz tehničkom shvaćanju umjetnosti — a i života.

Poslužiti ću se sa slikom, da ovo razjasnim: U srednjem vijeku gradi graditelj gotičku crkvu. Svaki komad je organično svezan sa cjelinom, organički raste iz cjelovite koncepcije. Čitava gradjevina izvire iz jednovitoga razpoloženja i jednovite umjetničke ideje: ta ideja je šiljak. Sve ide u vis, sve u šiljak, poput borove šume. Toj ideji je sve prilagodjeno: ona radja jednoviti gotski štil. Svaki kamen treba tesati posebno prema toj ideji, prema tom shvaćanju i u duhu toga stila. Tako se radja katedrala. Uzmimo sada obratni primjer, da u naše doba počne umjetnik da gradi jednu veliku gradjevinu i hoće da upotriebi sve gradjevne i dekorativne elemente sviju naroda i doba. Uzeti će grčkih stupova i kapitela, umetnuti timpanone,

pridodati egipatske obeliske i sfinge i perzijske stupiće i asirske krilate bikove; upotriebit će nešto iz indijskih pagoda, te će negdje umjesto stupova za podporište metnuti slonove; onda će grčke i rimske kiparije, te mozaik prvih bazilika prekriti bizantinskim kupolama, a uz sve staviti gotske tornjeve; nekoji prozori će biti rennaisančni, nekoji gotički, nekoji venecijanski. Ornamenti će biti u baroku. Uz to će pojedine kapelice biti u narodnom stilu, izradjene poput drvenih seoskih kuća i preslica, uz etruske vaze stajati će naše tikvice, a sve će ovo biti još povezano i izprepleteno modernim željeznim traverzama.

Dakako, da će i onaj graditelj gotske katedrale i ovaj graditelj eklektičke babiloinade morati uzeti u obzir temeljne principe graditeljstva, t. j. gradjevne tehnike i mehanike, da se zgrada ne poruši. Recimo, da uspije ovom modernom graditelju po mogućnosti postaviti sve te elemente raznih stilova jedan na drugi, a da ipak bude i razredba prostorija (tloris) i neka simetrija postignuta. Ali sada se pita: šta će ta zgrada značiti, šta li predstavljati, kakovu umjetničku ideju imati, hoće li biti lijepa?

Eto baš ovakova zgrada je rezultat postulata raznih kritika i kritičara „N. Vieka“. Oni svi do jednoga nemaju osjećaja za jedinstvo stila, i za stil uopće. Oni imadu pred očima samo zakone tehnike, proporcije, simetrije, te praktičnosti razmještenja, jer za njih je vrhovno sudilo umjetnosti tek tehničko-formalno, a uz ovo je glavno, da prostorije zgrade udovolje potrebama stanovite etičke, političke ili ine koje praktične ideje.

Ovo stanovište je jasno iz članka Ch. Šegvića: „Vrhovno sudilo umjetnosti“. Kao uopće svi pisci iz kola „N. Vijeka“ tako je i Šegvić racijonalista. („Samo onaj, koji se dade voditi razumom, može se nazvati čovjekom i samo takav je slobodan“.) On kaže: „uvjerenje se temelji na čuvstvu, pa je slijepo, a osvjedočenje na razlozima. Sloboda naših čina sastoji se u njihovoj razložitosti“. Time je postavljen u svemu, pa i u umjetnosti intelekat

nad čuvstvo. Čuvstvo ima samo tu funkciju, da oživi ideje. Šegvić razlikuje ove stupnjeve u stvaranju umjetničkoga djela: Najprije umjetnik osjeti nešto realnoga (umjetnički osjećaj), onda se zaustavi, da na njemu gradi mašta (snatrenje), zatim razumom stvara ideal, najpotle sve to oživi čuvstvo". Ovo je aprensivna moć, ali tu može da ima kritičar. Umjetnik počima istom sa stvaranjem, istom sa ekspanzivnošću. „Tim radom ideal se izlije u nacrt: osjećaj i mašta postaju bojom, a čuvstvo se odaje u izrazu". I ovo je — veli Šegvić — jedino sudilo u umjetnosti, to je absolutni kriterij, koji isključuje svaku razliku u školama i u temperamentu. Ovo je skroz formalno, ili bolje reći metodično sudilo. Ali umjetnost mora da ima sadržaj. Koje je tu sudilo? I tu Šegvić postaje skroz utilitiran. On kaže: Transcendentalno, ili metafizično, sve što opstoji, jest dobro i lijepo. I rak rana za liječnika je lijepa. Svaka bolest, kad se razvija po nekim pravilima, je učenjaku lijepa. Ali ona za čovjeka nije ni lijepa ni dobra. Transcedentalna ljepota i dobrota nema posla sa etičkom dobrotom i estetičkom ljepotom". I tu je eto izražena sva velika razlika izmedju shvaćanja „modernista" i shvaćanja „N. Vijeka" Ono što Šegvić zove transcedentalnim, to moderni krste „relativizam". Svaka je stvar relativno lijepa i ružna, dobra i zla, prema relaciji k drugoj jednoj strani. Pa ako je za učenjaka jedna bolest lijepa, jerbo je zanimiva — zašto da ne bude i za umjetnika? Eto — Šegvić traži praktičku ljepotu i dobrotu, „moderna" transcedentalnu. I za to je Šegviću glavno do toga, da se ona zgrada gradi iz temelja, a ne iz krova, da se gradi po nekom planu i za praktičku potrebu, a moderni su tražili realaciju izmedju njenih česti i to harmoničku relaciju. Svaki jedinstveni stil je dobar — sam o sebi, ali smiješan sa drugim stilom, i ako je praktičan, ne daje harmonije! Pa kad su „moderni" tražili slobodu od svih škola, slobodu individualnu, to je značilo u zbilji samo to, da može svak raditi kako želi, kako mu prija, ali ono što radi mora

biti jednovito, a ne skrpano, a jednovito će biti, ako bude slobodan produkt njegovog unutarnjeg jednovitog raspoloženja. Za to su oni i postavili čuvstvo, osjećaj, emociju nad intelekt, jer najjednovitije je ono, što je najnaravnije, a najnaravnije je ono, što je organično, a intelekat sudi, ne stvara. Za to je vrhovno sudilo „moderne" bilo, da govorim sa Šegvićem, transcedentalno, relativistično, a nipošto eklektičko. Shvaćanje je „N. Vj." praktično*), i eklektično.**) („Nastojati ćemo, da iz svih škola, a da ih ne zastupamo, izaberemo što je dobro") u estetici tek tehničko („Razmjera, ravnoteža, eto česa nam treba. Oko toga ćemo najviše nastojati"), a inače auktoritativno***) („Stati ćemo uz Danta, Vergila, Horaca, i Shakespeara").

Ovakovi su bili gotovo svi kritičari „N. Vj." a takovi i mnogi njegovi beletriste. I ako je u sudjenju (kao i Šegvić) i Jakša Č. kao svećenik pokazao razmjerno veliku liberalnost i nezasukanost ipak stoji i on na ovom stanovištu. Propagovao je sustavno racijonalizam u svim linijama, pa i u umjetnost i poeziji. Lirika Tresićeva pruža nam pako dovoljno primjera, kuda može racijonalizam, služenje logici intelekta, uz eklekticizam i auktoritarstvo dovesti i velik talenat! Ako je u njega tako, daleko je više učinila blijedom ostalu poeziju, koja mu se podala. Tako literatura postaje kulturno bastardnom, mulatskom i zato neplodnom, neizrazitom.

*) »Umjetnost je za čovjeka život«.

**) »Neka se naši suradnici ugledaju u istinu i točnost boje realista, neka slijede primjer idealista u promišljenom izboru sujeta, a neka uzajme od sentimentalista čuvstvo što oživljuje i izraz«.

***) U kritici o Kumičiću veli Šegvić ovo: Šta se čini kritičaru »Katol. Dalmacije«, da je nemoguće sresti čovjeka, kao što je Prokan (protagonista »Pobjelj. grobova«), to dokazuje, da ne pozna Plutarha (!), koji isto piše o Katonu mladjemu«. — Tako su se baš u srednjem vijeku (po jednoj anegdoti) prepirali učenjaci, koliko imade konj zubi. Prekapali i citirali Aristotela i ostale stare te crkvene pisce — a kad im je netko doviknuo: ta pogledajte konju u usta i prebrojite — poslaše ga na lomaču, jer da omalovažuje crkvene oce.

XII. Impresionizam i diletantizam.

Ova eklektička struja, koja se očitovala u „N. Vijeku“ u bitnosti svojoj nije drugo nego do sustava i do svojih konsekvencija doveden naš tradicijonalni eklekticizam, naša polovičatost, naše „od svega po nješto“, a od ničega temeljito, naše „pabirčarstvo“. Ova naša nevolja je ovdje iznesena kao sustavni program. Mi se možemo s time slagati ili ne slagati, ali moramo priznati, da je već jednom trebalo i ovu našu metodu formulirati i obrazložiti. To je i učinjeno. Ali čim je to bilo učinjeno trebala je da nastupi isto tako sustavna i dublje motivirana reakcija, pa da već jednom počmemo raznim problemima gledati u dno.

Praška skupina mladeži upuštala se je u polemiku sa „N. Vijekom“ radi trica, ili srpsko-hrv. spora, ali nije proti providencijalnom sustavu suprostavila dovoljno obrazloženi socijološki, nije eklekticizmu suprotstavila kritički sintetizam, nije formalizmu suprotstavila problemnu literaturu, nije jednom riječi racijonalizmu suprotstavila moderni nazor determinizma. Upustila se u politiku i napustila ova baš temeljna pitanja*). Direktno se nije nigdje ta grupa na tome polju ogledala sa „N. Vijekom“, premda je mogla baš u Masarika, koji je svoju politiku osnovao najprije na filozofiji, naći i poticaja i materijala i direktive.

Ali nije bolje bilo niti sa drugom, sa onom literarnom grupom, koja se u to doba počela javljati.

U studenom 1897. su iz Beča razaslani pozivi na pretplatu i suradništvo nove moderne literarne smotre „Mladost“. Sama nepoznata imena osnivača: Plavšić, Jugović, G. Jeny, Tausk, Kraus. — Za ovima je pak stajao već poznati Ivanov. On je iste godine stekao popularitet i kao duhoviti kritičar, napisav u „Viencu“ prikaz Leskovarevih „Propalih dvorova“. Ali u „Mladosti“ nije mnogo suradjivao. Napisao je tek simboličku crticu „Okovi“ i prikaz o Gjalskome.

*) „Nova doba“ g. 1898. donijelo je doduše od češkoga kritičara Krejči-a članak „o kritici“, ali taj članak je tek informativan.

Već njegova „Ispovjest?“ iz g. 1895. pokazuje nam donjekle njegovu narav: težnju za aktivnošću, za praksom, za opijanjem u borbi i djelatnosti i ujedno neki impresijonizam, spojen sa lakim sanjarstvom, ili jednom riječi: nemir i disekvilibriranost. Ujedno sam već tamo spomenuo, da on polazi direkte od Gjalskoga. I sve ove crte nosi „Mladost“ a i kasniji njeni nasljednici i nastavljači. U pozivu možemo čitati, da mladji hrv. pisci osjećaju potrebu slobodnog i neovisnog lista, koji bi gojio novije književne struje od realizma amo i objektivnu kritiku. Smotra da će gojiti umjetničku kritiku u svim granama, te filozofiju (u najširem smislu). Suradnicima je otvorena sva sloboda u mišljenju. Smotra će biti elegantno opremljena.

Već na ovaj poziv se uskomešao „N. Vijek“ i to većinom sbog konkurencije (jer je u pozivu bilo spomenuto, da ni „N. Vj.“ ne udovoljava potrebama knjige). „N. Doba“ je pozdravilo list sa rezervom, a kasnije i sa prikorom. Izašao je i prvi broj. Sve elegantno. A program? Govori se o „izmučenim modernim dušama“. o „djeci sa staračkim licem“. o „ozlojedjenosti, izmučenosti“, o „nagomilanom znanju koje ne zadovoljava srce“, o „visokom poletu ljudskoga duha“, o tom kako moderni čovjek „prisluškiva vizijonarnim i mističkim legendama, a svijetom ide sjena Swedenborga“ (Skandinavca mističara), o „senzitivnosti, sjeti“, o „čežnji za novim idealima“. Ovo je bilo moderno — ali za nas je to bila fraza bez sadržaja. Ovo je bio znak reakcije, ali mi nismo imali još akcije — kako sam to već prije pokazao. Od čega smo se mi izmučili? Gdje je taj napor ljudskoga duha u nas, gdje li nagomilano znanje, koje dušu guši, gdje je visoki polet, gdje duboko kopanje? Nema toga! Izmučile nas sanje, ozlojedile fraze, ispile dušu iluzije, rastočila tromost duha, okamenile nas tradicije. Bilo je i jeste djece, ali ne sa staračkim, nego blesastim licem, bilo je stare djece, ali ne djece sa staračkim licem. Ima čežnje i sjete, ali radi pustoši i praznine. Bilo je mistike i legenda, ali ne senzitivnih, nego naivnih. Zreli smo bili za skolastiku

Sv. Tome i mistiku Kempinca, ali ne za novu alkemiju Strindberga i mistiku Swedenborga! Za sjetu i čežnju smo bili disponirani, ali iz pomanjkanja onoga, što je rodilo modernom sjetom i čežnjom o kojoj govori „Mladost“.

Pa ipak, uza sve to što je motivacija pozerska i kopirana od sretnijih naroda — ono raspoloženje, koje je izazvalo „Mladost“ bilo je naravno, bilo je naše. Ono raspoloženje nije bilo ništa drugo, nego jedan korak dalje, jedna evolucija raspoloženja naše književnosti, kako ga opažamo u sredini devedesetih godina, kod naših najboljih pisaca. To je nastavak fatalističko.sentimentalnih misli Kozarca, to je nastavak Gjalskijevih „Notturno“, „Mors-a“ („Vienac“ 1897), Leskovarevih „Misli na vječnost“ itd. samo što se je ta ista duša u tudjem svijetu obukla u tudje ruho i navela druge, neispravne i komične motive za svoje raspoloženje. Time ćemo moći rastumačiti ujedno i pojav što uz listove ovih mladjih pristaju i u njima pišu i Kozarac i Gjalski i Leskovar i Borota i Kranjčević. Al za to, jer nije shvatio ovoga pojava ovako, nije „N. Vijek“ vidio u „modernima“ drugo nego kopiste, megalomane i konkurente. Ali je vrlo značajno i to, da „N. Doba“ nije znalo „Mladosti“ ništa boljega reći, nego da je u zabludi i neka se vrati „narodnoj duši“.

Medjutim ni sami osnivači „Mladosti“ nijesu shvatili najozbilnije svoj prolog i nisu ga se držali. „Mladost“ je u svojih 6 brojeva donijela radnje ruskog realiste Vereščagina, magjarskog moderniste Kobora, našega skroz psiholožkog noveliste B. Livadića („More“), simboličko-dekadentske Ivanovljeve „Okove“, Gjalskijevu „Kapitolinsku Venus“, sjetne Nikolićeve i neohelenističke Vidrićeve pjesme, te Weberovu atavističku „Roditeljski grijesi“. Donijela je nadalje prikaz filozofije pozitiviste Comte-a članak o zemljoradničkim srpskim zadrugama, članak o Boecklinu i o Bukovcu, o ženskoj emancipaciji, o modernom shvaćanju slikarske teknike i o Zauonijevom realizmu. Sve su to različite stvari i nisu baš dekadentske i simbolične. U listu

je izašao i članak A. Grada o francuskim dekadentima. Ovaj članak je, uz uvod, mnogima smeo pamet. Uzelo se sve pod istinu i vrlo ozbiljno. Medjutim je članak A. Grada puko čavrljanje, donjekle mistifikacija, a u glavnom jedna groteska i satira na tobožnje dekedente, kao što je satira na moderni stil i godinu dana kasnije u „Hrv. Salonu“ izašli prikaz o modernom amerikanskom pjesniku Jon Gabrielu Pickliku — ličnosti izmišljenoj!

U svom prikazu Grado priča o bohemskom, alkoholičnom, eksaltiranom životu pariških dekadenta, te dodaje, da ima medju mladjim ljudima i u Hrvatskoj „poezije u zraku“ „nepisane literature“ „legenda koje se šire“ itd. Sve je ovo bilo samo lako nabačeno, možda iz objesti, da se naši filistri poplaše. I u istinu su se oni poplašili i naljutili. Ali ni po muke! Nego su mnogi i mnogi mladji ljudi uzeli sve pod gotovu istinu. Stvar je izgledala vrlo romantičnom. U kazalištu se pjevala „Bohema“, nesretna Mimi i ljubezna Mrizeta bile su želje srdaca, iz Monakova dolazio Simplicisimus sa svojim maniriranim karikaturama, iz Beča pako „Ver sacrum“, organ secesijonista, sa stiliziranim ženama, sa čudnim ornamentima, sa legendarnim crticama. Koje čudo onda, da se ova čudna romantika, u pola šale u pola zbilje počela širiti i u društvu, odražavati u nošnji i češljanju, ćutiti u kutevima kavana, pa i u rukopisima, a naskoro i u tiskanim sastavcima.

Bila je to neka sugestija, koju proizvodi svaka tajinstvenost i maglovitost. Pisale se crtice po kavanama, pisale se i čitale dapače u noćnim zabavištima. Cijeli svijet gledao se kroz naočare razno bojadisane. Bilo je mnogo poze, mnogo hinjenoga, ali tko će poreći, da jedan ovakav upravo epidemičan pojav ništa ne znači ili da nije barem našao pripravljeno tlo?

Težnja za što većom slobodom je bila u mladeži općenita. Svatko je osjećao težinu tutorstva, pod kojim smo na svim poljima ginuli. Ali ta „absolutna sloboda individua“ je bila samo dobro došlo opravdanje uvlačenja u sebe, a glavno je bilo: po-

treba intenzivnijega života duševnoga. Težko je to dokumentirati, ali iz izkustva govorim. Mladež je one sanjarije u istinu proživljavala. Ona je stradala i zanosila se, patila je i veselila se je. Najmanje sitnice su pobudjivale najintenzivnija čuvstva. A napokon, ako se radi o intenzitetu svejedno je, što ga pobudjuje. Ako to čuvstvo i misao pobudjuju sitnice, tek zamjetljive, možemo to nazvati bolestnom senzitivnošću, ali moramo priznati i to, da je ta mladež osjećala potrebu jačega čuvstva. Ako joj ga ne pobudiše pojavi naše javnosti, to je samo znak, da su oni svojom jednoličnosti otupili živce i sada si ti živci sami u fantaziji i sitnicama traže podražaja. Znam za mladića, koji je čitavu noć prosjedio u vrtu, slušajući žabe i pisao o njihovom kreketanju crticu. Drugi je pisao o jednom kamenu novelu, treći pisao o očima jedne konobarice kao o simbolu moderne duše itd. To je manija, to je bolest, to je ludost — recite što hoćete, ali bolest epidemična se ne prima tijela, koje joj ne naginje. Dokazano je n. pr. da je kolera poharala redovno one krajeve, u kojima je narod bježao u crkve i postio, dočim je štedila one, u kojima je narod izlazio iz kuća, prao se, radio i disao svjež zrak. Post, molitva i strah spremaju — slabeći tijelo — tlo zarazi. Tako je bilo i u nas: bili smo zatvoreni, od nikuda zraka, nikakove cirkulacije ideja, duševni život plitak, javni život jednoličan. Postili smo duševno i oslabili. Pa koje čudo onda, da nas je zahvatila u onoj formi „moderna“ upravo epidemično? A „moderno“ je bilo sve, o čem nismo do tad čuli. Moderan je bio i Brandes i Zola i Bahr i Maeterlink, moderan je bio i Comte i Swedenborg i Ibsen i Strindberg i Boecklin i Rops i Przybiszewski i D' Annunzio. Moderan je bio i simbolizam i neohelenizam i rennaisanca i japonizam i pozitivizam te sredovječni i moderni okultizam, kemija i alkemija, psihiatrija i spiritizam, budizam i ničeanstvo, socijalizam i anarhizam. O svem tom nismo ništa čuli, sve je to bilo novo i sve se to pozdravljalo, primalo, bez reda, bez kriterija. Kriterij bio bi

odbacio i ovo i ono, ali to bi bila jedna prikrata. Bacili smo se kao čopor izgladnjelih skakavaca na ono, što je bilo u Europi i jeli sve, bilo travu, ili drač, bilo cvijeće ili plod, pelin ili grožđje. I za to, samo za to se vikalo o apsolutnoj slobodi. To je vikao glad! Za to nije ni moglo biti mnogo drugih zajedničkih pozitivnih načela, niti kakovog sustava, za to se i nije moglo sve to probaviti. Za to je i zavladao zgoljni impresijonizam i diletantizam. Sve se onjušilo, sve nagrizlo, pa pošlo dalje. Sve se pokušalo izreći, sve imitirati. Složni su bili svi samo u tome, da neće nikakovih „načela“, nikakovog ograničenja. Nešto više, nešto manje, takov smjer su imale sve edicije od „Mladosti“ ovamo, svi oni listovi kao n. pr. „Salon“ (1899.), „Život“ (1900. i 1901.), „Svjetlo“ (1900.), „Novo Svjetlo“ (1901.), „Nova Nada“ (1897. i 1898.), „Mlada Hrvatska“ (1902.), „Nova zvijezda“ (1901.), „Jednakost“ (1902.), pa onda još tolike druge skupinè, toliki mnogobrojni zatvoreni krugovi mladeži. I ta anarhična težnja još uvijek nije prestala, jer još uvijek imade duševne pustoši i glada. A upravo nekom fatalnošću tu pustoš ne mogoše, nego tek u maloj mjeri, ispuniti sve te „modernističke“ publikacije i to baš za to, jer što se je tu pisalo, nisu bili sustavni prikazi, nisu bile studije, nisu se izdavale knjige, nisu se ni prevodila fundamentalna moderna djela. Sve su to bili ekscerpti, fragmenti, trzaji, sve same impresije i diletantski prosijevci.

Sve ovo „moderno“ je od naših „starih“ dijelila mržnja na tutorstvo, strah od „kriterija“, prezir zbog našega duševnog siromaštva. Od pražke grupe ih dijelio njezin utilitarizam i tendencija praktičke politike, a od „N. Vijeka“ njegov formalizam. „N. V.“ bio je eklektičan, a i ovi „moderni“ su od svega primali. Ali „N. V.“ je htjeo izabirati, tek „pratiti“, ali paziti, da mu „valovi ne smoče noge“, a ovi mladi su htjeli baciti se u te valove, otvoriti im nasipe, da i k nama dodju, oni su htjeli poprimiti, progutati, a ne samo gledati . . . Oni su bili svi proti sistemu „Novog

Vijeka“, ali ga nisu pobijali drugim sistemom, nego samo vikali nervozno: slobodu, slobodu hoćemo! Pa šta je bio rezultat? Nesporazumci na sve strane, kriva shvaćanja, polemike, koje su naskoro postale plitka nadmudrivanja i sofističke doskočice. Ni jedan problem se nije pravo ni postavio, nijedan se nije riješio, a „mladi“ su bili izvrgnuti sa sviju strana napadajima često bezsmislenim, ali ipak neugodnim. Nastalo je psovanje umjesto kritizovanja, rušenje umjesto gradjenja. I tako bi mogli reći, da je svim polemikama izmedju „starih“ i „mladih“ uzrok u tome. što „mladi“ nisu išli dalje od zahtjeva slobode, od impresijonizma i diletantizma, a „stari“ nisu njihovog glada ni htjeli ni mogli shvatiti. Za to se i nisu sukobila dva tipa reakcije u svojoj jezgri i načelima, nego se sve pobrkalo i napokon sve izmučeno od neplodne borbe klonulo.

XIII. Kriticizam i naobrazba.

Godine 1897., u listopadu pokrenulo je i srednjoškolsko djačtvo svoj list „Nova Nada“. Značajan i neobičan pojav. Bilo je uvijek djačkih listova, ali su to bili redovno listovi jednoga razreda, ili najviše jednoga zavoda, litografirani ili pisani, sa par pjesmica i pripovjedčica, bez dalnijih ciljeva i znamenovanja. Tako je n. pr. plemićki konvikt u Zagrebu od decenija imao svoj pisani list, a takovih je bilo na svakom zavodu. Ali u drugoj polovini 90-tih godina se i tu pojavila neobična bujnost, zajedno sa višim težnjama u mladjoj generaciji. Školske godine 1894.—95. izlazilo je u samom Zagrebu 6 djačkih listova (jedan na realci, jedan u orfanotrofiju, jedan u plemićkom konviktu, jedan u petom, jedan u sedmom razredu gimnazije.) Osim toga bilo je takih edicija na svim drugim gimnazijama. Iste godine pokrenuše šestoškolci u Zagrebu sedmi list: „Nadu“. Pokretač Dragan Galović odmah je gledao da skupi oko lista i druge djake. Agilnošću je to i uspio. God. 1895.—96. razaslao je već na sve zavode Hrvatske, Bosne,

Dalmacije i Istre proglase za obći djački list. Odziv je bio dobar: do 40 suradnika i preko 300 predplatnika. Ujedno se provodila djačka organizacija. Galović ju je zamišljao praktično, ali s nekim političkim crtama. Medjutim iste godine izlazio je u Karlovcu djački list „Zajednica“, koji je počeo izticati potrebu lih naobražbene organizacije i pisati o „djačkom pitanju“. Nema sumnje, da su tu djelovale ideje i pogledi navješteni iz Praga, od pokretača „Hrv. Misli“, koja je mnogo pisala o izgradnji kulturne osobnosti, o samonaobrazbi itd. ali dočim je pražka skupina ubrzo pošla na političko polje, ovi su djaci koncentrirali svoje nastojanje oko naobrazbe. Godine 1896.-97. već izlazi jedinstveni obće djački list „Nada“ (pod redakcijom V. Jelovšeka) svagdje proširen, pun kritičkih pokušaja, naprednih poticaja, okupiv suradnika iz Slovenačke i nešto Srba. List već stvara cieli pokret medju djačtvom. God. 1897.—98. javlja se „Nova Nada“, tiskan list, za djačke prilike, (smjeli su pisati jedino srednjoškolci,) upravo začudan pojav po nastojanju, radnjama i vidicima, koje otvara. List uredjuju Milčinović, Cihlar i Marjanović.

List donosi pjesme, pripovjedke, drame, ocjene, prikaze, ekscerpte iz svih literatura, od Slovenaca i Hrvata, baveći se obširno djačkom naobrazbom i naglasujući kriticizam. Primjera radi citiram nekoje stavke iz raznih proglasa na mladež i programnih člančića: „Treba nam značajeva! A ako budeš htio, hrvatski djače, da postaneš pravim karakterom, stiči sebi jakost duševnu. Što manje duševno samostalnih ljudi, to manje samostalnih sila narodu. Čim da čovjek steče tu jakost duše, samostalnost misli i neovisnost rada? Naobrazbom: Prosvjeta naučit će nas, da je duh jači od materije i pred tom naukom uzmiču i pesimizam i epikurejstvo. Ali je još jedno potrebno: zaviriti u život, ne brzo i površno; treba poći u dubinu. Život će nas naučiti zbilji, koja treba da drži ravnotežu zanosu. U vrijenju pokreta i reforama života, opaziti ćemo isti zakon: samostalan individuum nikad ne propada, pa ćemo i sami nastojati

da budemo samostalni". A drugdje se onda razpreda o lektiri mladeži, o odnošaju k družtvu, politici, profesorima, itd. Dapače se na sijaset prispjelih radnja daju kritički poučni odgovori uredničtva, odvraćajući djake od romantizma, imitacije, sentimentalnosti i pesimizma.

Izdana je i posebna agitaciona brošura, sa uputama, kako da djačtvo radi. Bila je razširena u kojih 10.000 komada. Tu se medju inim ovako definuju ciljevi: „Vriedan član družtva biti će onaj, koji je uvjeren, da mu je kao faktoru družtv. napredka dužnost, da od sebe stvori što samostalnijeg, moralno jačega, kulturno naprednijeg čovjeka. Samostalan je pak onaj, koji znade opažanjem i razmišljanjem sazdati vlastiti svoj sud o svemu što ga u životu snalazi; moralno jak onaj, koji uvijek prema tomu mišljenju radi; kulturno pak napredan onaj, koji obranu toga mišljenja stiče u neprestanom naobražavanju. U tom radu, kojim treba da se stvore podpuni ljudi, sastoji se pravi patriotizam". Kriticizam prama životu, poznavanje razvoja kulture drugih naroda, svestranost naobrazbe. „Ne ćemo biti ni jednostrani političari, ni umjetnici, ni naučenjaci: bit ćemo ljudi, jaki sviestni ljudi".

Iz ovoga je jasno, što je lebdilo pred očima tim djacima. A kako su sustavno htjeli da djeluju i da se spremaju, dokazuje letimičan pregled ekscerpata ili više manje originalnih sastavaka, što ih je u godinu i pol doniela „N. N.". Piše se tu o Zoli, Tolstoju, Boborykinu, Sudermanu, Michaelangelu, Asnyku, Mesijanizmu, Simbolizmu, Walt Whitmannu, Emersonu, D' Annunziu, o skandinavizmu, Kiellandu, Swiftu, Huysmansu, dramatskoj rennaisansi u Španiji, Georg Sandovoj, darvinizmu, Tolstojevoj teoriji umjetnosti, Garborgu, Stechettiu, o „izmima" u literaturi, Vrhlickomu, Valcarenghiu, Shelleyu, Čehovu, Flaubertu, Daudetu, Montesquieu, Björnsonu, Nietzscheu, Fr. Baconu, Anatolu Franceu, Brandesu, Przybyszewskomu, Zoli, Nordau, Rostandu, Oli Hansonu, Hauptmannu i Rovetti. Ovo je čitavi mali leksikon modernih dudova i smje-

rova mišljenja. Ovo su bili sve ekscerpti iz revija i tudjih studija, ali pregledni i vrlo dobri prikazi, te su liepo orientirali mladež u modernu literaturu, sustavnije i idejnije od ikojeg drugog lista. Osim toga se izticale samostalne kritike svih onodobnih domaćih djela, koja bi izlazila, a isto tako slovenskih, te kazališta. Ističem prikaze Govekara, kritike Turića, Tresića, studiju o Leskovaru, Kozarcu, Nikoliću, o savremenim slovenskim kiparima i slikarima, Vojnoviću Luji, o reformi srednje škole itd. Kriticizam i naobrazbena tendencija odlučno prevladava i to na dosta solidnoj bazi. Vodići su i učitelji tom pokretu Brandes, Ed. Rod, Lemaitre i drugi moderni kritičari. Smjer je bez sumnje zapadnjački. ali nije za to djelovao jednostrano, jer je u iste te mladeži već bio dobrano razbudjen duh ruske i slavenske literature. Ovo svjedoči osobito beletristika, koja je po domaćem ili ruskom uzoru.

Beletristička produkcija i nije mogla biti osobita, ako se uvaži mladost pisaca. O vriednosti dakle ne treba se prepirati. Ali je i tu glavno duh i nastojanje. Poezije imade dosta i s obzirom na djačke godine ona je prilično zrela i nije naivna. Osim više manjih crtica spominjem oveće radnje, kao što su drama „Prelom" (Nehajev), pripovjesti „Robovanje" (Vinkov), „Matić" (Milčinović), „Agneza" (O. Dürr), „Propao" (M. Rački), „Zvečer" (Zofka Kveder), „Nebo i pakao" (Nehajev), „Pro deo" (Vinkov), „Ne predam se!" (Kvederova), „Na vašaru" (Grgačev), „Dorica" (Vinkov), „Glumac" (Fr. Horvat-Kiš).

Imade tu ljudi, koji su kasnije postali poznatiji. Ali zanimivo je zabilježiti, da je veliki broj kasnije poznatih mladjih slovenskih pisaca počeo u „N. Nadi" tako n. pr. Kvederova, Murn, Kette, Spindler i drugi.

Iz navedenoga je jasno, da se je ovakav pokret djaka s ovakim plodovima mogao roditi samo u jedno onakovo vrieme obćega razbudjenja i da je svjedočio, da ima u mladjih snage i volje. A ciljevi i smjer, koji izbijaju u tom pokretu, koji

je na mladež vrlo snažno i trajno djelovao ne samo da su simpatični, nego su bili kadri, da u normalnom razvoju postanu najsolidnijom bazom modernog preporoda naše knjige i družtva i da donesu u starijim godinama obilne plodove. Ali prilike su u brzo razteple i ovaj, a i drugi put te ljude, kad su g. 1900. opet kušali udariti pravom stazom.

XIV. Prodiranje mladjih.

Odkad se ono g. 1894. i 95. otvoriše novi vidici, te mladje struje, bilo idealističke, bilo modernističke, osnovaše svoja glasila u Pragu, Beču, Spljetu i u Zagrebu, počeše se g. 1897. i opet koncentrirati u Zagrebu. Ova koncentracija je izprva osnažila novi pokret, te se opaža g. 1897. i 98. sve veće prodiranje mladjih, ali ujedno se u Zagrebu zapletoše borbe izmedju starih tradicionalista i mladjih, koje proizveže g. 1899. malu stagnaciju. G. 1900. i opet se pridigoše mladi i to jačom silom i velikom agilnošću, te g. 1900. i 1901. bilježe vrhunac pokreta, ali u novim borbama i u površnosti i polovičatosti, te osobnostima, koje se tu očitovaše stoji i tragična krivnja i kritički preobrat, što dovede cio pokret skoro do posvemašnjega rasipa. U Zagrebu se borbe izobličile, izprčkale, a rezultat je bio obća zlovolja i izcrpljenost.

Ako promatramo sve te pojedine etape, onda ćemo moći lasno uvidjeti, da su g. 1897. i 98. sni mladjih bili najiskreniji, najbujniji, da je vrijenje bilo tada najsimpatičnije. Pražka je skupina zašla posve na političko polje. „Vienac“ je preuzeo prof. B. Inhof, koji je bio susretljiv prama novim težnjama. „N. Nada“ je odgajala mladež u modernom duhu, u Zagrebu se počeše skupljati umjetnici, te „Mladost“ prva propaguje moderne tendencije likovne umjetnosti.

Ali i inače je duh javnosti u nas nekako bio probudjen. U politici je g. 1895. rasciepana „stranka prava“, ali g. 1896. i 97. domovinaška frakcija sklapa koaliciju sa „obzorašima“, a već g. 1897.

novi izbori donieše 30 mandata sjedinjenim opoziciji. Politički je to bio uspjeh. Kulturno to doduše znači pobjedu reakcije, jer je taj uspjeh izvojštilo svećenstvo, služeći se devizom proti tobož smjeranoj provedbi civilnoga braka i interkonfesionalnih liberalnih zakona. Ali u nas se nije mnogo na to mislilo. Politički uspjeh je podigao uobće duhove. A mladji nisu još mnogo uobće mislili na izvadjanje konsekvencija naprednosti u javnom životu.

U kazalištu i slikarstvu se je takodjer stvarao neki povoljan milieu. Tako su počeli prodirati glasovi o radovima domaćih umjetnika i nije malo laskala viest, da imamo i mi umjetničku koloniju. Bukovac je već bio izašao sa svojim portretima, sa zastorom kazališta, sa „Gundulićevim snom“ i „Dubravkom“ na kojima su boje bile sočne i vedre, pjevajući radost i život, uzdižući duše. G. 1897. pozvalo je „Družtvo umjetnosti“ Vereščagina, te je taj vanredni mironosni ruski slikar izložio glavne svoje radnje (koju stotinu) u Zagrebu i svojom realističkom tehnikom i svojom idejom otvorio posve nove vidike.

Kazalište je takodjer zadnjih godina Miletićeve ere stvaralo novi kulturni mileu. G. 1897. u jesen je Zacconi, prvak glumištnog verizma, po drugi put došao u Zagreb i donio uz „Leara“ i „Hamleta“ još Rovettu („Disonesti“) i Hauptmanna („Osamljene duše“). Ove večeri bile su prave svečanosti duša. Miešao se tada u Zagrebu u šarolikom vrtlogu, sličnom vatrometu i realizam i dekadenca, zanosilo se je i tehnikom verizma i sadržajem moderne „umornosti duše“, i reakcijom na naturalizam kod francuzkih dekadenata i vedrinom boja Bukovca. Ali je svakako ova vreva pojmova i vrtlog struja, ako i skroz nekritički primanih, bila plodonosna. Uz Zacconievu školu, eto nam Ostrovskove „Bure“, eto do nje hipnotističke amerikanske senzacionalne „Trilby“, eto Ibsenovog ciklusa („Sablasti, „Nora“, „Borkmann“ i „Neprijatelj puka“), do njeg starog, ali krepkog i velebnog Grillparzerovog „Zlatnog runa“, odmah modernizovane antike u „Atenjanki“ od Ebermanna, za njom Tolstojeve

grozne „Moći tmine“, a onda opet evangjeoske Rostandove „Smarićanke“, pa rafiniranih Donnaievih „Ljubavnika“.

Ovaj bujni šaroliki sag izrazitih djela raznih škola, kao da ima istu odgojnu zadaću kao što i šaroliki prikazi modernih pisaca, po listovima („Mladost“, „Novi Viek“, i naročito „Nov. Nada“). I djelúje na glumljenje domaćih glumaca, koji sa vanrednim uspjehom izvadjaju modernu tehniku, a i na pisce. Ovih godina n. pr. prodire verizam i u našu dramu. U sezoni 1897.—98., pod kraj, vidimo Lucerninu „Na ruševinama“, te pod dojmom Zacconia napisanu Kumičićevu „Poslovi“, iznesen je i Nehajevljev „Prelom“, ali neobičan uspjeh postizava Tucić sa snažnom aktovkom „Povratak“.

Napokon, ciela ova sezona stoji još pod dojmom Lisinskovog „Porina“, koji se je 2. listopada 1897. prvi put davao, te pobudio tolike uspomene, tolike zanose, tolike slave, uvjeriv nas da imamo vanrednu ako i jedinu narodnu, posve našu operu napisanu pred pol vijeka.

Ovakav je bio kulturni milieu u Zagrebu. A uz to su mladji bili uvijek zajedno na zabavama i zborovima, a s njima umjetnici, na čelu im društveni Bukovac, pričajući si uzajamno zgode djačke, atelierske, velegradske i dojmove umjetničke. Europom je tada išao val jedan, koji se i na naše strane zapljuskavao i sve je bilo živo i uzbudjeno i u našem malom zaljevu su valovi interferirali i imali smo ih od svih mogućih smjerova, snage i veličine, kao u kakoj zatvorenoj luci.

U „Viencu“ g. 1897. piše se već pretežno u novome smjeru. Dočim su prievodi posve neizraziti (Arbes, Castelnuovo, Coppe, Herites, Preisova, Rais, uz nešto sitneža Zole i Tolstoja), a ni listak ne baš osobit, nalazimo Ivanovljev prikaz Leskovarevih „Propalih dvora“. Leskovar doduše ne piše te godine u „Viencu“ ali osobito za mladje njegova novela znači veoma mnogo i oni ga izdižu kao svoga čovjeka. U noveli uz Borotu, Cara-Emina i Novaka nalazimo snažnu i duboku psiholožku studiju seljaka od Gj. Turića („Tko je kriv?“),

Dežmanovu simbolističnu „Ljubav“, a naročito Gjalskovu „Mors“, novelu snažne refleksivne analize. U drami iznesena su tri Rusa. Osim izrazite Gogoljeve „Ženidbe“ prevodi se posve modernoga stila i duha Čehovljeva drama „Galeb“, po tehnici nešto sasma nova, a po karakterima dekadentna. Ali poezija je neobično bujna. Osim Alaupovića, Arnolda, Badalića, i Jeretova, brojne su pjesme Begovića (Nioba, Syrinx, Kupina), Domjanića (Gretchen), Kranjčevićeve pjesme „Dva standarta“, „U maskiranoj gomili“, „Resurrectio“, „Moj dom“, od kojih je svaka kao jedan krič prosvjeda i bune bilo na javljajući se klerikalizam, bilo na društveni razvrat, bilo opet poziv na socialnu borbu za pravo i slobodu, ili izticanje pravog patriotizma duše, proti frazi politike. Javlja se i Nazor („Car Nerun“), javlja se opet svojom vedrom plastičkom poezijom rimskom Vidrić („Mentor i pjesnik“ „Mrtva ljubav“) a napokon i Nikolić, te Podravski.

U sarajevskoj „Nadi“ osim Kranjčevića (Slavenska lipa“ „Prvi snieg“), Nikolića („Sni“), Livadića (sa većom pjesmom „Moji srećni dani“) i Tresića dominira Vl. Nazor posve novom vrsti poezije. Izlaze te godine njegove velike i čarobne bibličke legende „Ahionama“, „Avizaga Sulamitka“, njegove liepe „Četiri idile“ te „Prolog idila“, pjesme pune jezgrovitih slika i poezije u nas neobično sočne i mile. U drami je vriedno zabilježiti Krstinićevog „Tiberije Gracho“, u stilu Skackespeara, pod plaštem Rimljana, sa mnogo aktuelne tendencije, dramu dobro izdjelanu, ali posve mimoidjenu od kritike. U noveli uz neke druge, te uz Truhelkinu „Plen aire“ ističu se Leskovar, koji mističnom razpoloženju vremena daje liepu sliku u svojim „Jesenskim cvjetcima“ i Kozarac, koji u svom „Emilianu Lazareviću“ analizira naš odgoj mladeži i našu mladu inteligenciju. Obje stvari od trajne vriednosti.

„Prosvjeta“ nije te godine više izrazita zastupnica novog idealizma, kao prošle. Prevodi su mješoviti, poezija isto tako i dosta nizke razine. Alaupović, Begović, Dezelić, Ilijić, Jeretov, Kranj-

čević („Samilost"), Milaković, Nikolić („Kamo nebo", „Podji sa mnom", „O daj me pusti") itd. U prievodu Osian i Ada Negri. U drami Krstinić priobćuje svog „Tvrdka", u pouci tek se Kuhač iztiče pišući za „Porina" i oboriv se žestoko proti Wagneru i njegovoj školi. Ovdje se već on pokazuje kao protivnik modernoj struji, a to kasnije pokazuje oboriv se i na likovne umjetnike i književnike. U noveli rade Borota, koji ovih godina piše u svim listovima novelete i crtice bilježeći na bourgetovski način momente života, piše Kozarac („Tri dana kod sina"), Ladanjski, koji ovih godina mnogo radi, pokazajući se kao sljedbenik, ali gdješto i kao slabi imitator Gjalskoga. Javlja se Lovretić, koji će i budućih godina upravo zasipavati listove svojim čisto folklorističkim slavonskim novelama, a piše i B. Livadić, ističući neobičan mir promatranja i sigurnu analizu malih ljudi i malog života.

Sliedeće godine mladji su još izrazitije počeli prodirati. „Prosvjeta" ove godine sve se više odmiče od literature, a ugadja publici. Pišu i nekoji mladji, ponajpače pjesnici (Begović, Nikolić, Kranjčević) ali neznatnije stvarce, a od mladjih novelista jedino Špun-Strižić („Romanetto", „Mali baron") ali prevladava u jednu ruku tradicionalni smjer, koji nalazi i svoj podmladak u M. Podravskome. Inače su to obične pjesmice, mješoviti prievodi, med kojima se ipak iztiču „Malenkosti" jezuite Luis Colome, a u originalnom romanu historijske imitacije Dragošićeve „Crne kraljice". U pouci patriotsko pabirčenje uz nešto Kuhačevih radnja. List je posvećen smjeru rastuće idealističke reakcije i zahtjevima široke publike. Vel. Deželić u poeziji markira taj neokatolički smjer sa više pjesama.

Ali inače se javljaju mladji smjerovi u „Viencu", „Nadi" i vlastitim edicijama. Vidljiva je neka reakcija u pravcu dekadentnom i sentimentalnom. Počima doba poezije „jesenskih magla" Mih. Nikolića. Oslabljena je Kranjčevićeva misaonost i revoltantstvo. Prelaz u poeziju intimiteta i mekčine je već gotov. Smjer brzo usnule „Mladosti" dobiva

prevagu, te ga ne može da oslabi ni vedra Begovićeva erotika (u „Viencu" te godine javlja se on prvi put kao „Xeres de la Maraja") niti snažna Nazorova poganština (u „Nadi" Idila, a u „Viencu" „Kralj. Marko", „Jagoda", „Komšijino blago" i grandiosni „Perun"), niti u noveli jedrina I. Cippica. Isto tako prolaze prilično sa slabim dojmom eposi starijeg stila (Alaupović „Naše rane" u „Nadi", te Osman beg Štafić sa pažnje vriednim, radi netradicionalne smionosti i historijskoga suda epom „Vjerni sluge"). Pa i Kranjčević te godine izlazi sa beznadnijim pjesmama („Uzdah", „Dosjetka smrti", „Ženi", „Promašena kob"). Nikolić markira najbolje razpoloženje časa i postaje popularan sa svojim sentimentalnim „Januarom", pečalnom „Čistom sriedom", sućutnom erotikom „Mi smo dvoje", „O bliže k meni", a napose karakterističnom „Zmijom", gdje tjera od sebe zmiju sumnje i misli, da mu ne muti nježnosti srca. Te godine izdaje on i svoje „Pjesme", posvećene „njenoj sanjarskoj mladosti", a počima i sa crticama, koje te pjesme ilustriraju i tumače, objelodanjenim u „Nar. Novinama". To je era „Vjeručke" i drugih sanjarsko-priegornih plačljivosti. I taj smjer očito se prihvaća, jer Nikolić ubrzo razpača svu svoju nakladu, nalazi sliedbenika, pravi skoro školu. Kritika ga uzdiže, nisu mu baš ni stari protivni. On postaje znakom modernosti, te Ivanov u „Obzoru" piše mu otvoreno pismo, neka samo uztraje u svom smjeru, koji je odraz njegove meke duše. On uztraja do kraja, do opetovanja, sve do danas.

I inače prevladava ovo razpoloženje. Sentimentalnost (dašto pomodernizovana) zahvaća i Bertića, koji se počima izticati svojim slavonskim novelama, i Borotu i Tucića, koji te godine izdaje doduše brutalno-naturalistički „Truli dom" s kojim si pronosi ime, ali ipak u crticama („Bijeda", „Čovjekova tragedija") i on plače. Gjalski (osim u „Životopis jedne ekscelencije" zbog koga je penzioniran) u svojima „Na veliki petak" „Plavomilje", „Schumanov Warum?", te Novak („Caritas") i onako su sentimentalni od prije. Simbolizam i neka

psihomanija prelazi i u brojne crtice i u dramu (n. pr. Nehajevljeva „Svijećica“. A u ovom razpoloženju nastaje do godine izdana oveća drama Ogrizovića „Dah“). Drama manjeg stila te godine je u obće nešto brojnija (Španić „Poslie vjenčanja“, Milović „Mala glumica“, Dimitrijević „Jadac“). Ako i u prievodu, u kazalištu dobro dolaze razpoloženju duhova u jednu ruku (neoidealizmu) „Cyrano de Bergerac“ a u drugu Schnitzler („Ljubakanje“). Manje sentimentalan, ali za to više blaziran je Špun-Strižić svojim aristokratskim, oštro crtanim skizzama. Senzualno, ali grubo ćutilan i ratoboran je Jelovšek u svojem II. dielu „Simfonija“.

Sve je puno sanja i uzbudjenja, sve je pod dojmom bečke „moderne“, pa se ta oznaka i u nas rabi. Mladji prodiru u „Vienac“ već toliko, da je posebna rubrika posvećena njihovim sitnim pokusima pod dosta zgodnim naslovom „Medju svjetlom i tminom“. Urednik Inhof dobroćudno ih pušta da pišu, dapače i da priredе posebni moderni, bogato i u modernom stilu ilustrirani uskrsni broj „Vienca“ uz sudjelovanje umjetnika, koji se grozničavo i puni nade spremaju na otvorenje prve velike izložbe.

Književnici i umjetnici osnovaše i svoj klub, moderno adobiran, slobodan, srdačan; drugi se opet kupe po kavanama ciele noći u debatama, snatrenju, grozničavom upijanju sitnih senzacija nerada, umjetno potenciranih i simboliziranih, čitajući moderne knjige, zadubeni u moderne slikarije i dekoracije, sanjareći o svetom proljeću, koje navješta bečki „Ver sacrum“ i H. Bahr u brojnim essayima. Neka bohemija daje simpatične crte toj mladeži, ali pošto Zagreb nije Pariz sa bogatim kulturnim tradicijama, ta mladež izgleda komičnom, a za filistre i drzkom i razvratnom.

Dotle se u „Novom Vijeku“ i dalje razvija eklektički klasicističko-romanski smjer, koji sve više zazire od zagrebačke „moderne“. Ima tu i boljih stvarca, imade prikaza, kritika i članaka svake ruke, ali ništa neobična, što već nisam u prijašnjem jednom poglavju karakterisao.

XV. Sukobi i borbe.

Sredinom g. 1898. baci Kuhač u sviet svoju brošuru „Anarkija u hrv. književnosti i umjetnosti. Poslanica hrv. umjetničkim secesionistima i dekadentima“. Zapravo je ovo bio panflet, napisan sliepo, žučljivo i sa dobrom dozom grubosti i insinuacije. Polemika, koja se je bila nakon toga izrodila, dovela je dapače do tužbe proti Kuhaču, te se jedno umjetničko pitanje riešavalo pred — sudom! Kako se je kasnije tvrdilo u javnosti, ova brošura je bila potaknuta i poduprta od I. Kršnjavoga. Kršnjavi je vrlo mnogo učinio za našu umjetnost, ali kad je htio odviše stezati slobodu stvaranja umjetnicima, oni se bili odielili od „društva umjetnosti“ i ustanovili posebno društvo. Kršnjavi je bio za to na njih kivan i podupro Kuhačev reakcionarni gnjev.

Poslanica je ova namienjena i književnicima, ali o književnosti imade vrlo malo govora. Glasbeni teoretik, koji je ustao godinu dana prije proti Wagneru, teoretik neizmjerno zaslužan za našu glasbu, na jednom se tu obara na — slikare. Izriče nekoje vrlo površne i zastarjele nazore o liepom, ružnom, o istini, jasnoći, ćudorednosti i patriotizmu i kaže, da govori u ime više starijih prijatelja. Ovo bi još bilo dobro, ali Kuhač tu „u ime cielog hrvatskog naroda“ govori, da taj narod „zgnjušanjem odbija moderni pokret“. A kad tamo, taj pokret (bar u umjetnosti) još nije ni izložio svoje slike, a i sam Kuhač govori samo onako neodredjeno „o nekim mladim ljudima“, te publika očito ne zna, proti kome se to ima ogorčavati. Kuhač se obara na bečke umjetničke i — satiričke listove, pa misli pogoditi našu umjetnost. Ali najzanimivije je ovo: on kaže, da je cieli moderni pokret importiran iz vana namjerice, da su ti mladi ljudi podmićeni od narodnih dušmana za to, da demoralizuju narod. Tudjinac da zna, da će pokvaren narod lakše svladati, pa za to daje poticaja našim umjetnicima, da slikaju nuditete, da za novac ugadjaju publici. Izgleda po tom, kao da su Niemci

samo za to osnovali svoju modernu umjetnost, da zamame i zavedu našu mladež, da ova opet raztruje narod! Do ovake naivnosti je došao patriotski bies pisca, a ovo dovoljno označuje cielu brošuru i način, kojim je pisana.

Nakon ove brošure razvila se je polemika i mi doživismo po prvi put, da se s umjetničkim, a ne samo stranačko-političkim pitanjima počela interesirati publika i izlazi ciele brošure. Iza Kuhača je ustao brošurom „U obranu hrvatskih umjetnika" i političar dr. Josip Frank, tada još prianjajući uz napredne misli. Ciljeve mladih je izložio dr. Pilar u brošuri „Secesija", nešto kasnije je Kuhač opet odgovorio sa drugom brošurom, nešto umjerenijom, povodom priredjene izložbe je izašao Kršnjavi brošurom „Kritička razmatranja", te urednik „Katoličkoga lista" Korenić brošurom o nuditetima. U „Novom Vijeku" je Tresić napisao obsežne članke o secesiji, a držao je u umjetničkom paviljonu i predavanje o umjetnicima. G. Fr. Marković je držao takodjer estetsko predavanje u izložbi, a Gjalski mu je u „Viencu" odgovorio. Vidi se dakle neobična bujnost brošura, vidi se, da se je sukob zaoštrio.

Ali sve ove polemike su se ubrzo izrodile u doskočice i natezanje o izraze. Frankova brošura je čisto advokatska, tako da u sedam poglavja dokazuje Kuhaču protuslovja i skokove, a kad govori o ljepoti i nuditetima, očituje se kao čovjek starih i ako slobodoumnih nazora. Secesija baš nije išla za tim, da nuditetom prikaže ljepotu ljudskoga tiela, jer u njoj baš i nema liepih tjelesa, nego ona se koncentrira na licu, da prikaže dušu. Secesija je različna i od renaisanse i od naturalizma, tijelo je za moderne tek sredstvo za prikaz duševnih emocija a ne za ljepotu puti i crte. Osim toga je Frank zaboravio doviknuti Kuhaču, da veći dio njegovih prigovora ne ide secesiju, nego naturalizam, koga baš secesija zabacuje.

Brošura Korenića pokazuje da je pisana od jednog askete, koji se boji golotinje, jer ga smućuje, ali koji ipak prikazuje te gole i odvratne

slike obširno i detailiranim izrazima, te okom, koje vrlo oštro vidi i mimo namjeru umjetnika, sve ono, što je na nuditetu podražljivo i kome prvome padaju na um ovakove misli. On se obara sa vjerskog stanovišta na nuditete. Kršnjavi pako, inače u životu i predavanjima na univerzi, štovatelj renaisance, smatrao je nuždnim braniti umjerenost, stari tradicionalizam, isticati suvišnost nuditeta, i dokazivati, kako su naši umjetnici odviše razpojasi, objestni u bojama i zamislima, te kako secesija nije ništa nova. Tresić se u svojim člancima oborio prije svega na — formate modernih knjiga, koji su nerazmjerni, na boje korica, na moderna slova, dokazujući doista liepom ali posve suvišnom erudicijom, kako je to već sve bilo u srednjem vieku, kako je secesija odviše i egipatska i sredovječna. On je isticao klasicizam kao uzor.

K jeseni 1898. izašla je Pilarova „Secesija, studija o modernoj umjetnosti", (prvi put u „Viencu"). Secesija je po njemu skup raznih novih smjerova i ideja, koje idu za preporodom umjetnosti. Ona nije posebna škola, nego daje svakom slobodu stvaranja. Secesija prekida sa helenizmom i rennaisancom, čije kopije u tradicionalnoj umjetnosti nisu hranila ni srca ni možga, nego samo sjetila: oči i uši. Grčka umjetnost izniela je harmoniju tiela, al i lica bez izraza i duše. Mi pako hoćemo sa lica da čitamo u dušu. Secesija se odijelila od stare umjetnosti, koja ne da slobode, jer se ukočila te zaostala za ostalim napredkom čovječanstva. Secesija je za sada pretežno negativne naravi, ali ona ima i neke pozitivne principe i to: 1. Sloboda stvaranja, sloboda pokušavanja, iz čega će niknuti nova umjetnost. 2. Umjetnost neka se obogati elementima modernog života, a ne da radi uvijek grčkim ornamentima i stupovima itd. 3. Kao što je onaj jezik, koji (kao francuski) ima za svaki pojam stalnu posebnu rieč jasan i jednostavan, a da se ne utiče raznim zakučastim slaganjima rieči, tako i moderna umjetnost mora da bude jednostavna. 4. Moderna je umjetnost demokratska, te ju slikari popularizuju i preko pokućtva i dekora-

cija i plakata i jeftinih umjetnih reprodukcija. 5. Moraju prestati dva mjerila ljepote (jedno akademsko za muzeje i izložbe, a drugo koje odgovara našem ukusu u običnom živoru) i dva morala (javni i privatni). Moderna umjetnost neka žigoše tu farizejštinu. A moderna umjetnost odgovara napokon i našem narodnom duhu, koji je skloniji duševnom, nego tjelesnom pravcu, pa zato treba da stupimo u prve redove ovog modernog pokreta, koji nam je bliz i da mjerimo domaća djela po svjetskim kriterijima.

Ovo su misli Pilarove brošure, koja je postala u brzo program mladjih, samo je šteta, što se nisu te misli temeljito dalje obradjivale i detailirale, nego se kasnije izrodile u prazne devize za borbu, koje su stariji lako izvrgli i ruglu i pobijali. Na strukovno-znanstvenoj podlozi i solidnim načinom umio je u nas o umjetnosti pisati tek jedan od mladjih, a to je bio Guido Jeny, koji je u „Mladosti“ bio iznio par krasnih članaka, ali ga ubrzo nestalo, izgubio se i ne javio se više. A ni Pilar sam nije ove misli dalje i obsežnije utvrdjivao. A konac, koga vidimo par godina kasnije, je bio taj, da je iz našeg slikarstva elemenat misaoni i psihički skoro posve nestao, a ostala tehnička slikovitost u bojama. Medjutim onih prvih godina bilo je i misli i osnova. Sve je kipilo i od boja i od ideja. U prosincu 1898. otvorena je napokon velika izložba. Bilo je radnja razne vriednosti i raznih škola, ali je moderni smjer imao odlučnu prevagu. Od kojih 15 umjetnika bilo je preko 160 radnja, a te su radnje blieštile snažnim bojama. Koloristički efekti bili su smioni, osobito kod Čikoša, veseli osobito kod Bukovca, fini kao kod Kovačevića, nježni kod Auera itd. Koncepcija i ideje umjetničke raznolike i pregnutljive. Svak je imao nešto da rekne, svak je učinio po jedan ili više eksperimenata. Cjelokupni dojam izložbe bio je snažan, sočan i vedar. U istinu je tu bilo vrlo malo nuditeta, a mnogo više misli i osjećaja. Umjetnici nisu bili još očito gotovi, ni u razvoju misli, ni u tehnici, ali uzlet, velika težnja,

punoća dojmova, bujnost osnova, bila je velika. A to se vidjelo i u brojnim kiparskim radovima Frangeša i Valdeca.

Uslied polemika je interes publike bio prilično velik, akoprem nije ona bila navikla na ovakovu umjetnost kipnje i vrienja. Da se interes još podigne, izdao je Ivanov-Dežman kroz vrieme izložbe 4 svezka reprodukcija sa književnim prilozima „Hrvatski salon“. Reprodukcije su slabe, ali je vriedno zabilježiti, da je to prva umjetnička edicija, izradjena posve i jedino kod nas, doma.

„Hrvatski salon“ imao je i programatičnu važnost. Gjalski je pozdravio mladi pokret otvoreno ovim riečima: „Mene poglavito veseli, što vidim, da ste moderni i razumijete svoju dobu — pak vašu hrvatsku umjetnost stavljate po tom u isti red s umjetnošću vascielog naprednog svieta. I po tom ne samo, da najbolje služite umjetnosti samoj, već i najsigurnije koristite svojoj domovini, svome narodu i njegovom kulturnom nastojanju. I naš napredni sviet nije više odieljen od naprednih i novih struja kulturnoga svieta i on osjeća njihovu potrebu, pak neće li nalaziti kod kuće tako što, onda će bježati u tudjinu, a sve domaće nastojanje ne će ga se ticati. Eto, u tom što nas veže sa svietom je najsigurnija korist modernog pokreta za nas. Baš za to, jer moderna struja nastoji sve shvatiti, naći će u njoj i narodni umjetnički elementi oslona. Čuvajte uvjek slobodu svoga uvjerenja, misli, ukusa. Ne obazirajte se ni na kakove zahtjeve, što su izvan sfera vaše umjetnosti. Samo tako biti će moguće stvoriti ono, što vam duša može najbolje i najljepše iznieti“.

Ivanov pako u drugom članku govori o težnjama mladih i brani ih od osvada. Kao što u njegovom prvom članku u „Hrv. Misli“, te u kasnijim literarnim prikazima, imade i tu mnogo verve, ali, što je za njega karakteristično malo optimizma, a još manje vjere. Hvata čovjeka tuga, kad čita čak i te programne članke. „Zamukle su ilirske davorije, ne čuju se više plameni govori. Stari su borci zamukli, a ravnodušnost je kao mora sjela

na grudi naše. Kad smo stupili u život, zamietili smo taj beznadni očaj, obuzela nas strava. Ogorčeni, nezadovoljni htjeli smo da izadjemo iz tmine, da razorimo te zidove . . . Svi smo bili sinovi svojih otaca, a kao individui — ništice . . . Gesla i rieči prijašnjih decenija nisu mogle ovladati našim dušama. Duh vremena je silio napried. — Ilirci i realiste 80-tih godina crpili su snagu iz vana, a nas proglasiše izdajicama. Ali „moderna" mrzi epigonstvo. Svaki neka živi svojim životom . . . Realizam nas je nedvojbeno naučio gledati sviet, on je dao pravi temelj umjetničkoj tehnici. No realizam je htio, da zatre svaki osjećaj za što nadnaravno. A u duši ljudskoj ne dadu se zatomiti transcedentni porivi. — Moderna nastoji obuhvatiti cieloga čovjeka, ona teži za sintezom idealizma i realizma . . . Mi trebamo razvitih individua, koji živu životom svoga naroda, ljudi slobodnih u duši svojoj".

Pročitamo li sve ove stvari, težko nam je pojmiti ekskomuniciranje mladih od strane starih, proglašivanje izdajicama i — kretenima. Jer ovdje nalazimo najbolje patriotske namjere i teorije, koje čak traže pravo za transcedentalne porive, za spoj idealizma i realizma. Ali ipak, sa strane starih i sa strane „Nov. Vieka" podigla se je prava hajka na mlade. Ali ne samo teorija, nego i praksa nije, osim par iznimaka, davala povoda tome. U cielom „Salonu" nalazimo osim par radnja, koje su nešto vedrije i naturalističnije, većinom simbolično asketične radnje. Nikolić pjeva („Smieh") o cimbalu i pjenušavoj razkoši u prvom, ali o miru i spokoju u zadnjem broju. Vidrić („Jutro"), Weber („Plen air"), Španić („Auragija") nešto su vedriji, a jedino Livadić (novela „Mila") Begović („U poljima") i Kranjčević („U želji ljubavi") nešto su puteniji. Inače sama mistika i askeza. Pilar piše o čistom prvom cjelovu, Tucić o ljubavi duša, Plavčić o pregaranju, Strižić o bogorodici, Nazor o boli, Krnic o slasti smrti, Ladanjski o taštini života. Ylajali o čistoj ljubavi,

Nehajev čak želi, da mu draga umre, da mu ne budi zlih požuda!

Pozvani su bili u paviljon dr. Franjo Marković i Tresić, da predavaju o umjetnosti i mladi su dozvolili bez odgovora, da ih ti predavači u njihovom domu napadnu i poreku im pravo na obstanak. Bilo je to u veljači 1899. I za čudo, ovom izložbom i „Salonom", nakon dvie godine napredovanja, kano oslabljeni, već u drugoj polovici 1899. bačeni su mladi iz „Vienca", ostaše bez organa, ušutkani i nadvikani polemikom tradicionalista.

Pa za što se zgrabiše Tresić i Marković? Tresić je branio klasicizam, branio je stare uzore, dokazujući, kako su oni vrhunac umjetnosti. Branio je nacionalni ton u umjetnosti, citirao i citirao veliki broj imena, ali u stvari ne iznio što nova. Marković pako se je zakvačio za jedan pasus kod Gjalskoga, u kome ovaj kaže, da je ljepota bez granica. Marković dokazuje, da to nije istina, jer da ljepota ima stalno omedjena pravila. Individualizam mladjih nije nego „egscentričnost". I napokon sintetizira cío sud o mladjima. „Šta je kod moderne dobro, to nije novo, a šta je novo, nije dobro ni liepo". Ovo predavanje je izašlo u „Viencu". Gjalski je odgovorio, braneći zapadnjačku kulturu i zapadnjački smjer, te svoje shvaćanje ljepote. Zašlo se čak i u astronomiju u ovim polemikama.

Već od 6. broja preuzeo je redakciju „Vienca" Jo:o Hranilović, dobar pjesnik, ali estetik stare formalističke škole, površan i osoban kritičar, a neozbiljan polemičar. On je naviestio, da će primati radove svih struja „osim onih, koje su u oprieci s ciljevima i idealima narodno kulturnog nastojanja", osim onih kod kojih „prestaje idealistički, blagotvorni utjecaj u našem nar. životu". I od to doba počima sustavno izrugavanje „modernoj", a preko ciele g. 1899. šute mladi.

Zar se ustrašiše? Ne, uvukoše. Cieli pokret odlučnije je, s nekom ogradom, bio shvaćen od najmladjih, koji su tada još sjedili na školskim klupama. U „Nov. Nadi" čitamo o „Hrv. Salonu" ove

misli, koje je vriedno napomenuti: „Mi još imamo premalo razvijenih, gotovih književnika, koji bi mogli zapodjeti čisto književnu borbu. To nije nezadovoljstvo sa književnim smjerom, nego s književnim prilikama. — Program „Mladosti“ bio je više jedan sentimentalni uzdah nego tobožnje tumačenje modernosti. Protiv naših razrovanih i slabih književnih prilika, digao se je dakle program slabosti... Fraza u borbi protiv naturalizma unesena je u nas iz vana, bez obzira na naše prilike, jer u nas naturalizma — nema... Zlo je, ako se počme misliti, da je toj novoj struji glavni biljeg sentimentalnost. Mi slaveni imamo dosta melanholije pa ne treba da bolestnu stranu „moderne“ (koja ipak u njoj bez sumnje prevladava) hotice unosimo. Ni literarni prilozi „Hrv. salona“ nisu pokazali snažnih individualnosti. U najviše slučajeva idu naši pisci zlatnom sredinom“. Pisac se još nada da će mladji naobrazbom i radom potisnuti starije, nada se, da će ove borbe iskristalizirati nazore mladjih, ali opet priznaje, da je ta borba više natezanje o pojmove, nego zbiljan rat. Nada se, da će ta borba uništiti mnoge stare fraze, ali primjećuje „ako samo ne postavi nove“.

Ova rezerva je u istinu bila umjestna, jer ni praksa ni program moderne nisu razvili sve snage, jer su se javile i opet fraze, jer se je svake druge godine javljala potreba odpočinka, tako 1896., tako 1899., tako 1902., dok nije napokon čitava literatura doživjela pustoš g. 1904. Od g. 1895. ovamo na oko je sve do 1900. rastao žar i sjaj moderne ali de facto je slabila njena životna snaga, a svaka pobjeda reakcije bila je veća, laganija i ubitačnija. A tragična krivnja ležala je baš u programu slabosti kod jednog diela mladjih, u tričavosti polemike, u fragmentarnosti radova, u komoditetu misli, u labilitetu osjećanja. A od g. 1899. pa sve do g. 1903. vodi se borba više o „Vienac“ i njegov posjed nego o moderne misli. Vodi se borba za simpatije publike, vodi se izrugavanjem, vodi se jednom rieči borba socialnoga rivaliteta, ona borba J. Hranilovića, koja je najviše pokvarila

normalni razvoj prilika i svela poglede od velikih ciljeva, na male borbe i doskočice.

XVI. Odmor.

Tiekom g. 1899. prestaje izlaziti „Novi Viek“, prestaje izlaziti djačka „Nova Nada“, „Salon“ je bio i onako proračunan tek na 4 broja, „Vienac“ pako sve se odlučnije stavio protiva mladih. Ove godine dapače ostaše bez redovitoga glasila i omladinci, koji su radili na političkom polju. „Novo Doba“ zapelo, „Nar. Misao“ prestala. Književnost se zaklonila u koliko se dalo u „Vienac“, „Prosvjetu“ i „Nadu“. Borbe su još odjekivale, ali za pravo su samo stariji izdavali brošure i pisali članke proti novim smjerovima, a mladji nisu imali gdje da odgovaraju.

Osim poznatih brošura pisao je još u „Viencu“ J. Hranilović množtvo bilježaka („Nevolje našeg mladog liričarstva“. „Drame Tucića“, „Pjesme A. Vebera“, „Kosmopolitizam u književnosti“ i t. d.) a J. Pasarić tendenciozne bilježke iz stranih literatura („Anarhija u književnosti“ „Nova struja u ruskoj književnosti“). Ali i u kritičkim člancima prevladava tradizionalizam. Jakša Čedomil, koji je u „N. Vieku“ vrlo mnogo pisao o mladjoj knjizi u romanskih naroda, te se žalio i na naše mlade, piše u „Viencu“ o Leskovaru i Nikoliću simpatično ali ih odvraća od nastranosti. On piše u „Nadi“ i o Nietzscheu, dakako proti njemu. U istom listu piše D. Ilijić o secesiji, pobijajući ju. U „Prosvjeti“ piše Petravić o „simbolizmu“ pobijajući ga. U „Viencu“ piše Hranilović o „Modernoj“, rekapitulirajući Markovićeve izvode. On piše i o Kranjčeviću, čije pjesme izdaje te godine „Matica“, ali sa takovim hotomičnim izkrivljivanjem, da ga prikazuje kao dobroćudnog, slučajnog pesimistu, tvrdeći da su mu pjesme „što dalje, sadržajem jasnije“, i da „njegov momentani (!) pesimizam i očaj prestane, čim mu ljubav prema otačbini prožme dušu, te ga uzdigne na krilima vjere (!)“. Ovo zabašurivanje istine prevladava od sada u kritikama mah.

Kranjčević je sve obratno od ovoga prikaza Hranilovića, ali momentano je trebalo tako pisati — pa se pisalo sa najvećim cinizmom. Nešto bolje, ali isto nepodpuno piše u „Nov. Vieku" o Kranjčeviću Petravić, a liepo u „Obzoru" Nehajev.

Inače su listovi puni raznih bilježaka o svem i svačem, a iztiču se tek nekoji članci Šrepela, Pasarića, dr. A. Radića, Ivanova, Sabića, Jakše, Tresića. Života i humora pokazuje u „N. Vieku" sa svojim „Inpromtu" jedini Matoš a uz njega kasnije u „H. Pravu" Zyr Xapula. Ipak pišu u „Vienac" i „Prosvjetu" i mladji (Domjanić, Kranjčević, Nikolić, Bertić, Ivanov, Livadić, Strižić, Tucić), pa Gjalski i Kozarac od srednje generacije. Medjutim su to sve same sitnije stvari, a karakteristične su jedino Kranjčevićeve pjesme „Na kolodvoru" („Ah kad ćemo krenut dalje?) i „Ponoć" („Polnoć kuca, a zora daleko"). Kranjčević je dobro markirao zastoj („Dosadno je ovdje svuda, da se krene makar kuda, niz to pusto ravno polje!") U „Viencu" n. pr. prevladava (sa 17 pjesama) dr. Gj. Arnold, njegov učenik Podravski (20 pjes.), J. Hranilović, Jeretov, a javljaju se i F. Marković i Trnski. Imade i Nikolića i Begovića i Domjanića, ali se vidi, da su tek nekako trpljeni i u zapećku. U „Prosvjeti" prevladjuje Velimir Deželić (osim drugih, velikim ciklusom „Kopnom i morem") i Jeretov. U „Nadi" je poezija slaba. Novela stoji nešto bolje, ali i tu su bolji samo stariji radnici. Osim manjih crtica Gjalski piše „Pričanja stare artije", al i ta izbledjela kao rukopis stare artije. Novak piše po običaju dosta, ali ne velike radnje. Kozarac jedini ove godine objelodanjuje svoje važne radnje „Rodu u pohodu" i „Oprava". Inače od novijih pisaca počima se izticati nešto Bertić, unaša svježine nešto Cippico, skicira nešto radnja Špun-Strižić, liepih noveleta ima Livadić, pa smo gotovi. Jeretov objelodanjuje množtvo crtica u „Prosvjeti" i „Viencu", koje su prilično uspjele, ali s premalo snage. Inače zapremaju najveći objam historijski romani Truhelke („Finis Hercegovine" i „Vojača"), Davile

(„Zagorska ruža"), Dragošića („Kroz more jada"). Prievodi vrlo mješoviti i sitni bez važnosti, osim Daudetovog „Stupa obitelji" („Vienac") i Sienkiewiszevog „Quo Vadis?" (Prosvjeta"). U drami se iztiče i opet historijska stvar Tresića „Katarina Zrinska", a publiku i kritiku ushićuje „Cyrano de Bergerac", te zavlada neka „cyranomanija". Treći pak Tucićev dramatski pokušaj („Svršetak") u kazalištu i kritici doživi fiasko.

Inače se te godine slave još razni jubileji. Tako Gjalskieva 15 godišnjica, ali prodje bez osobitog značenja. Slavi se Puškinov jubilej, piše se o njemu i pjeva, a „Matica" spremi niz prievoda. A napokon se slavi i 80 god. Trnskoga, kojoj ostentativno sudjeluju mladi, te Nikolić počima pjevati prigodnice.

Od posebnih edicija, osim Kranjčevićevih pjesama, koje daju nešto krepčine, i Cippicovih novela, koje prolaze, osim u Dalmaciji, prilično bez dojma, te polumodernizovanih Weberovih „Pjesama". vriedi napomenuti Štrižića „Modernu legendu", Tucić-Nikolića „Knjigu života" i Vel. Deželića „Pjesme". Prva nije bar sentimentalna, druga je upravo malokrvna, treća je puna onog za Deželića značajnog neokatoličkog idealizma.

Opća depresija dakle vlada ove godine. Ali u toj depresiji su nekoji momenti vrlo karakteristični i sudbonosni. Nakon prodiranja, nada, programa, izložbe, polemike, vidimo kako ostaju mladji potisnuti, neradini, slabunjavi. Osim sitnih, neuspjelih ili zabašurenih djela, mladi se reprezentiraju sa „Knjigom života", kojoj u predgovoru daje Ivanov neko programatično značenje. Medjutim ta knjiga nije plod života, nego u dielu Tucićevom neiskreno frazerstvo izhitrenog simbolizma, vrlo kaćiperskog, a u Nikolićevom dielu nostalgija, čeznja, bolestni, bezpomoćni psihizam.

Kranjčević se bez protesta od strane mladjih izkrivljuje od strane starijih u staromodnog idealistu, Strižić je i odviše u životu dandy, pa ga ne uzimlju ozbiljno, pa ostaju u istinu samo Arnoldi i Deželići, uz nešto šablonskih historičkih

romana. „Quo-vadizam“ i „cyranizam“ u jednu ruku, sentimentalizam mladjih u drugu, a „arnoldizam“ starih u treću, eto signature te godine. Medjutim se u politici sve više ističe reakcionarnost, natječu se i „domovinaši“ i „obzoraši“ u tome, a sprema se prvi katolički sastanak. Jedino Frank ističe liberalizam. Ističe ga i magjaronstvo, pružajući osobite pogodnosti i slobodu mladima u „Nar. Novinama“ Prava politička reakcija i demagogija, koju reprezentira Frank i prava politička tiranija pod Khuenom, to su zaštitnici kulturnog liberalizma — dašto, lih iz političkih obzira. A to čini, da kulturna nastojanja postaju abstraktna, bez socialne radikalne pozadine, bez političke neovisnosti. Umjetnost se odieljuje još više od života i gubi korijenje, te lebdi u zraku. Ona počima uz to biti izrabljivana od stranačkih manevranata.

Sukob izmedju romanskog tipa idealističke reakcije i sjevernjačkog tipa modernizma je time odklonjen. Kritički smjerovi najmladjih i onih od pražke grupe su onemogućeni. Moderna se odriče svake odgojne socijalno-kulturne, reformatorske ili revolucionarne misije u družtvu i životu naroda. Boj ideja po malo prelazi u konkurenciju bojovnika i njihovih poduzeća. Ideje postaju plaštem i krinkom poslovnih i političkih spekulacija. I u to doba, na kraju g. 1899. pišu Vukelić i Ogrizović svoju prvu „Trgovinu ideja“, satiru na mlade i stare i sve ove književne bojeve. Ali ta satira je pisana ipak tako, da ju razumjeti mogu samo najupućeniji.

Da je bilo tako, svjedoče i rečeni jubileji, osobito onaj Trnskoga. Počima se naime misliti na - taktiku. Mladji hoće da pokažu, da oni nisu uopće proti starima. Stari pako, slaveći Gljalskoga, hoće da pokažu, da nisu proti njemu. Eto igre skrivača mjesto kulturnog boja. A ta igra znači u kritici i u produkciji — neiskrenost i pisanje prema zahtjevu taktike. Sredstva politike stranačke počinju se rabiti u kulturnom nastojanju, koje je imalo radikalno preosnovati naše prilike i

misli. Ovakim načinom, dakako, to je nemoguće bilo postići.

Našla se formula, da se bori za slobodu i ozdravljenje književnih prilika, ali one se nisu ozdravile baš za to, jer se je borilo starom metodom. Nakon realizma i pojava idealističke reakcije modernog smjera, imala se zapodjeti borba o moderne nazore, a kad tamo vidimo, da se od sada dalje imaju mladji boriti protiv epigona tradicionalnog idealizma, protiv epigona onog smjera, proti kome su se imali boriti prvi realiste 80-tih godina. I eto to je ono najgore, što smo došli na točku od prije 20 godina, našli one iste protivnike istih nazora, samo što smo im suprostavili umjesto realizma, koji je dao bar bujnu novelu i roman — sentimentalizam crtice.

XVII. Na prelazu stoljeća.

Pod kraj godine 1899. spremali se mladji i opet na nova poduzeća. Radilo se je oko osnutka modernog mjesečnika pod imenom „Život“. Bilo je sabrano i nešto novaca, a skupit se imalo i mnogo književnika i umjetnika. Ali kao što se dogodilo „Mladosti“, tako je bilo i sada: Još prije nego je izašao i prvi broj, izdade dr. A. Radić brošuru „Život“ ili smrt hrvatskog preporoda“. Govori se tu o klubu književnika i umjetnika, žigošu se književničke večernje zabave, te nastoji dokazati, da moderni pokret znači smrt onih ideja i principa, koje preporodiše od ilirizma ovamo naš narodni život. Hrv. preporod još nije dovršen, a sada spriečavaju njegovu provedbu moderni. Brošura nastoji da socialno difamira mladje, prikazav njihove sastanke orgijama, da ih žigoše kao izdajnike naroda i da dokaže, kako prekidaju sa svim tradicijama. Još gleda da prikaže mladje kao kretene, te ih zove „literatima od dva redka“.

Medjutim, početkom 1900. izadje prvi broj „Života“. Vanredno je otmene, raskošne opreme, bez sumnje najelegantniji list, što smo ga do sada imali, list, koji se vanjštinom uspješno takmio sa

najljepšim stranim listovima te vrsti. Moto mu je jedna stara kajkavska rečenica: „Ar se zdižu mladi, posluju marljivo, te podžižu v stareh, kaj bilo vgasljivo", dakle nimalo revolucionarna. Pa i nije „Život" revolucionaran. Nastojao je okupiti sve, što je slobodnijega u Hrvatskoj i u istinu mu se odazvaše najbolji naši pisci prošle periode.

U godinu i pol, što je izlazio, donio je n. pr. dva klasična veledjela Vojnovića („Suton" i „Allons efants) iz „Dubrovačke triologije", od Borote „Badnjak" i krasnu, nježnu „Xeniju", Leskovara „Priča o ljubavi", Kozarca „San savjetnika Orlića", Gjalskoga „Sa šetnje" i „Napokon!", M. Šenoe zgodne primorske portrete „Tone Granparola", „Simeon Karonja", „Pjer od porta", Cippica „Otrgnuti život", Tucića veliku pripovjest „Zadnje poglavlje", uz 2 crtice, Strižića „Dolores", Begovića liepo „Pabirčenje", te uz nekoje manje simboličke crtice Ivanova, Malčinovića, Matoša, Ylajalia, prekrasnu psihološku studiju Livadića „Mali probitci", uz više sitnih prievoda. Ali nalazimo tu i pojav, koji nadjosmo prvi put kod djačke „Nove Nade" i „Mladosti", da suradjuju Slovenci: Cankar („Ob zori", „Mimi" „Odložene suknje") i Govekar („Na verandi"). Sve ove radnje (osim par manjih) dotjerane su psiholožki i umjetnički profinjene po shvaćanju i obliku, sigurnom rukom crtane. Nakon vježbanja u formi i gimnastike u simbolima zadnjih godina, kano da se sada pomakla za korak napried i drama i novela, koja se odlikuje intenzitetom osjećanja, oštrinom opažanja, bogatošću nianse, elegancijom crtanja. Ali pisci tih radnja nisu oni isti, koji su aktivno markirali „modernu" nego ili realiste, ili njihovi nastavljači, koji su stajali po strani, ali kojih se dojmio moderni smjer te se njime okoristili i protančali, predubili. Psihizam i intimitet prevladjuje, ali ne u onoj pukoj abstraktno simboliskoj formi, nego kao izgladjenje i patiniranje grube realnosti i to dokazuje, da bi se bila razvila krasna literarna produkcija, da se nije tada i kasnije cieli pokret izrodio u polemike neliterarne

naravi i u sliedećim godinama klonuo, ne podav književnicima dovoljno idejne hrane.

U poeziji vejao je isto tako simpatičan duh. Izašle su Kranjčevićeve krasne i duboke pjesme: „Krist djetetu u Crkvi", „Život", Nazorove snažne legende „Črt", „Jarilo i Lada", „Žena Galilejka", „Ruža", Begovićeve „Pastourelle", „Soneti", ali nada sve je dobro reprezentiran sa svojom neohelenskom, vedrom, neobično plastičnom poezijom Vidrić („Ambrozijska noć", „Elije Glauko", Pompejanska sličica", „Perun", „Scerzo", „Romanca", „Roblje"). Sva ova poezija odiše željom života, vedrinom, prirodnošću i snagom. A uporedo njoj ide nostalgična lirika Nikolića („Ja drhćem kao sjena", „Oktobar") sa njegovom školom (Badalić V., Bošnjak I.), te Domjanićeva poezija nemira (5 pjesama). Javljaju se još i Alaupović, Tresić, Tomić Veljko („Hebrejske melodije"), Lisičar i dr. a i Vojnović sa „Dubrovačkim sonetima". Jasne su već ovdje dvie škole lirike, jedna vedra, a druga sumorna.

Ali poezija je te godine i inače nastupila sa dvie neobične knjige. Nazor je izdao „Slavenske legende" a Begović „Knjiga Boccadoro", dva odkrića, dva klicaja života, jedan veleban, ali sa idiličkom tendencijom, drugi objestan, sa raskošnim čuvstvom. Obje pune poezije paganizma, bilo staroslavenskog, bilo renaisančnog. Već g. 1899. je Šegvić u „Nov. Vieku" a kasnije u knjizi, prikazao drevnu „Vjeru Vidovu", te upozorivao pjesnike, da crpe iz tog vrela pobude. I Tresić je 1900. objelodanio pjesmu „Vidov san", ali i ako je udovoljio zahtjevu fratra Šegvića, koji je očito mogao tražiti od pjesnika, da crpe tek ornamente i motive iz poganske religije, nije ni iz daleka učinio ono što Nazor. Tresićev Vid filozofira, on je Jahveh, koji stvara sviet iz ništa, a ne poganski bog. Nazor je pako unio duh stare religije medju nas. Begović je opet popularizovao talijansku renaisancu, malo poznatu i propaganda mu je uspjela...

A svakako vriedi zabilježiti, da je u to doba počeo pjevati na snopove i izdavati knjige mladi Sane Kurjaković, pjesnik vrlo slabe umjetničke

ciene, ali značajan po duh ovog vremena svojom imitacijom bećarske narorodne poezije, svojom raspojasošću i grubom pikanterijom seoskog momka.

Moderna poezija je i inače još zastupana, tako nalazimo Domjanića u „Nadi" (3 pj.), „Prosvjeti" (2 pj.), „Viencu" (5 pj.), Nikolića u „Nadi" (1 pj.) „Viencu" (2 pj.) itd. Jednom rieči, moderna lirika je ove godine producirala uz 3 knjige kojih 70 pjesama, kvantum ne baš osobit, ali kvalitet dobar.

Novela i moderna crtica, osim samih dviju knjiga (Milčinovića „Zapisci" i Matoša „Novo Iverje") dotjeranih, osebujnih i markantnih, te u Matici izašlih Gjalskievih liepih „Diljem doma" i Novakovih dobro proučenih „Posljednjih Stipančića", pa ovih u „Životu" prije spomenutih, dala je još nekoliko dobrih radnja. U „Nadi" n. pr. se je „Neznatnim ljudima" Car-Emin, inače pisac lokalne tendencije, približio modernoj noveli, Cippico izdao „Na moru" i obsežnu „Za kruhom", Livadić studije malih ljudi „Sanja na svjetlu" „Gospodja Jelica", Strižić „Sumnje jednog života", Begović „Umjetnikove zapiske", u „Prosvjeti" Livadić „Cviet u sumraku", svega (mimo posebnih knjiga) do 30 radnja. U prispodobi sa kvantumom produkcije kod razmaha realizma g. 1885. premalo, ali su i to prosječno solidne i dotjerane radnje.

U drami rade osim Vojnovića od modernih još Ivanov („Vir") i Strižić („Oni bez sreće"), a Selak izdaje tri radničke drame, koje bi htjele biti naturalistične, ali su tek puke dramatske vježbe, slabo uspjele.

Produkcija je u sve pretežno solidna. Nego i u pouci i kritici imade ove godine više stvarnosti. U „Životu" n. pr. piše Hrčić o českoj umjetnosti, Ivanov o Segantini-u i Vojnoviću, Jakša Čedomil o talijanskom pjesniku Pascolinu, Jeny o umjetnosti našega vremena, Livadić o hrvatskoj knjizi i siromaštvu, o novijoj književnosti i za slobodu stvaranja, Marjanović o češkoj poeziji, Nietzscheu, Maeterlincku, Nehajev o Leskovaru, Miletić o Boroti, Plavšić o ruskoj i slovenskoj umjetnosti, Krnic o Kranjčeviću, Ylajali o Multatulli-u, Turković Vl. o parižkoj izložbi itd. Brojni su još prikazi i kritike (oko 100 sastavaka). Kritika uz prikaz je raznolika i mirna, pa akoprem stoji uz modernu, nije ipak partajska. Uz dosta reklamnosti i pisanja prema taktici imade i objektivnosti u prosudjivanju moderne, čiji se predstavnici i produkti ne primaju bez rezerve. Ali najmarkantnije je to, da su tu mladi po prvi put iskreno i stvarno prikazali, popularizovali i procienili po pravom znamenovanju pisce srednje generacije, koje je stara kritika ili šablonski izdizala ili mimoilazila (n. pr. Vojnovića, Novaka, Borotu, Gjalskoga, Kranjčevića, Leskovara).

Što nije učinjeno već u „Životu", učinjeno je u drugim edicijama. U „Nadi" n. pr. piše stariji, ali modernih nazora Dvorniković studiju o „kulturnoj vriednosti beletristike", pišu dopise iz Zagreba, Beča i Praga o literaturi, umjetnosti i glumištnoj umjetnosti Jelovšek, Marjanović, Nehajev, a nalazimo i jedno 15 kritika od mladjih pera.

Ali još šire i svestranije kulturno nastojanje opaža se kod jednog poduzeća one grupe, koja se prije skupila oko „Nove Nade". Ove godine je doduše izlazio kao organ političke skupine realističke „Glas", ali tek u par brojeva i ne redovito. Bavio se nešto i kritikom (jedno pet sastavaka), ali nije mogao da zadobije ono značenje, što ga imadjaše „Hrv. Misao" i „Novo Doba". A „Život" nije posvema udovoljavao najmladjima, koji su htjeli, da se više naglasuje golema razlika u kulturnom mišljenju stare i mlade generacije i da se s obzirom na rastuću reakciju proširi rad na širokoj kulturno-socialnoj bazi, a ne ostane tek u uzkom okviru literarne borbe o modernizam i slobodu stvaranja. I odmah početkom g. 1900. počinju se javljati radnje tih najmladjih u listu „Svjetlo", što ga u Karlovcu, kao lokalan list izdavao Dušan Lopašić. „Svjetlo" kao najstariji lokalni list (izlazio već preko 25 godina) otvorilo je mladima svoje stupce. Lopašić, sudjelujući brojnim patriotskim i satiričkim pjesmama (anonimno ili pseudonimno) u početku godina 80-tih za vrieme prvih pokreta

ondašnje mlade generacije, napisav više novela (u almanaku „Hrvatska“ i drugdje) i ne slažući se u svem s mladima, dao im svoj list (tjednik), te uložio i mnoge žrtve.

Radilo se sve badava, ali najmladji su imali svoj tjednik i skupilo se naskoro oko 40 suradnika, medju tima jedno 5 žena, jedno 15 od onih, što se kupili oko „Nove Nade“, a priključilo se je i ostalih mladjih (n. pr. Begović, Bašagić, Jeretov, Koharić, Lunaček, Hrčić, Plavšić, Prelog, Kraus itd.) List je donosio malo beletristike i to većinom prevodne, a od originalnih prinosa bile su to samo brojne simbolističke crtice. I može se uzeti, da se baš u „Svjetlu“ najbolje pokazao karakter onodobnog našeg crtičarstva, koje je bilo više simbolijsko u zamisli, nego li u frazeologiji, dosta iskreno i sa uvjerenjem pisano. Nema ni tu snage, ali ima dosta i ako uvijenoga i nejasnoga, misaonoga materiala. Milčinović i Karlov (Dürr) su najizrazitiji. Lirike ima dosta malo i to šarolike.

Ali važnost „Svjetla“ ne stoji u produkciji, nego u polemici, u radikalnoj kritici i pouci. List je donosio silu aforizama iz tudjih pisaca odabranih po nekom sustavu, bilježaka o savremenim vanjskim i domaćim literarnim pojavima, izvadke iz revija, pregled kazališta i ocjene, bavio se ženskim, radničkim i socijalnim pitanjem, ali samo u općenitom pravcu. Naročito pak se bavio kulturnim pitanjima, prirodnom filozofijom i literaturom. Posve izrazita tendencija i fiziognomija izbija iz gotovo svih sastavaka. Bio je to jedan pravi pokret onih duhova, koji su se kupili oko lista, zanosan i poduzetan, agresivan i radin.

U ne više od deset mjeseci sabralo se kojih 15 kazalištnih referata i to ne šablonskih, kojih 20 kritika iz literature, pisanih dosta obširno i pomno, silu bilježaka i preko 60 spomena vriednih članaka. Socialno-narodnim pitanjima bavi se mnogo n. pr. u nizu članaka „Hrvati u XIX. vijeku“, analizira se pogrešna idealogija našeg patriotizma i nerealnog rada, a od istog pisca nalazimo originalne portrete o Kvaterniku i Starčeviću, plodni

one godine mladi sociolog Mikov (P. Skok) piše posve moderne „Glose o patriotizmu“, „Patriotizam i naobrazba“, „Stranka i individium“, „Inteligencija i puk“, „Zadatci djačtva“, a nalazimo još članaka o ženskom, o radničkom pitanju itd. Prosvjetnim pitanjima bave se pisci članaka „Poljaci u Njemačkoj“, „Ideali uzgoja“, „Pučka pozorišta“ „Pučki igrokazi“, „Organizacija pokrajinskih pozorišta“, „Socializacija umjetnosti“. Prirodnom filozofijom se izcrpivo bave oveće radnje „Pračovjek u Krapini“, „E. Haeckel“, „Duh prirodnih znanosti u XIX. vijeku“, „Haeckelizam i Darvinizam“, „August Smetana“, „Brusina“ itd. Historijom se bave krasni članci pok. Koharića „Ideje o historiografiji“ i „Rennaisanca“. A napokon nalazimo mnogo literarnih članaka. Marjanović piše literarne portraite: A. Kovačić, Begović, Nazor, Matoš, Gjalski, Tresić, Cankar, Vidrić, Kranjčević i Vojnović, te neke kazalištne impresije: Fijan, gdja. Strozzi, gdjica. Mihičić, gdja. Borštnik, te studiju o St. Przibyszewskomu. Mikov piše portraite o Jelovšeku i Arnoldu, te studije o Gjalskome, Kozarcu, Leskovaru, o studiju sela u literaturi, o starim i mladim i o „Knjizi života“, te kritiku o Nazoru i Begoviću. Uz to nalazimo još prikaze Bukovca, Zoline „Plodnosti“, Stirnera, Vidovića, „Mlade Poljske“ te dva članka pisana naročito za taj list od vodja češke moderne Prochaske i Karaseka („Česka kronika“ i „Posljednja faza češke literature“). A uz to još brojne polemičke i programne članke. Rad je dakle obilan i raznolik.

Naprama ovoj djelatnosti mladjih nije stajala djelatnost starijih u upravnom razmjeru. U poeziji je zastupan Arnold (sa kojih 18 pjesama), te njegov učenik M. Podravski (sa isto toliko), oba se javljaju u „Viencu“. Harambašić se tek četiri puta javlja, Hranilović Jovo sa 3 prigodne pjesme. Jeretov sa dvadeset sitnijih. Milaković sa jedno desetak, Tresić sa 10 refleksivnih pjesama težeg kalibra i velikom pjesmom „Paralipomeni Uraniona“; te Vel. Deželić sa par pjesama. Uz to se javljaju još s par pjesama mladji i stariji od stare

škole: Brežan, Hirc Miroslav, Kršić Ivo, Kukuljević Božidar, Miler Ferdo, Mirko Nikolić, A. Režić, Trnski I., Mirko Safvet, Kuzma Nović, M. Sabić itd. Produkcija stare škole ciele te godine iznosi najviše 150 pjesama, većinom romanca i lirike. Uz to su u ovo zadnje vrieme izašle u posebnim knjigama pjesme Gj. Arnolda, pjesme M. Podravskoga, N. Ostojića: „Čuvstva i poleti" i I. Ostojića: „Suze i osmjesi", pa pjesme Petravića. Kvantitet je po tom veći nego kod modernih, ali je originalitet daleko manji. Čitava ta poezija ne nosi na sebi nikakovog znaka savremenosti, osim — blijedoće, a spada pretežno u sedamdesete godine, dapače jedan dio i u doba „Naše gore lista". Jedino se nešto izdižu Deželić i Tresić misaonom sadržinom.

U noveli su zastupani F. Becić („Izgubljeni biser"), I. Trnski (sa 2 oveće novele), Davila H. („Amerikanka" i veliki hist. roman „Teški dani"), I. Devčić (2 crtice), Lovretić (4 oveće folklorističke novele), M. Pogačić („Za oluje", oveća radnja i jedna crtica), Zagorka (sa pet šest radnja), te još jedno desetak maloznačnih ili početničkih novelističkih pokušača. Od nasljednika realizma imamo više (desetak) dobrih novela od V. Novaka, ali ih ne možemo ubrojiti ni u moderni ni tradicionalni smjer. Liepe su to i svježe radnje „Patricijka", „S mora", „Nakon 20 godina", „Na napuštenom otoku", „U predzorje" itd.; nadalje par radova Cara-Emina, Truhelke, N. Šimića i — gotovi smo. Uz to je izdao još J. E. Tomić roman „Melitu" a Novak „Posljednje Stipančiće" u svemu dakle 40 radova, po tom i objamom i brojem više od modernih, ali većina je stvari dapače još iz predrealističke škole, a to svadja literarni znamen te produkcije (osim kod par realističkih pisaca) skoro na nulu.

U pouci i kritici se ove godine stariji nadjoše prisiljeni više uposliti. J. Hranilović, J. Pasarić, Šurmin Gj., Jakša Čedomil, A. Petravić, H. Hinković iztiču se u kritici sa množtvom radnja, što kritičkih, što polemičnih.

Ne spominajuć brojne prigodne i literarnofiložke prinose, iztiču se Hranilovićevi prikazi Arnolda, Tomića, Badalića i Torbara, pisani poznatom njegovom rutinom, ali uvijek sa očitom tendencijom istaviti te pisce kao uzornike onog smjera, u ime koga se borio protiv mladih. Još jače se ta tendencija opaža u sitnijim njegovim prilozima, u kojima nije propustio popratiti ni jedan pojav u našoj knjizi. Pišući o mladima, o Tuciću, Jelovšeku, Milčinoviću, Begoviću, Selaku, Kvederovoj, „Matici", Ostojiću itd. udara redovno u zagriženi polemički i izrugivački ton, govoreći o mladjoj, a u hvale o zdravlju i tradicijama, govoreći o starijoj školi. Uvijek je bojovan i ne piše s nekim mirom, nego uz objestnu pozu ide za tim, da diskreditira mladji smjer, rabeći razne doskočice. A dosta često ide tako daleko, da izvrće i hvata se svakog sredstva. Jednom rieči kritičar partaičar. Pasarić donosi većinom samo ekscerpte i prikaze stranih djela, ali i to sa izrazitom tendencijom, da te bilješke sekundiraju Hranilovićevoj polemici. Šurmin uz literarno-historičke bilježke, priobćio je u „Nadi" studiju „Jedno stoljeće medju Hrvatima", pregled razvoja naše literature i njenog duha, dokazujući pretežni upliv njemačke romantike. Novija je literatura površno obradjena i ne podaje u tome širih pogleda na razvoj. Politeo uz par sitnijih radnja priobćuje veliku studiju „Nekoje misli o književnosti na početku vieka". Radnja je pisana po Brunetieru, te na nju glosira pisac o našoj literaturi. Sjajni stil i vedre misli obilježje su Politea, a isto tako naglasivanje idealizma i kršćanskog smjera. Moralizujuća tendencija se osobito iztiče, pa hoće da iztakne u literaturi neki idealistički realizam, nasljedovanje romanskih starijih literatura, neku blagu mješavinu svih smjerova, prodahnutu patriotsko-etičkom tendencijom. Jednom riječi pogoršani Brunetière.

U istom pravcu pišu Jakša i Petravić. Prvi imitira Brunetière sa pismima o starim i mladim, discours de combat, „Životu", Begoviću i Nazoru, najmladjima, pred viekom, individualizam u knji-

ževnosti, te kritikama i prikazima Neere, J. Hranilovića, Tucić-Nikolića, Gjalskoga, Petravića, zabrinuto pozivljući bojovnike starih i mladih na mir i slogu, želeći polagani razvoj, propovjedajući blagi realizam, citirajući još Vogüea, Roda, Lemaitrea i druge Francuze, koji navještaju prelaz u idealističku reakciju. Petravić pako piše o Ostojićima, V. Deželiću, S. Gregorčiču, Marradiu itd. uz iste tendencije. Hinković napokon priobćuje feljetonističke opazke o modernizmu u liepoj knjizi. Uz još desetak prikaza te nekoliko glazbenih članaka Čačkovića i Kuhača i ekscerpata ovo bi bila literarno-kritička pouka staroga smjera. Vidimo tu jasno dva pravca. Jedan dalmatinsko-ramanski, Brunetièrov, a drugi zagrebački, tradicionalno idealistički. Idejno je prvi bogatiji i znamenovniji, a isto tako je i stvarniji i širih pogleda. Drugi je osoban, zagriženiji. Prvi zastupa neku ideju, drugi puku obranu tradicionalnog posjeda. Prvi je zastupnik jednog kulturnog boja, a drugi boja konkurencije.

Prispodobimo ili dakle djelatnost mladih i starih. na prelazu stoljeća, to ćemo lako uvidjeti, da je i beletristička i poučna produkcija prvih kvalitativno veoma nad produkcijom drugih. U pouci dapače je i kvantitativno daleko premašuje. I ova godina mogla bi se označiti kao vrhunac mladih pokreta i tvoračke snage moderne, mogla bi se označiti pobjedom nad tradicionalizmom, koji je pokazao literarnu nemoć. A napokon bi se moglo bilo doći i do razbistrenja odnošaja izmedju dvie reakcije: romanskom i germanskom, tradicionalnom i progresivnom, medju koje se tiska sve više slavenski duh, donašan i mladom lirikom i (u „Svjetlu") kritikom i pomladjenjem realističke novele, koja polazi od ruskoga romana. Ali taj razvoj je spriečen, a spriečila ga je metoda borbe.

XVIII. Depresija.

Literarni pokret nije i opet dugo potrajao. Cvjetao je i ovoga puta tek godinu dana i nešto više. Sliedeće godine doduše imade dosta produkcije, ali slabe ciene, a onda sve više i više opada

i djelatnost i interes za titeraturu, raskladaju se grupe, a mladji prelaze na političko socialno polje. Napokon g. 1904. doživljujemo i literarni i politički debacle.

Znakovi desolucije mogu se opaziti već god. 1900. Koncem godine preuzima uredničtvo „Vienca" dr. Gj. Arnold. Ali list sve više pada. „Život" se drži, ali u prvoj polovici g. 1901. već ne izlazi redovito. Zadnja tri broja polugodišta moraju radi zakašnjenja izaći zajedno i onda list prestaje. „Svjetlo" iza g. 1900. gubi svoju literarnu važnost. U jeseni pokušaše mladji, da pokrenu u Zagrebu „Novo Svjetlo" ali izadje tek jedan broj. „Glas" prestane takodjer nakon neredovitog izlaženja izlaziti. Kazalište g. 1901. počima sve niže padati, dok 1902. ne dodje na vrlo nizke grane. I sve se to zgadja u vrieme, kad se javlja reakcija u snažnijoj formi. G. 1900. obdržava se „I. hrv. katolički kongres u Zagrebu", koji udara temelje klerikalizmu, g. 1901. imamo proslavu 400-godišnjice Marulića, koja prolazi suho i oficielno, te je više blamaža, nego li slava za naš književni sviet. Iste godine priredjuje se II. izložba naših umjetnika, ali interes nije onakav, kao kod prve. A napokon u jesen te godine imamo nagle izbore za sabor, kod kojih opozicija doživljuje silan poraz, izgubiv skoro 20 mandata.

G. 1901. produkcija je dosta velika, ali osrednja i daleko veća kod tradicionalista nego li kod modernista. U poeziji nešto pjevaju Alaupović, Arnold, Brežan. Jeretov, Krstinić, Ivo Kršić, Kurjaković, Lepušić, Milaković, Miroljub, Nikolić Mirko, Podravski, Rožić, Sabić, Tomić J. E., Trnski, Nović K., Ostojić, Antončić, Deželič, Jambrešak, Sirovica i dr., svega kojih 130 pjesama, od toga do sto prigodnih. Novelu zastupaju Becić, Davila, Crnovršanin, Jelašić, Kuhač Mira, Kuten Gjuro, Lepušić, Miler F. Ž., Podravski, Ritig, Im-Tomšić, Zagorka, Mulabdić, Albertinov, I. Devčić, Deželić, Hirc M. Košćević, Lovretić, Trnski i par drugih, sa kojih 60 radnja. Oveće radje piše tek Becić („Nervozni duelanti") Mulabdić („Nova vremena")

i Davila („Na jezerima“), Većina imena u novelistici bez značenja, a radnje bez literarne pretenzije. Puke vježbe više manje uspjele ili neuspjele. O kakovom smjeru se ne može ni govoriti, jer mogu spadati i u doba Bogovića i u doba Šenoe i tako će se pisati po provincialnim listovima za pedeset godina! Inače se javlja sa više boljih stvari, tek V. Novak („Iz moje bilježnice“, „Janica“, „U glib“), Car Emin, te Draženović, (sa jednom crticom). „Matica“ je te godine izdala još Mulabdićeve pripovjesti „Na obali Bosne“, Carevo „Pusto ognjište“ i „Spomen-Cvieće“ k jubileju Strosmayera. U ovoj knjizi ili almanaku imade do sto literarnih priloga, ali se od pisaca, koji nisu uz mladje osim Novaka i jedne krasne, klesane Draženovićeve crtice, malo što iztiče.

Broj posebnih edicija je ove godine vrlo velik, ali su to većinom sabrane starije stvari. Jeretov izdaje svoje „Zadnje pjesme“, najbolju sbirku njegove poezije, M. Sabić „Trenutci“ dosta cjelovit niz lirike, sa dosta čuvstva, ali okovanog šablonom, Tresić svoje dosta ukočene na narodnu skrojene „Gjule i sumbule“, Milaković „Staze i putevi“, stupajući već zaprašenim i preutrtim, često i napuštenim cestama. D. Sirovica izdaje „Nove pjesme“, pune patriotske frazeologije, koja bi imala da markira jako čuvstvo i ogorčenje, Stj. Ilijić „Pjesme u stihu i prozi“, iztičući neki ulizani idealizam, I. Krnic „Ljubavnu priču“, niz slabih novela, tobož polumodernih, Kurjaković bećarsku liriku pod naslovom „Sanini mili časi“. Još možemo dodati k tome sabrane pjesme („Zimzelenke“) ilirskog starca Stj. Ilijaševiča, više manje lokalne satire Neurastenicusa „Pregršt sušnja“, te novo izdanje „Kohana i Vlaste“. Broj je velik, koji svjedoči, da se tradicionaliste uprli, da izadju na javu. I u istinu su oni te godine najobilnije reprezentirani, te joj daju signaturu. Veći dio i relativno bolji dio te produkcije potječe iz Dalmacije, a pisci su većim dielom djeca pjesničke generacije 80-tih godina, koja hoće, da se zanosi i Tresićem i romanizmom, ali ne može da sakrije nategu u pjevanju.

Moderna generacija još se i slabije reprezentira. Kranjčević priobćuje tek 3 pjesme („Zimska pj.“, „Slap“, „Sveljudski hram“) Domjanić 2, Nazor jedini oko 20. Uz to izdaje Begović prigodnu knjižicu „Hrvatska pjesma“ i Nazor „Pjesma hrv. naroda“, povodom Marulićevog jubileja. Nikolić pako izdaje II. izdanje svojih pjesama. Mora se još zabilježiti, da se počeo češće javljati snažan mladji pjesnik Zv. Devčić, koji osim što pjeva po nekim listovima, izdaje zbirku „Lucida intervalla“. U noveli se iztiče Leskovar (u „Spomen cvieću“) manjom skicom, nešto Cipico, Matoš sa par stvari, Štrižić izdaje knjižicu „Ignes fatui“, a markantan postaje Ž. Bertić sa par slavonskih novela („Paraskina sreća“). Skoro nije za vjerovati, ali ovo je sve! Još se može govoriti o nekoj djelatnosti u drami, jer imamo od Tucića „Buru“, ali bez uspjeha, Ivanova „Kneginju Jelenu“ pa dramatizaciju „Zlatarevog zlata“, Begovića dramolet „Blago i sretno umiranje“ (u „Nadi“) i Dimitrijevićevu „Obraz pred svietom“.

Sve ovo zaista daje pravu sliku klonuća. Nekoji najmladji su htjeli, da što i opet pokrenu, te vidimo, kako u to doba djaci izdaju list „Nova zviezda“ i dosta knjiga. U listu imade dosta radnja, ali osim jedne iz rimskog života, sve bez talenta pisane. Posebne zbirke izdaje još Likotinović („Pjesme“) kao puke slabe vježbe, Lj. Ivanić („Skice“), a Selko Nina radikalnom pozom piše satire „Život“, ali sve to najmladje nije literatura, nego nabacani prizvuci iz čitanja bilo Arnolda, bilo naših modernista. I još u g. 1902. ide to nastojanje najmladjih, da nešto pokrenu. Tako jedna grupa izdaje preko pol godine mjesečnik „Mlada Hrvatska“, nezadovoljna slaboćama i kompromisnošću modernih, kojima poriče i pravo na tai naslov. Htjela bi radikalniju literaturu, te se obara na sve i sva. Bilo bi i simpatično ovo nastojanje, da nije na koncu ostalo dosta površno i plitko. Jedina veća novela te grupe („Razbacana uda“) neprokuhana je karikatura tim slabija, što je htjela biti ozbiljna dekadentna novela. Nekoje Devčićeve

pjesme i nešto lirike Stj. Kralja, par bolje intuiranih, nego li izradjenih i prokuhanih članaka i — „Mlada Hrvatska“ prestade izlaziti.

Poučno kulturno štivo isto tako pokazuje prevagu plitkosti, pabirčenja i bezidejnosti. Već sama ta činjenica, što se k jubileju Marulića nije izdala ni jedna obsežnija ni temeljitija, ni znanstvena ni popularna knjiga ili studija o našoj četiristogodišnjoj knjizi — dosta govori. Svi govori i prigodni članci bili su posve šablonski, bez jednog šireg i kritičnijeg pogleda i bez ijedne velike misli. A i sama proslava je bila posve obična naša parada, u frakovima i cilindrima, sa pohodima i svečanim besjedama. Mladji su sudjelovali i ne sudjelovali kod toga, a narod je dobio tek jednu brošuru, par novinskih članaka, koju prigodnu dramatsku predstavu (Markovića, Krstinića) i — razglednice! „Matica“ je još k tome izdala „Juditu“. I tako prodjoše bez uspjeha i ostaše tek na papiru teoretski predlozi mladjih o dostojnijoj proslavi 400-godišnjice, priobćeni u „Životu“, „Svjetlu“ i „Nadi“.

Ali ni kritički rad mladjih ove godine nije osobit. Sav je skupljen jedino u „Nadi“. Ovaj list ovih zadnjih godina bez sumnje donosi najobilnije gradivo od svih ostalih listova zajedno. U bezbroj bilježaka i ocjena prati sve pojave domaće i strane, a naročito još srbske, slovenačke i bugarske knjige. Nemoguće bi bilo dati pregled materiala tu iznesenog, jer iznosi godimice po 200 i više informativnih i kritičkih, što većih, što manjih, ali uvjek pažnje vriednih bilježaka i radova. Ali uza sve to ne vrši onog literarnog upliva, koji bi mu po tom sadržaju dolikovao, jedno za to, jer je izvan središta, a drugo jer, akoprem pretežno moderno uredjivan, nema literarnog pravca, a uz to mu smeta to, što je listom bosanske vlade. Ove godine pišu u pouci u „Nadu“ od mladjih Jelovšek (o Nerudi, Hilbertu, Björnsonu, Hauptmannu i raznim pražkim izložbama) Nehajev (zagrebačka kazalištna pisma), Matoš, te Marjanović (studiju o Janku Leskovaru i više kritika). U modernom pravcu piše svoje

študije („O psiholožkim osnovama estetskog osjećanja“, „Govor umjetnosti“ i „Etički dojam umjetnosti“) Lj. Dvorniković. Nalazimo još koji to referat od mladjih ali manje važnosti.

Od nemodernista se javlja Jakša Čedomil („Novije pjesničtvo u francuskoj“, o mletačkoj izložbi i još jednim referatom u „Prosvjeti“), Petravić („O plagiatima“, o J. Milakoviću), Stj. Ilijić (o Brunetièru i najnovijoj književnosti), pa onda ostali glavno u „Viencu“. J. Hranilović u jedno 30 člančića prati svaki domaći literarni pojav, hvaleći svoje, a zabacujući modernističke pristaše. Pasarić se javlja tek sa 3 stvarce, a Politeo piše o Tresiću, Verdiu, Fogazzaru, o grčkom fatumu u novijoj drami i t. d. a ostalo su sve sami historičko-literarni prinosi i bilježke, putopisi i slično. Važniji je Pintarov članak o „Svjetskoj povjesti“ Matice Hrvatske, te pokazuje nešto šire vidike. A konačno se mora spomenuti i opet jedan učenik Arnolda, koji nije u kritici ni malo sretniji od Podravskoga u poeziji. To je dr. A. Bazala, koji je po tom postao i docenat na univerzi. Piše kazalištne ocjene i dvie oveće radnje: „Doba sofista“ te „Psihologija u našem umjetnom pjesničtvu“. Prva radnja ima očitu tendenciju, da nadje u dobi sofista grčkih ogledalo naših modernističkih teorija, pa je ta radnja dosta dobar ekscerpt. Ali druga (koja ide kroz 18 brojeva) po koncepciji svojoj je neki unicum — skoro bi rekao — idiotskog polaznog principa. Po naslovu sudeć izgledalo bi, da će se tu analizirati psiholožki elementi i psiholožka struktura i potencija, te izvori naše poezije. Ali ne — ponajprije je bjelodana nepodpunost već u tom što pisac uzima u račun samo one pjesme i pjesnike, koje je izdala „Matica“. Ali drugo je još gore: on uzme Arnoldovu psihologiju za škole, pa izvadi n. pr. definiciju srčbe i onda ne navodi to, kako se srčba u naših pjesnika očituje, nego je li oni o srčbi kažu isto ili ne, što je rekao Arnold. Ovako to ide od paragrafa do paragrafa Arnoldove školske knjige. A mi ne znamo, kakvoga to ima smisla, za što se je pisac dao na taj trud, što je

htio i — što je rekao. Ništa, baš ništa, nego je samo htio pokazati neku marljivost i stručnjačtvo, da se habilitira... I ako išta, ovo je znak posvemašnje impotencije, u koju je pala literatura. Ovo je žalostni epilog višegodišnjih naprezanja.

Naša je literatura nestalna. Iduće godine imade doduše nešto više produkcije i nešto boljih stvari, a g. 1903. preuzimlju „Vienac" Ivanov i Gjalski, te se trude da nešto i pruže, što im prilično i uspjeva, ali nema više ni pokreta, ni zanosa, ni sanja, ni interesa. „Moderna" je prestala i ne podiže se više. Borba još ima i bit će ih, ali u doba klonuća i nemara literarne moderne, jača se ne samo tradicionalizam, nego i intolerantna klerikalna reakcija sve više i više. A što je glavno, nema više medju mladjima onog vrienja ideja i čuvstava, što ih je činilo simpatičnima.

Godina 1902. nije više imala nikakove odredjene literarne fiziognomije. Uporedo se javlja više različitih literarnih pojava, ali ni jedan ne može da odlučno zavlada, jer nema u ovo doba u našoj literaturi središnje moćne organizacijone ideje. Isto se tako cijepa interes i kod literarne publike. Izašlo je doduše na javu više zanimivih literarnih djela, te se je javilo više mladih talenata. Ali sve je nekuda rastreseno, sve se miješa i isprepliće, dočim je mnogo toga ostalo neopaženo ili neocjenjeno. I mi moramo da se nehote pitamo: je li naša literatura tako brzo sustala pa se usjela ili se razvija i dalje; kamo taj tok smjera; kakovi se novi vidici otvaraju; čega joj ne dostaje, i što ju skreće sa kolotečine, što joj bistrinu muti; koje crte će se složiti u novu fiziognomiju, a kojih će nestati, te napokon kakova će ta nova fiziognomija izgledati.

Od 1902. je započela i neka unutarnja reakcija na onaj nemoćni lirizam i na onu analitičnost, koja i je previše slabila duhove. U jednu se ruku počeo javljati opet sve veći interes za prilike realnoga života, počelo se pristupati kakoj takoj sintezi, i nove težnje dobivati neki pozitivniji i političniji karakter. I u tom je baš oznaka ovih poslijednjih godina. U javnom životu

markira tu težnju za nečim pozitivnim i za uzajamnom harmonijom sviju grana života pojav hrv. napredne omladine u organu „Hrvatska Misao". Od inštitucija, koje su dovedene u život od mladjih preostalo je „društvo hrvatskih književnika". Ali i ono je stalo da vegetira, jedva da i vegetira — unutarnji život koji je bio, dok je postojao još „klub", a i u doba početka družtva, vanredno bujan, prestao je. Stari i mladji elementi, koji su se u društvu našli pod jednim krovom nisu nakon žestokih sukoba i polemika, vodjenih poglavito izmedju „Života" i „Vienca", a i drugih listova, mogli da se sbliže tako, da bi bio moguć zajednički razmah, pa se je — osim par predavanja za zimske sezone, slabo posjećenih — rad društvene uprave ograničio lih na to, da uzdržava čitaonicu i skuplja kapital. I u istinu je predsjedniku Ivanu vitezu Trnskomu pošlo za rukom u kratko vrijeme sakupiti znatan kapital.

Napokon je osim svega toga djelovalo vrlo deprimirajući na mladje i to, da je proslava 400-godišnjice Marulića onako hladno ispala baš par tjedana nakon silnog izbornog poraza hrvatske političke opozicije, pa su u toj činjenici vidjeli potvrdu da je čitavi naš život omlitavio, izgubio ono zdravo i muževno pregnuće i da je ta proslava baš žalostna potvrda te činjenice.

I to je potaklo mnoge, osobito mladje, da su počeli jače osjećati uski savez, koji vlada izmedju društveno-narodnog javnog života i kulture, dotično literature.

I tu imamo, da tražimo povod koji je potaknuo velik dio mladjega elementa, da počme ponovno sa revizijom svega dosadanjega rada a u drugu ruku, da se okupi i pokrene pokret, koji bi išao za tim, da odgovori na sva važnija pitanja savremenog našeg života. Oko nove godine izdala je „hrvatska napredna omladina" jednu brošuru pod naslovom „Poraz i Slavlje" u kojoj je oštroj kritici podvrgla uzroke, koji su doveli do izbornoga poraza i do onakovog slavlja (proslave), koje je ona okrstila „kulturnim porazom". U toj brušuri

kušalo se je na to fiksirati i nekoje pozitivne ideje. Istaknuo se je odlučno u politici smjer realistički, u kulturi slobodoumni i naprednjački, u socijalnom životu demokratski, naglasila se je potreba ekonomskog preporoda i od literature se je tražilo, da živе zbiljskim životom, da bude plodom iskrenoga osjećaja, slobodne misli i savjestnoga rada.

Grupa naprednjaka u koju su se okupili većinom svi glavniji aktivniji elementi do tada odijelitih grupa mladjega elementa, pokrenula je početkom 1902. godine i svoj organ, polumjesečnik „Hrvatska Misao". U radu toga lista prevladjuje gospodarski i društveno-politički smjer. Borbe, koje su se povele oko „Matice Hrvatske" završile su nekim mlakim kompromisom u sastavu odbora, ali svejedno nije bilo ni puno sklada ni rada. Kasnije su se te borbe (u g. 1904. i 1905.) ponovile i urodile štrajkom 60-torice književnika, ali u ovo dalnje razdoblje, kao što ni u ponovni pojav „Vienca" pod redakcijom gg. Ivanova-Dežmana i Gjalskoga, te ni u druge kasnije literarne pojave neću ulaziti.

Spomenuti se još može, da se je g. 1902. razvila i borba proti dotadanjoj kazalištnoj upravi I. pl. Hreljanovića, koja je urodila odstupom stare uprave, ukinućem opere i novom upravom (A. Mandrović i N. Andrić).

Interes za literaturu i umjetnost je jenjao, a počeo se opet življe buditi interes za politiku, koji je urodio pokretom od g. 1903. i svim onim, što je iza toga do danas sliedilo. O radu i razvoju političkog diela omladinskih pokreta govorio sam drugdje („Hrv. Pokret" II. dio), pa je sada red, da ovu radnju završim.

XIX. Uzroci klonuća.

Palo je za cielo čitaocu u oči, da sam do sada skoro neprestano davao više neki inventar raznih radnja i pokreta, nego li crtao fizignomije pisaca. Ali ovo donosi sa sobom narav ovog razdoblja miena i pokušaja. Ovo razdoblje i nije, kao realizam, dalo onakovih predstavnika, koji bi markirali

liniju razvoja. Ovo je naprotiv razdoblje neprestanih borba, pokušaja, ciepanja i skladanja, to je rieka, koja je došla na plitčine. Ilirizam joj je izvor i tu se sa raznih strana kupe pritoci. Vraz je gorski potok sa čarobnim vodopadima pod sjenatim hrastovima. Niemčić kao tihi žuboreći rukav, Bogović kao ponornica kakova, Mažuranić i Preradović su ponovni pojav rieke, dva korita na podnožju planine, Marković tok pod prvim vrbikom, Šenoa prvo naselje sa mlinovima, a realizam dovodi nove pritoke i rieka ide dubokim koritom kroz ravnicu, valjajući se sve mirnija i zelenija dalje. Ali ravnica se prepolako spušta i rieka se počima ciepati u rukave, vući preko plitčina, razlievati u mlake. Obseg njezinog toka postaje sve širi i širi, dubina sve manja, kadikad se opet skupi, kadikad se raztepe, dok se ne prelije u velike močvare, te joj je skoro i teško naći pravo, glavno korito. Ovakova je koncem prve polovice ovoga decenija i naša literatura. Pridolaze mnogi potoci, ali sve se nekako izprekrižalo i razlilo. I nema više mnogo ni bučnih vodopada, ni snažne dubine, nego tek amo tamo po koji tihi zakutak pod vrbama, po koji otok šaša, po koja pregaziva plitčina i mnogo glibovite močvare. A u tom dielu toka ni mlina, ni plovkosti za ladje. Možda tek nešto ribolova i koji prevoz na drugu stranu, u polja bez stanke pogledu našem.

I eto za to je ovo iztraživanje porječja naše literature ovog zadnjeg decenija i mučno. Sve struje i strujice, sve mlake i mlačice treba uočiti i izpitati, da se vidi kuda se je izgubila velika voda, velika energija i količina misli i dojmova, koje su u ovo 10 godina pridošle da popune baštinu realizma. A za to manjka i pravi pregled. Ipak možemo razabrati nekoje elemente: imamo najprije nekoje čiste smjerove toka, onda plitčine terena i napokon bare. Prvobitni smjer toka je onaj, kojim je išlo glavno korito realizma. Drugi je izraziti pritok Brunetierovski neoidealizam, treći je čisti modernizam. Ova dva pridolaze u oštom kutu u smjer realizma. Sa strane skoro okomito pridolaze

dvie posve kontrarne struje i to (nazovimo je tako) prirodofilozofska i kritička, te vjersko dogmatska. Nadalje imamo nekoje plitčine, a te se javljaju već na koncu toka struje realizma, idealizma i modernizma. Usljed položenosti tla voda se širi, umiruje, vrti na mjestu, te zalazi postrance i podržava mlake i bare imitatora, tradicionalista i sveg ostalog literarnog „Landsturma". Izraziti klerikalizam i filozofski naturalizam nailaze na te bare, vrtloge i zastoje prije nego se i sukobljuju i uzmognu dati odlučan pravac dalnjem toku. Shema, koju si možemo ovako i grafički sastaviti da'a bi nam neku približnu orientaciju iz koje bi nam bilo jasno, da kod studija ovih pojava moramo uvažiti dva glavna momenta: smjerove struja i sastav tla ili da govorimo bez prispodobe: idejnu tendenciju raznih pokreta i naš narodni karakter uobće, a prilike ovih zadnjih godina napose.

U dosadašnjem pregledu nastojao sam utvrditi fakta i podatke, te označiti smjer i tendenciju i snagu pojedinih skupina i pokreta. Prije svega trebalo je istaći, da se je g. 1894. i 95. vidik literaturi proširio, te pukao širok horizont velike ravnice pred njom. Godinu dana kasnije konstatirali smo pojav novih pritoka: u „Novom Vieku" i „Prosvjeti" neoidealizam; u „Mladosti" modernizam dekadentno-simbolički; u „N. Nadi" kriticizam, a u „N. Doba" ojačanje realističko-sociološke kritike. Godinu dana kasnije javljaju se već i bljeskaju na suncu izraziti obrisi klerikalizma. Godine 1900. moderna se je već spojila sa realizmom, neoidealizam pako prelazi u jasnu i snažnu klerikalnu struju, a isto se tako snažno očituje naturalizam filozofski. Ali na to se sve zajedno razlije u velike močvare. Drugo što smo mogli konstatirati je to, da je tendencija realizma već od sredine devedesetih godina bila psihička i fatalistička. Tendencija pražke sociožke skupine je bila ta, da realizam opet svede na socialno polje i da ga za život zainteresira. Tendencija moderne skupine je bila opet posve psihička i mistička, te je realizam skretala k tom svom smjeru. Najmladja grupa, za onda još brandezijan-

ska, htjela je da modernizam produbi i zajedno sa realizmom skrene još dalje, u smjeru radikalnih konsekvencija moderne, t. j. u smjeru znanstvene, neidealističke i nemističke struje. Sa druge je strane neoidealizam htio da potisne sve ove struje u pravcu teorije bankerota znanosti i priznanja nečega višega i transedentnoga. Napokon je klerikalizam htio da ravno presječe put svim tim strujama i zakrči im dalnji tok. Ili da se grafički izrazim: ako je realizam pravac, to je na njegov smjer s jedne strane upadao modernizam u kutu od 45°, a s druge neoidealizam u istom kutr. Klerikalizam pak s jedne a naturalizam sdruge strane upadali su pod pravim kutom. Prema tome su klerikalizam i kriticizam stajali u pravcu jedan proti drugome, a prama modernoj prvi sa 75°, a drugi sa 45°. Prama idealizmu prvi sa 45°, a drugi sa 75°. Isto tako i idealizam prama ostalima.

Iz dosadašnje analize mogli smo ustanoviti i to: da je životna snaga realizma bila najača (s obzirom na literarnu tvornost), jer su njegovi pisci, i ako modernizovani, dali svojim radnjama pečat najboljoj godini pokreta t. j. 1900. Naprotiv je najveća snaga ideja bila u one grupe, koja se kupila oko „N. Nade", a osobito oko „Svjetla", jer su pisci i kritičari te grupe dali u pouci i kritici pečat godini 1900. U to doba (I. katolički kongres) bila je snaga klerikalizma široka, ali ne duboka, nego više manje razlivena, jer su mu sekundirale oporbene stranke iz oportuniteta, a ne iz ideje. Idejno je bio klerikalizam dosta slabo reprezentiran. U literaturi i kulturi je njegova snaga bila manja od snage svih ostalih skupina. Jača je bila snaga Brunetierovaca. U produkciji slabija od snage modernista, ali u idejnom pogledu veća. I mogli bi reći, da su sveukupne snage moderne, te neoidealizma bile približno jednake. Snaga idealizma stajala je na sredini medju snagom klerikalizma i snagom produkcije realizma, a snaga modernizma je stajala na sredini medju idejnom snagom kriticizma i produkcionom realizma.

Iz ovoga se razmjera snage i pravaca pojedinih smjerova prilično jasno može razabrati, kamo je smjerao u tom času razvoj naše literature. Pravac bi taj mogli označiti kao neki produbljeni realizam, prožet modernijim shvaćanjem i kriticizmom. Medjutim to se nije dogodilo.

U prvom su redu tome dopriniele naše posebne prilike i onda ono i onakovo upadanje sekundarnih struja, koje su usljed tih prilika posve poremetile glavni tok i dovele naš kulturni život u zastoj.

Ne bi mogli shvatiti mnogih pojava u našem najnovijem prosvjetnom životu, kada ne bi uzeli u obzir naše socialno-političke prilike. Proti njima su ustajale sve skupine mladjih ljudi, ali njima su sve i podlegle. Baštinu od dva decenija unatrag nagomilanu, nisu mladji ljudi uspjeli isčistiti. Oni su ju razmetnuli, ali ju nisu odstranili.

Svi napredniji mladji elementi bez dvojbe su bili političkim mišljenjem najbliži „obzorovoj" stranci, a daleko od dogmatizmu pravaških frakcija. Svi mladji bez iznimke su bili proti političkom kumirstvu, već sbog sveg individualizma i kriticizma, bili su daleko od pravaštva već po tom, što su pristajali i u praksi provodili slavensku misao, te suradnju sa Srbima. Ogromna većina njih je u duši i po uvjerenju bilo proti štitničkom i reakcionarnom sistemu neustavnog mišljenja i sastava vladinovačke stranke. Pa ipak, situacija koja je dvie najjače oporbene skupine turila u zagrljaj svećenstva, odbila je od njih mladje.

I razvila se ova ubitačna situacija: čisto literarna skupina „modernih", kojoj je bilo više do umjetnosti, nego do politike, vrlo je rado pohrlila u otvorene stupce i pod zaštitu vladinovaca, koji su u literaturi bili zagovornici liberalizma i slobode. Ova skupina nije pitala, dali su ti ljudi slobodoumni i u javnoj politici. A pitala je to manje, što su mnogi njezini članovi bili činovnička djeca i što je neoporbena publika zagrebačka modernu literaturu prilično susretljivo primala.

Ovakova situacija je povukla za sobom i druge konsekvencije. Onaj dio omladine, koji je odlučnije

naginjao politici i odsudjivao „moderniste" zbog nepatriotizma predbacivajući im kukavluk, koji im ne da, da se bace na socialne probleme, snašao se je lakše sa onom oporbom, koja se je kupila oko „Obzora". I tako je došlo do toga, da je socialno i politički posve napredna grupa postala puritanska s obzirom na literaturu i da nije polagala važnosti na reakcionarno-kulturno stanovište oporbene koalicije, da je napokon sasma napustila suradnju u kulturnim pitanjima. Njoj je bio važniji politički uspjeh, od kulturnoga boja proti reakciji, pa nije naprosto kroz godine priznavala obstanak klerikalnih prohtjeva, niti sustavnosti u radu i prodiranju reakcije. Ova je grupa htjela izbjeći kulturnom boju ili ga barem odgoditi i zabašuriti. Ovo je naravski otudjilo obje skupine, a po tom nisu mogle jedna na drugu korekturno djelovati, nego samo iritatorno.

Svaka bujica pomete sa proplanaka, jaraka i cesta svakojakog mulja i triešća, pa tako je i sa literarnom bujicom. U svakom pokretu, u svakoj grupi, uvjek ima mnogo balasta, pa za to ne bi svi ovi i ovakovi pojavi, koje sam do sada spomenuo, mnogo značili, da je bujica doista prodrla sve zaprieke i da se nije zaustavila. Ona bi bila i mulj i triešće poniela na svojoj površini ili staložila na dno, i njezin tok ne bi bio time ometen, a da se je čistilo i njeno korito, onda bi joj i snaga i dubina dostajala, da postane riekom, plovkom i majestetičnom. Nego, tako nije bilo. Prije spomenute vanjske smetnje bile su takav terain, koji je raztepao tok pokreta, a netom spomenute unutarnje smetnje bile su onaj talog, koji je stvorio čitave brane i po tom zastoje, za to su od jednom nastale brojne mlake i mlačice, vitlozi i tanani mali odtoci, bez snage i jedinstva. Da nije bilo vanjskih smetnja, ne bi ni oni epigoni i ostatci iz sedamdesetih i osamdesetih godina zaigrati onako odlučnu reakcionarnu rolu, ne bi ni oni dobili novih epigončića. Već ih 80-te godine baciše na stranu. Borba realizma ih je makla s puta, a jer je tok realizma bio sredjen, oni nisu mogli opet ući u

struju, nego se po strani vrzli i tu bi bili pomalo klonuli na dno. Ali kada je realizam izgubio deruću snagu, klonuo pred našim prilikama, povukao se u sebe, napustio socialno krčilačtvo, te postao melanholično mekan, onda su se ovi epigoni opet našli bliže sredini struje. U polovini devedesetih godina su došle od jednom sa strane nove struje, ali kako je već prije bilo rečeno, njihovi kutevi upadanja i razmjeri ne bi bili još doveli do zastoja. I doista vidimo, da iz početka nije ni ta reakcija epigona jaka. Tek onda, kad su naše javne prilike pomele tokove, oni izadjoše na sredinu i mladja generacija imala se je na koncu devedesetih godina boriti s onakim tradicionalizmom, kojim se bio uspješno borio realizam na početku osamdesetih. I tako je umjesto sukoba izmedju modernog kriticizma, te neoidealizma i klerikalizma, došlo do natezanja s ovim tradicionalističkim talogom.

Ali i ta borba bila bi dovojevana s uspjehom, da su nove struje bile jače i homogenije u kritici i u filozofskoj podlozi, ili drugim riečima: da je fundiranje novih misli bilo bolje, iskrenost zajedno sa naobrazbom veća i temeljitija, a kriticizam stroži i principielniji.

Tresić, koji je tumačio sve samo genijima, nije bio pristaša kakih pokreta i nije vjerovao da pokreti što stvaraju, bar ne u umjetnosti. Mladji su vjerovali u masu i oni su najveći dio svojih sila utrošili u pokrete, i opet u pokrete. Podržavajući pokrete, nisu dospjeli tvoriti djela, a uz to ti pokreti nisu išli za odredjenim ciljevima. Za tvorenje djela pako treba ili mira, ili takovih pokreta, koji su homogeni, pa složno rade za jedan cilj.

XX. Priredjeno tlo.

Nakon klonuća realizma, u drugoj polovici devedesetih godina, počinje otvoreno da se i u nas javlja t. zv. „modernistički" pokret, koji se naglasivao mnogo izrazitije u kritici, nego što se pokazao produktivnim u beletristici. U beletristici se pak pokazao plodniji i tvorniji u lirici, nego li u

pripovijesti. A to je ujedno i karakteristično po cijelo to razdoblje, koje traje do danas. Dva ga momenta obilježuju: lirski i kritički, koji se onda kod raznih predstavnika različito kombinuje a često je kritika isto tako lirična, kao što je i lirika plod neke auto-analize.

To kritično raspoloženje polazi od moderne psihološke, analitičke metode. To je raspoloženje odlučno utjecalo na sve mladje duhove, koji su rasapom našeg javnog života bili potisnuti od tog života i napustiv veliku realističku umjetnost, sklonuli se u zatvorene krugove i priklonili se sitnoj, intimnoj, psihičkoj umjetnosti, te se zadovoljavali sa radnjama, koje su više fragmenti nego li zaokružene cjeline. Psihološka je kritika proučavala djela nekoga pisca za to, da otkrije njegovu dušu, da nam poda diagnozu autora, a ne djela. A taj smjer je djelovao u nas i na autore, pa su i oni počeli, da istu kritičku metodu uporabljuju sami na sebe. Iz toga se kao nužna konzekvencija rodilo to, da su mladji počeli pisati svoja djela sa stanovišta, da ta djela treba da budu tek dokumentni njihove individualnosti. I tako se prihvatilo mijenje, da je svaka umjetnina samo u toliko interesantna, u koliko je važna za upoznanje samoga pisca. Dok je Leskovar ovakove tipove samo crtao, mladji su takovi bili ili su htjeli da budu, te su to svojim radnjama htjeli sami da dokumentiraju. Namjesto vanjskoga svijeta došao je unutarnji svijet, vanjsku realnost zamijenila je nijansa duševnih trzaja, kakovi se javljuju u dobama krize.

Ovaj smjer razvoja i ovakova dispozicija morala je da urodi nekom časovitom stagnacijom, jer ono, što je interesantno za psihološki studij, i ako može, ne mora već za to da bude i umjetničko djelo. Umjetnina odnosi se prema autoru kao dijete prema roditeljima, te je neko djelo samo onda umjetninom, ako može da živi samo od sebe, da djeluje samo po sebi. Individualizam se je u modernoj umjetnosti u opće zlo ili nepotpuno shvatio. Neoboriv je fakat, da samo snažni i izraziti individualitet može da stvori snažno i izrazito djelo, ali

svaki dokumenat individualiteta nije još umjetnost. Djela, koja ne mogu da o sebi egzistuju, nego su tako usko vezana o autora, da imaju svoje težište (ne izlazište) u njem, slična su izrastima na tijelu i često su znak bolesti, više nego umjetničke tvornosti autorove. U nas, kao ni drugdje, nije se taj fakat znao dosta uvažiti, a kritika nije u većini slučajeva išla za tim, da valjano i stvarno razlikuje psihološku važnost i zanimljivost od umjetničke i idejne vrijednosti, jer je ona bila gotovo isključivo analitička, a u svom poslu redovno impresionistička. Nije bila sintetička, nije postavljala novih, u istinu pozitivnih vrijednota, pa nije za to ni potakla snažnije i razgranjenije umjetničke tvornosti. —

Na drugoj je opet strani kritika predstavnika starih smjerova bila i odviše polemična, strančarska i bez pravoga razumijevanja za nove ljude, a da bi bila mogla na nje ikoliko djelovati.

Novi smjerovi i pokreti nastaju u normalnim prilikama redovno na dva načina: ili ih izazove jedno ili više krepkih, novim duhom prodahnutih djela, ili kritika postavi nove ciljeve i pokaže nove puteve, istakne nova sredstva i tako stvori potrebnu dispoziciju, potakne valjana djela novoga smjera. U nas je manjkalo jedno i drugo. Velikih djela novoga smjera nije bilo, a nije ih ni moglo biti za to, jer su se stariji, bolji pisci, polagano povlačili, a reakcionarni življi i klike digli epigone druge i treće ruke na pijedestal predstavnika prave i zdrave umjetnosti. Mladji su se elementi na to digli, da obaraju krive kumire, a taj posao — u koliko i nije bio polemičan — bio je negativne naravi.

Boj, koji se je na to poveo izmedju mladih i starih, plod je samo naših abnormalnih prilika i pendant bojevima, što su se vodili na strančarsko-političkom polju, koje već svi naučismo osudjivati. Ovaj boj, koji se je vodio navodno u ime velikih principa, i krilatih, nerazumljivih riječi, omogućio je, da su se tim principima prikrivali i stari i mladi epigoni, površni i plitki sastavci i kukavni pigmeji. Ovaj je boj doveo do toga, te se pod

krinkom tradicija i posvećenih ideala sakrivali nemoćni, matori invalidi ili opet konfuzi nesredjeni početnici, koji su svoj talenat gušili maniriranim pokušajima. Ne ću time nipošto da kažem, da je taj boj samo plod sporta ili tek pusta danguba, jer dobro znam, da je bio izazvan netaktom i neozbiljnim i komotnim shvaćanjem nekojih ljudi, koji su tako frivolno počeli da postupaju sa mladjim novotarima, te su ih pognali naskoro iz defenzive u ofenzivu.

Taj boj je, kako već rekoh, samo plod onih prilika, koje su nastale sredinom 90-tih godina, te su potisnule najsolidnije i najvaljanije naše pisce, i dozvolile, da kao što to uvijek u takvim zgodama biva, zavladaju i ljudi i klike, koje naliče žabokrečinama u usjelim barama, a nemoguće su kod živih potoka vode bistrice. Za to je i razumljivo, da su se svi bolji pisci iz dobe realizma bilo očito bilo mučke priključili onima, koji su htjeli, da se naša knjiga opet razbuja životom pokretljivim i svježim, bilo da su cijeli taj boj, kao nešto nezdravo, osudjivati. Naglasivalo se, ali ne dovoljno, da se tu ne bori o pojedine smjerove, nego za slobodu, ali ni takova formulacija situacije nije bila sasma točna i pomogla je još više općoj zbrki pojmova. Trebalo se boriti za valjanu i solidnu literaturu, proti lošoj i kržljavoj, za snažnu knjigu proti impotentnoj, za trijezan i iskren rad proti lakoumnom, hinjenom i površnom, moralo se govoriti o sposobnosti i nesposobnosti, o pameti i gluposti, a ne o modernosti i tradicionalnosti. Da se je tako radilo, bila bi se i metoda boja izmijenila i rezultati bili bi bolji, jer bi se bilo tako provelo barem ono, što je glavno, a to jest; pročišćenje i ispaljenje mnogih naših književnih rana; sigurnije bi se bio iskrčio sav onaj drač, što smeta u istinu valjanim i za život sposobnim ljudima, koje taj drač guši. —

Kritikom i nekojim modernim autorima uzgojeni, boreći se više za slobodu stvaranja nego u istinu stvarajući, ogorčeni više na naše jadne prilike nego li zaneseni za kakav veliki ideal nove

umjetnosti, zadovoljujući se radnjama odredjenim više za intimni krug znanaca, nego li za široku javnost, naši su mladji pisci postati prejednostrani i postavili su preuzan krug, a da bi mogli stvoriti veliku jednu epohu. U poeziji se to nije toliko opažalo, koliko u pripovijesti, a donekle i u drami.

Razumljivo je, da od ovakovih pokreta i od mladjih ljudi ne možemo očekivati već sada velikih djela, jer će u takovo doba uvijek lirski momenat pretegnuti ne samo u stihu nego i u prozi. Pisat će se manje stvarce, razviti crtičarstvo i fragmentarnost, ali te pojave treba shvatiti tek kao znakove prelaznoga stadija, a nipošto kao definitivnu novu, modernu umjetnost. U takovim se stvarima često nalazi mnogo umjetničke dispozicije, mnogo duha i opaža se dobra ruka, ali ne moraju za to da budu to gotove umjetnine. Od sretne skice do djela još je dugačak i naporan put. Ovakove radnje ne smiju se omalovažiti, ali bi svakako pozitivna kritika imala da pogna autore na taj put i da ih na njem bodri i pomaže.

Mora se ipak istaknuti, da se zadnjih godina proširio idejni vidokrug naše literature, da je književna opća naobrazba veća i razgranjenija i ako nije možda uvijek solidna, da se je postigla neka veća gipkoća u stilu, da se je izoštrio pogled i protančali živci, da je čitavo naše osjećanje dobilo mnogo više nijansa, da smo postali u opće moderniji i evropejskiji, da smo postali sposobni za dublji duševni život, za više intelektualno shvaćanje. Naša su sjetila postala osjetljivija i naša nutrina bogatija. Diglo se je u velike razumijevanje modernoga života i modernoga čovjeka, javio se veći smisao za novovijeke misli, uspostavio se življi kontakt sa stranim svijetom. Sve to stvorilo je povoljan teren za novu umjetnost. Baš za to treba sad, kad su jenjali bojevi, kad su nove misli stekle u našoj literaturi gradjansko pravo, kad se izvojštila sloboda umjetnosti, kad se već konačno preživljela starodavna, frazerska poezija, koja je svoju nemoć krila pod plaštem tradicija, patriotizma i t. d., a kad mladji uvidjaju, da treba početi stvarati, za

to treba sada, da se srede nazori i prikupe sredstva za nova djela. U zadnje je doba bio u nas zavladao neki eklekticizam nazora i nedisciplinovanost mišljenja, te su se u dušama sukobljivali najprotivniji smjerovi i medjusobno slabili i uništavali, a time uništavali i produktivnu snagu pisaca. Rezultanta nije bila nikakova, jer su se komponente medjusobnim unakrštavanjem slabile ili paralizovale. Ali danas bi bio red da literatura predje u razdoblje velikog sintetičkog stvaranja.

Zaglavak.

Ako uočimo sve pojave novodobnoga našeg života opazit ćemo ova zamiva fakta: u osamdesetim godinama se javlja u noveli svježi realizam i u formalnom i u sadržajnom pogledu. Istodobno je u poeziji u punom jeku radikalna ratoborna romantika, ista romantika, koja vlada i u političkom životu. Polovicom devedesetih godina prelazi realizam u modernizam, a istodobno i to istom sada, javlja se socialno politički realizam u javnom životu. Poezija istodobno postaje sentimentalno-simbolijskom. U ono prvo doba novela ide novim smjerom sama naprijed, mimo i protiv struje javnoga života i poezije, koji idu zajedno.

U ovo drugo doba pako poezija i novela idu zajedno proti političkoj struji uz koju pristaje drama.

Kao što je u osamdesetim godinama zavladao suhi realizam, koji je kod mirnih naravi rodio realističkom novelom, koja životne nevolje samo opisuje, a kod aktivnijih rodio radikalizmom proti toj nevoljnoj realnosti i dosljedno njihovoj impulzivnosti doveo do romantike, isto je tako bilo i kasnije. Naše duhove je ilirizam probudio, Šenoino doba ih zainteresovalo za duševni rad i ono je onda naravno moralo prije ili kasnije, da se sukobi sa svijetom oko sebe, sa realnošću. To se dogodilo u osamdesetim godinama. I eto, jedni se obaraju na tu realnost, a drugi ju opisuju. Ovo leži u naravi same struke. Pjesnik i političar reagiraju na vanjske

dojmove, prvi čuvstvom, drugi akcijom. Novelista ju konstatira i opiše. To je prvi stadij sukoba sa realnošću. Ali onda dolazi drugi stadij. Nije dosta pojave realnosti samo opisati, niti se samo slijepo oboriti na njih. Opisivač će najprije morati konstatirati, da se ta realnost sukobljuje sa našom još sanjarskom dušom i da taj sukob prouzrokuje bol i patnju. A tu bol će naskoro i sam osjetiti u formi nesklada izmedju sebe i okoline. I eto nezadovoljstva i tužnijega raspoloženja. Ali bol sili čovjeka, da traži uzroke, da tumači životne pojave. I eto tako novelista postaje od posmatrača i opisivača — iztraživalac. Uzroci su vanjski ili unutarnji ili oboje. I eto tako novelista postaje socijolog, psiholog ili napokon filozof. Ovako se i u nas zbilo.

I pjesnik i političar moraju da prodju isti razvoj. Slijepo reagiranje dovede do razočaranja. Onda se ili prilagodi posvema realnosti ili njime neko vrijeme ovlada malodušnost. Napokon se počima ta realnost ispitivati i sada se rastaje pjesnik od političara. Političar po svojoj aktivnoj naravi sklopi kompromis sa tom realnošću, te postane realistom, a pjesnik ili jadikuje ili se uvuče u sebe, da se samo svojom dušom bavi i njeno blago spasava i čuva. I to se kod nas dogodilo. Politika osamdesetih godina dovela nas je do razočaranja. A isto i poezija.

Jedni su prestali pjevati i politizirati, pa se podpuno predali životu, na milost i nemilost i okužili društo kao tudjinsko roblje. Predaja njihova bila je prava prodaja. Drugi su pali u malodušje; ovo malodušje se vidi u politici i u poeziji sredinom devedesetih godina. Ali napokon se poezija od politike rastaje. Politika se kreće k realizmu, a poezija je plačljiva, a onda psihična. I tako se eto poezija nadje na istom putu sa novelom.

Ali napokon javlja se i u poeziji zdravlje i radost života (Begović i Nazor.) te se čini, da ona preuzima ulogu čuvarice višega života, naravnosti i krepčine, da će ona podići obamrlu našu snagu.

A drama? Ona je plod zrele dobe. Drama je od svih književnih vrsti najviše vezana na formu i na neki

odredjeni nazor o svijetu. Radi prvoga svojstva je ona izvržena uplivu naučne šablonske tehnike, pa tu tehniku za to i teže mijenja. Radi drugoga svojstva je vezana o neke sredjene nazore, filozofske, socijalne ili moralne. Napokon drama ovisi o neposrednom dojmu na širu publiku, pa se radi o tom, u kojoj je mjeri tu publiku prožeo jedan literarni smjer ili jedan nazor o svijetu, a ujedno i o tom, u koliko je taj osvojio i glumce. Za to i nije u osamdesetim i u početku devedesetih godina naša drama napredovala, ne samo onoliko koliko novela, ali niti približno onoliko koliko poezija.

Tek onda, kada u drugoj polovici devedesetih godina realizam prelazi iz literature, koja ga napustila, u život i javlja se kao socijalno-politička ideja, koju propaguje cijela skupina mladje generacije, onda istom se javlja i snažnija socialna drama. Ali o drami ne kanim ovdje govoriti.

Na kraju sam.

Nakon svega ovoga, što sam rekao, bit će jasno, koje su nedaće, a koje prednosti naše literature. Bit će jasno, koju ulogu imade, da vrši kritika i štampa, bit će jasno, da publiku treba upozoriti, da imademo literaturu i književnika. Književnicima pako treba organizacije, koja će i naše knjižarske prilike urediti. Temelj organičkom razvoju naše knjige je udario naš literarni realizam. Za to je na nama, da poradimo, kako ne bi u buduće više naša knjiga onako stradala kao što je stradala i da stavimo u promet naše pisce iz prošlih dvaju decenija.

Napokon ću da završim riječima, kojima je u „Zagovoru“ svoga romana „Oci i djeca“ oslovio Turgenjev g. 1869. mladju generaciju:

„Došla su nova vremena i tu treba novih ljudi: veterani literature slični su onima rata, oni postaju gotovo svi invalidi, pa i oni koji znadu, da se sami za vremena odreknu djelovanja! — Moji mladi prijatelji, ja bih vam mogao doviknuti u tonu staroga prijatelja — sa riječima našeg zajedničkog učitelja Geothea: „Greift nur hinein ins volle Men-

schenleben! Ein jeder lebt's — nicht vielen ist's bekannt, und wo ihr's packt, da ist's interessant".

Silu za taj „packen" za taj „hineingreifen" u život pruža možda samo talenat, a talenat ne može da si nitko sam dade — ali sam talenat ne dostaje.

Tu treba neprestanog zajedništva sa društvom, koga se trudimo da ocrtamo, potrebna je ljubav k istini, neumoljiva istinoljubnost, što se tiče vlastitih osjećaja, potrebna je sloboda, potpuna sloboda nazora i mijenja — i napokon je potrebna naobrazba i znanje! Znanje nije samo po narodnoj poslovici svijetlo, ono je i sloboda. Ništa ne čini čovjeka tako slobodnim kao što znanje, nigdje nije sloboda toliko potrebna kao što u stvarima umjetnosti, poezije. A može li čovjek ono, što ga okružuje „greifen" i „packen" ako je unutarnje vezan? Ne — bez naobrazbe, bez slobode u najširem smislu, naprama sebi, naprama svojim idejama i sistemima, dapače i naprama svom narodu i povjesti — nemože se pomisliti pravoga umjetnika, bez toga zraka on ne može da diše. — Još jedan zadnji savjet mladim piscima i zadnju molbu. — Dobri moji prijatelji, ne opravdavajte se nikada, naperila se proti vama bilo kakova podvala, ne trudite se nikada — nesporazumke izjašnjivati, ne želite nikada imati „zadnju riječ". Činite vašu dužnost i ne brinite se ni za što drugo. Na svaki način pustite da mimo vas prodje dobar broj godina, a onda gledajte na svu niskoću sa historijskoga gledišta. Čuvajte naš jezik, naš divni ruski jezik, rabite sa strahopočitanjem ovo silno orudje. A i onima, kojima taj jezik nije drugo nego jednostavo sredstvo, jednostavna poluga za izražavanje, i onima kažem: „Štujte barem zakone mehanike: izvucite iz svake stvari najveću moguću korist".

Tiskara T. Devčić & Co.
Senj.